
ЮРИДИЧНА НАУКА
JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 9/2012

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Свирида В.А. Інтелектуальна власність як об'єкт адміністративно-правового регулювання митними органами України 7

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Звоненко О.О. Предмет складу злочину, передбаченого ст. 288 КК України 14

Карпенко М.І., Москаленко О.М. Кримінальна відповідальність за службове підроблення, передбачене ст. 366 Кримінального кодексу України 28

Матвійчук В.К. Родовий об'єкт злочину у сфері навколишнього природного середовища: теоретичні і прикладні проблеми 39

Матвійчук О.В. Об'єктивна сторона складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля 57

Салій П.І. Порівняльно-правова характеристика складу злочину порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи за законодавством України та законодавством деяких зарубіжних держав 70

Харь І.О. Суб'єкт складу злочину незаконне полювання 77

Шнирко О.С. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 371 КК України 83

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Дячук С.І. Особливі процесуальні повноваження слідчого судді у суді першої інстанції за новим КПК України 99

Симчук А.С., Александренко О.В. Повідомлення, опубліковане в пресі, як один із приводів до порушення кримінальної справи 111

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Гайдулін О.О. Міжнародна та європейсько-правова уніфікація та гармонізація принципів і правил інтерпретації правочинів: висновки для українського законодавця 120

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

Присухін С.І. Філософсько-правові вчення
Західної Європи кінця XVIII – середини XIX ст. (конспективний виклад
лекції у контексті обміну досвідом викладання навчальної
дисципліни «Філософія права») 127

ДИСКУСІЯ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Петков С.В. Громадяни та громадські організації –
головні суб'єкти виборчого процесу в Україні 138

Привітання з нагоди Дня юриста 141

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 9/2012

СОДЕРЖАНИЕ

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Свирида В.А. Интеллектуальная собственность как объект административно-правового регулирования таможенными органами Украины 7

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Звоненко Е.А. Предмет состава преступления, предусмотренного ст. 288 УК Украины 14

Карпенко Н.И., Москаленко О.Н. Уголовная ответственность за служебную подделку, предусмотренную ст. 366 Уголовного кодекса Украины 28

Матвейчук В.К. Родовой объект преступления в сфере окружающей природной среды: теоретические и прикладные проблемы 39

Матвейчук А.В. Объективная сторона состава преступления проектирования или эксплуатация сооружений без систем защиты окружающей среды 57

Салий П.И. Сравнительно-правовая характеристика состава преступления нарушение неприкосновенности жилища или иного владения лица по законодательству Украины и законодательством некоторых зарубежных государств 70

Харь И.А. Субъект преступления незаконная охота 77

Шнипко А.С. Объективная сторона преступления, предусмотренного ст. 371 УК Украины 83

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Дячук С.И. Особенности процессуальные полномочия следственного судьи в суде первой инстанции по новому УПК Украины 99

Симчук А.С., Александренко Е.В. Сообщение, опубликованное в прессе, как один из поводов к возбуждению уголовного дела 111

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Гайдулин А.А. Международная и европейско-правовая унификация и гармонизация принципов и правил интерпретации контрактов: выводы для украинского законодателя 120

ФИЛОСОФИЯ И ПРАВО

Присухин С.И. Философско-правовые учения
Западной Европы конца XVIII – середины XIX вв.
(конспективное изложение лекции в контексте обмена опытом
преподавания учебной дисциплины «Философия права») 127

ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ

Петков С.В. Граждане и общественные организации –
главные субъекты избирательного процесса в Украине 138

Поздравления по случаю Дня юриста 141

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 9/2012

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW

Svirida V.A. Intellectual property as an object of the administrative and legal regulation of customs bodies of Ukraine 7

CRIMINAL LAW

Zvonenko O.O. The subject of the offense under Art. 288 of the Criminal Code of Ukraine 14

Karpenko N.I., Moskalenko O.N. Criminal liability for fraud office under Art. 366 of the Criminal Code of Ukraine 28

Matveichuk V.K. The generic object of the crime in the area of the environment: Theoretical and applied problems 39

Matveichuk O.V. Objective side of corpus delicti design or operation of facilities without environmental systems 57

Salii P.I. Comparative legal description of the offense violation of housing or immunity of a person under the laws of Ukraine and laws of some foreign countries 70

Khar I.O. The subject of crime by illegal hunting 77

Shnyupko A.S. The objective of the offense under Art. 371 of the Criminal Code of Ukraine 83

LAW OF KRIMINAL PROCEDURE

Dyachuk S.I. Special procedural powers of the investigator judges in the court of first instance on the new Code of Criminal Procedure 99

Simchuk A.S., Aleksandrenko O.V. The report, published in the press as one of the reasons for instituting criminal proceedings 111

INTERNATIONAL LAW

Gaydulin O.O. International and European legal unification and harmonization of principles and rules of interpretation of contracts: Implications for the Ukrainian legislator 120

PHILOSOPHY AND LAW

Prisuhin S.I. Philosophical and legal teachings of Western Europe at the end of XVIII – XIX centuries the middle. (concise presentation of the lecture as an exchange of experience in teaching discipline, "Philosophy of Law")..... 127

DISCUSSIONS AND DEBATE

Petkov, S.V. Citizens and community organizations – the main actors of the electoral process in Ukraine 138

Congratulations on the occasion of the Lawyer 141

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
МИТНИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ**

В.А. Свирида

ад'юнкт

Національна академія внутрішніх справ

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес в останні десятиліття призвів до небувалого зростання ролі та значення інтелектуальної власності. І це зростання йде настільки інтенсивними темпами, що можна цілком однозначно стверджувати – немає жодної сфери людської діяльності, яка б на сьогодні не була пов'язана зі сферою інтелектуальної власності.

В Україні, в умовах переходу до ринкової економіки, значимість врегулювання питань щодо інтелектуальної власності важко переоцінити, вона є визначальним фактором не лише у плані конкурентоспроможності окремих підприємств, але й в цілому конкурентоспроможності економіки держави. Інтелектуальна власність, за висловом В.М. Коссака, стає визначальним фактором соціально-економічного розвитку країни [1, с. 3].

Суспільство вже приходить до усвідомлення того, що інтелектуальна власність є найбільш цінним капіталом людства. І, по мірі істотного підвищення значення інтелектуальної діяльності, особливо її результатів, для соціально-економічного розвитку будь-якого суспільства попит на неї також зростає. Інтелектуальна власність часто стає об'єктом неправомірних дій, зловживань, недозволеного використання, а відтак потребує надійної ефективної правової охорони [2]. Однією з важливих складових загальної системи захисту інтелектуальної власності виступає і такий її елемент як захист інтелектуальної власності митними органами України.

Тому на сьогоднішній день такими злободенними та доцільними є наукові дослідження у сфері інтелектуальної власності, зокрема й дослідження, що пов'язані з поняттям інтелектуальної власності як об'єкта адміністративно-правового регулювання митними органами України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми інтелектуальної власності досліджувалися донині переважно у площині цивільного права такими науковцями, як: В.С. Дроб'язко, Р.В. Дроб'язко, В.М. Коссака, О.П. Орлюк, О.А. Підпригора, О.Д. Святоцький, О.О. Штефан, І.Є. Якубовський та інші. Серед останніх наукових праць відзначимо дослідження М.Ю. Потоцького [3] – щодо питань правового регулювання інтелектуальної власності в Україні, О.В. Ришкової [4] – щодо захисту прав інтелектуальної власності за цивільним законодавством Ук-

раїни та Є.В. Юркової [5] – щодо адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності в Україні.

Мета статті. Враховуючи значення інтелектуальної власності, як чинника, що може вплинути на соціально-економічний розвиток та конкурентоспроможність економіки нашої країни, метою статті є розгляд питань, пов'язаних із визначенням поняття інтелектуальної власності як об'єкта адміністративно-правового регулювання митними органами України та формулювання характерних рис цього специфічного та малодослідженого адміністративним правом об'єкта.

Основні результати дослідження. На сьогодні значна кількість об'єктів, що традиційно підпадали під сферу правового регулювання якоїсь однієї галузі права, підпадають під сферу правового регулювання і можуть розглядатися як об'єкти правового регулювання й іншої галузі права. Зазначена теза особливо стосується такої правової галузі як адміністративне право, роль якого настільки суттєво змінилася і продовжує змінюватися, що важко навіть уявити собі ту сферу або той об'єкт, який би не зазнав регулюючого впливу дії його норм. Як висловився Є.Б. Кубко, предмет адміністративно-правового регулювання значно розширюється, оскільки державно-правовий вплив на суспільні процеси стає все більш цілеспрямованим і водночас змінюється його характер: безпосереднє оперативне управління все більше замінюється гнучкими засобами впливу. Крім того, держава все більше й більше втручається у процеси, які за ринкових умов на першому етапі розвитку незалежності мали відносно стихійний характер. Адміністративне право виявляє себе в таких раніше маловідомих для правового регулювання сферах, як приватизація, акціонування, розвиток та фіксація інститутів приватної власності, податкова сфера тощо [6, с. 34]. Однією серед таких раніше маловідомих для правового регулювання адміністративного права сфер є й сфера інтелектуальної власності, особливо в контексті її адміністративно-правового регулювання митними органами України.

Характеризуючи поняття «інтелектуальна власність», насамперед зазначимо, що саме слово «інтелектуальний» пішло від лат. «intellectualis» і означає: 1) який стосується інтелекту, розумової і психічної діяльності; 2) з високим рівнем розвитку інтелекту [7, с. 475] (аналогічне значення подано й в інших словниково-довідкових джерелах [8, с. 401]), тоді як слово «власність» означає майно, належне кому-, чому-небудь [8, с. 151]. Отже, на основі лексичного аналізу, словосполучення «інтелектуальна власність» можна визначити як належне кому-небудь майно, створене в результаті розумової, психічної діяльності.

В Україні термін «інтелектуальна власність» реально увійшов та набув розповсюдження як в науковій сфері, так і в законодавстві, з середини 90-х років минулого століття. Насамперед, вважаємо, цьому сприяло закріплення права на інтелектуальну власність та її захист у статтях Конституції України, зокрема, у ч. 1 ст. 41 зазначено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, а згідно норм ч. 1 та 2 ст. 54 громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості та захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів громадян, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Легальне визначення терміну «інтелектуальна власність» та врегулювання основоположних щодо інтелектуальної власності питань здійснено в ЦК Украї-

ни, у книзі четвертій, що дістала назву «Право інтелектуальної власності». Так, згідно ст. 418 ЦК України, «право інтелектуальної власності» – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим кодексом та іншим законом. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим кодексом та іншим законом. Це право є непорушним і ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом.

Аналіз зазначеної статті дозволяє зробити висновок про те, що під терміном «інтелектуальна власність» у національному законодавстві розуміють сукупність особистих немайнових та (або) майнових прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності у вигляді об'єктів права інтелектуальної власності. Також, з вимог цієї статті однозначно випливає, що ці результати інтелектуальної, творчої діяльності – тобто об'єкти права інтелектуальної власності, обов'язково мають бути визначені законодавцем, як такі. Таким чином, для віднесення якогось результату інтелектуальної, творчої діяльності до об'єкту права інтелектуальної власності має бути пряма вказівка в кодексі (законі).

При цьому зауважимо, що було б помилковим твердження про те, що будь-який створюваний людиною результат її розумової, інтелектуальної діяльності має розглядатися як її інтелектуальна власність. Бо, по-перше, розумова діяльність притаманна будь-якій людині, і навіть недієздатна людина провадить певну розумову, інтелектуальну діяльність. Більше того, психологи стверджують про наявність інтелекту навіть у певних тварин [9, с. 143]. По-друге, як відзначив ще у 1971 р. В. Я. Юнас, вислів «результат думки» та «результат творчості» не є тотожними. І на відміну від процесу оригінального вироблення думок, який у науці психології прийнято називати «продуктивним або творчим мисленням», існує ще й відтворення вже готових думок. Це той випадок, коли людина здійснює, за правилами логіки, в заученому порядку, розумові операції з відомими їй поняттями, одержуючи при цьому результат, детермінований у цілому всім ходом її відтворюючої розумової діяльності. Такий вид мислення в науці психології називають «репродуктивним». У будь-якому випадку, чи мова йде про продуктивне (творче), чи про репродуктивне мислення, в обох цих випадках процес мислення може завершитися деяким результатом, тобто твором. Звідси автор приходиться до такого важливого висновку, що існують два види творів – творчі та нетворчі [10, с. 9-11]. Отже, якщо будь-який процес розумової, інтелектуальної діяльності людини і завершується певним результатом/твором, то право, за допомогою правових норм, буде здійснювати правове регулювання лише того результату, який є результатом продуктивного або творчого мислення. Таким чином, право буде здійснювати свій регулюючий вплив лише до так званих «творчих» результатів/творів. Відповідно, що саме ці так звані «творчі» твори і мають бути чітко визначені в законодавстві як результати інтелектуальної діяльності – тобто об'єкти інтелектуальної власності, що підлягають правовому регулюванню.

Зазначимо, що за сучасних умов глобалізації всезростаючий вплив на законодавство України у сфері інтелектуальної власності мають міжнародні нор-

ми. По-перше, це ті, які стосуються загальних питань у цій сфері, зокрема: Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 1967 р. (Стокгольмська конвенція); Паризька конвенція про охорону промислової власності від 1883 р.; Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 1886 р.; Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 1891 р.; Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення від 1961р.; Всесвітня конвенція про авторське право (переглянута) від 1971 р.; Страсбурзька угода про міжнародну патентну класифікацію від 1971 р.; Угода про співробітництво у сфері правової охорони й захисту інтелектуальної власності та створення Міждержавної ради з питань правової охорони й захисту інтелектуальної власності від 2010 р. та інші. По-друге, ті, які відображують особливі щодо інтелектуальної власності положення, тобто норми, які стосуються безпосередньо митних засобів захисту інтелектуальної власності. До цих договорів належать: Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності Світової організації торгівлі (Угода ТРІПС) від 1994 р., Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 1994 р.; Угода про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ від 2010р.; Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція) від 1973 р.; Рішення про Правила митного контролю за переміщенням через митний кордон товарів, що містять об'єкти інтелектуальної власності від 2001 р.; Угода про співробітництво у сфері правової охорони й захисту інтелектуальної власності та створення Міждержавної ради з питань правової охорони й захисту інтелектуальної власності від 2010 р. тощо.

І враховуючи, що, відповідно до Конституції України, ст. 9, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, зазначені міжнародні угоди також є частиною національного законодавства. Причому, згідно ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Порівняння конститутивних у сфері інтелектуальної власності актів (як міжнародних, так і національних), з актами, які стосуються правового регулювання інтелектуальної власності у митній сфері (наприклад, Митний кодекс України [11]; Порядок взаємодії підрозділів митниці при здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності [12] та ін.) засвідчує наявність особливостей правового регулювання захисту інтелектуальної власності митними органами.

Ці особливості пов'язані насамперед з методом правового регулювання, який у митній сфері є імперативним, зазначене стосується і регулювання питань, пов'язаних із захистом інтелектуальної власності. Як слушно відзначив Ю.П. Битяк, у більшості випадків відносини, що становлять предмет адміністративного права, вимагають регламентації за допомогою засобів імперативного методу, оскільки виникають такі відносини, як правило, у зв'язку зі здійсненням державного управління [13, с. 28]. При цьому погоджуємося, що хоча традиційний для адмініст-

ративного права імперативний метод регулювання, тобто метод владних приписів, залишається непохитним, у ньому все більшого значення набуває досить нова форма прояву, в тому числі і встановлення так званих «реординаційних» відносин, суть яких полягає в тому, що, з одного боку, громадянам, як підвладним об'єктам, надаються права вимагати від суб'єктів виконавчої влади належної поведінки щодо реалізації прав і свобод громадян, а з іншого – на зазначених суб'єктів громадянами покладаються чіткі обов'язки щодо неухильного виконання вищезгаданих вимог, водночас же забезпечується суворий режим дотримання суб'єктами виконавчої влади взятих на себе обов'язків за допомогою засобів адміністративного оскарження їхніх актів і дій та судового захисту порушених цими актами або діями прав і свобод громадян. Посилення цієї нової риси методу адміністративного права дає підстави говорити про створення якісно відмінного від колишнього адміністративно-правового режиму регулювання відносин між державою, її органами та посадовими особами і громадянами [14, с. 37], в тому числі у сфері діяльності митних органів.

Аналіз нормативно-правових джерел та практики їх застосування дозволив виділити й таку специфічну рису як наявність у митної діяльності основного та, на нашу думку, найефективнішого на сьогодні засобу виявлення та запобігання правопорушенням у сфері інтелектуальної власності як контролю.

Висновок. Отже, поняття інтелектуальної власності, в контексті адміністративно-правового регулювання митними органами України, на наш погляд, можна визначити як право особи на результат продуктивного або творчого мислення, на результат інтелектуальної, творчої діяльності, який є об'єктом законодавчого регулювання у митній сфері.

Узагальнюючи вищевикладене, вважаємо, що інтелектуальна власність як об'єкт адміністративно-правового регулювання митними органами України характеризується рисами, які відображають як загальні положення щодо інтелектуальної власності, так і такими, що характерні лише для сфери діяльності митних органів України, а саме:

- в умовах відкритості суспільства та переходу до ринкової економіки інтелектуальна власність стає визначальним фактором соціально-економічного розвитку України, а однією з важливих складових загальної системи захисту інтелектуальної власності виступає і такий її елемент, як захист інтелектуальної власності митними органами України;

- предмет адміністративно-правового регулювання значно розширюється, оскільки державно-правовий вплив на суспільні процеси стає все більш цілеспрямованим і водночас змінюється його характер, до того ж держава все більше втручається у процеси, які за ринкових умов на першому етапі розвитку незалежності мали відносно стихійний характер, зазначене стосується і у сфері інтелектуальної власності;

- у сучасних умовах глобалізації всезростаючий вплив на законодавство України мають міжнародні норми, які стосуються як загальних питань у сфері інтелектуальної власності, так і питань, пов'язаних безпосередньо з митними засобами захисту інтелектуальної власності;

- термін «інтелектуальна власність» синонімічний терміну «право інтелектуальної власності» й означає право особи на результат продуктивного або твор-

чого мислення, тобто на результат інтелектуальної, творчої діяльності, на об'єкт, що входить до категорії визначених правом об'єктів інтелектуальної власності;

- особливості правового регулювання захисту інтелектуальної власності митними органами, пов'язані насамперед з методом правового регулювання, який, у сфері діяльності митних органів, в основному є імперативним;

- аналіз нормативно-правових джерел та практики їх застосування дозволив виділити й таку специфічну рису як наявність у митної діяльності основного та, на нашу думку, найефективнішого на сьогодні засобу виявлення та запобігання правопорушенням у сфері інтелектуальної власності як контролю;

- інтелектуальну власність як об'єкт адміністративно-правового регулювання митними органами України, можна визначити як право особи на результат продуктивного або творчого мислення, на результат інтелектуальної, творчої діяльності, який є об'єктом законодавчого регулювання у митній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Коссак В.М.* Інтелектуальна власність та її значення // Коссак В.М., Якубовський І.Є. Право інтелектуальної власності: Підручник / В.М. Коссак. – К.: Істина, 2007. – С. 3.

2. *Виступ К.С. Самойлик* // Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування [Електронний ресурс]: [парламентські слухання від 21 березня 2007 р.] / К.С. Самойлик. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

3. *Потоцький М.Ю.* Правове регулювання інтелектуальної власності в Україні: загальнотеоретичне дослідження: Автореф. дис...к.ю.н.: спец. 12.00.01 [Електронний ресурс] / М.Ю. Потоцький; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2009. – 20 с.

4. *Ришкова О.В.* Захист прав інтелектуальної власності за цивільним законодавством України: Автореф. дис...к.ю.н.: спец. 12.00.03 [Електронний ресурс] / О.В. Ришкова; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 21 с.

5. *Юркова Є.В.* Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності в Україні: Автореф. дис. к.ю.н.: спец. 12.00.07 [Електронний ресурс] / Є. В. Юркова; Запорізь. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 15 с.

6. *Кубко Є.Б.* Щодо наукової дискусії про предмет адміністративного права: додаткові аргументи / Є.Б. Кубко // Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. Б.В. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – С. 34.

7. Словник іншомовних слів / Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюга, Т.В. Цимбалюк [уклад. Л.О. Пустовіт та ін.]. – К.: Вид-во «Довіра» УНВЦ «Рідна мова», 2000. – 475 с.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

9. Психологія: Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – С. 143.

10. *Ионас В.Я.* Произведения творчества в гражданском праве / В.Я. Ионас. – М.: Юридическая литература. – 1972. – 168 с.

11. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI [Електронний ресурс] / ВРУ. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

12. Порядок взаємодії підрозділів митниці при здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, затверджений наказом Міністерства фінансів України 30.05.2012 № 647 [Електронний ресурс] / Мінфін України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

13. Адміністративне право України: Підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін. / За ред. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.

14. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. Б.В. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.

Свирида В.А. Інтелектуальна власність як об'єкт адміністративно-правового регулювання митними органами України

У статті розглянуті питання, пов'язані з поняттям інтелектуальної власності як об'єкта адміністративно-правового регулювання митними органами України та здійснена спроба визначення характерних рис цього специфічного та малодослідженого у сфері адміністративного права об'єкта.

Ключові слова: інтелектуальна власність, митні органи, адміністративне право.

Свирида В.А. Интеллектуальная собственность как объект административно-правового регулирования таможенными органами Украины

В статье рассмотрены вопросы, касающиеся понятия интеллектуальной собственности как объекта административно-правового регулирования таможенными органами та осуществлена попытка определения характерных черт этого специфического и малоисследованного в сфере административного права объекта.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, таможенные органы, административное право.

Svirida VA Intellectual property as an object of the administrative and legal regulation of customs bodies of Ukraine

The article deals with issues related to the concept of intellectual property as an object of the administrative and legal regulation of customs authorities she made an attempt to determine the characteristics of this peculiar and little-explored in the field of administrative law of the object.

Keywords: intellectual property, customs, administrative law.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2012.

**ПРЕДМЕТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 288 КК УКРАЇНИ**

О.О. Звоненко

*здобувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Значення предмета злочину як самостійної ознаки злочину та його роль у механізмі заподіяння шкоди у сфері певних суспільних відносин, у виявленні об'єкта посягання і кваліфікації діяння має дуже важливе теоретичне та практичне значення.

Вивчення предмета злочину сприяє більш глибокому і правильному з'ясуванню сутності об'єкта злочину, його конкретизації. Багато які кримінально-правові норми сконструйовані таким чином, що об'єкт кримінально-правової охорони у них не названий. У подібних випадках його з'ясуванню сприяє вказівка на предмет злочину. Питання про предмет цього складу злочину має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки міра відповідальності суб'єкта за вчинений злочин залежить певним чином від того, що конкретно буде визначено предметом такого злочинного діяння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні положення кримінального права щодо предмета складу злочину достатньо глибоко вивчали: П.П. Андрушко, А.А. Музика, Є.В. Лащук, В.Я. Тацій, М.І. Коржанський та ін.

Мета статті. Розкрити значення предмету складу злочину, передбаченого ст. 288 КК України («Порушення правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху»).

Основні результати дослідження. Предмет суспільних відносин і предмет злочину – це різні правові явища. Предмет відносин – це структурний елемент суспільних відносин.

Предмет злочину, що існує поряд з об'єктом, є самостійною факультативною ознакою складу злочину. Кожний з цих предметів наділений своїми, властивими тільки йому ознаками, виконує свою соціальну роль, а також має різне правове призначення.

Предметом злочину слід вважати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину. Таким чином, предметом (соціальним інтересом) громадських відносин, поставлених під охорону ст. 288 КК, є безпечні дорожні умови руху транспортних засобів (механічних, малопотужних механічних і немеханічних).

З цього визначення випливає, що до предмета злочину необхідно відносити тільки певні речі, а не будь-які інші цінності. Таке рішення обумовлене тим, що

законодавець, описуючи той чи інший злочин, найчастіше вказує саме на конкретні речі, а точніше, їхні ознаки, властивості. Наприклад, відповідальність за ст. 265, яка передбачає склад незаконного поводження з радіоактивними матеріалами, може наставати лише в тому разі, коли предметом злочину є радіоактивні матеріали. Так само в усіх статтях, що встановлюють відповідальність за корисливі злочини проти власності, – їх предметом є тільки чуже майно (ст. 185-191).

Оскільки ж предметом злочину може виступати лише певна річ, то предмет завжди є речовою (матеріальною) ознакою злочину. Крім того, предмет злочину – це така ознака складу злочину, яка названа безпосередньо в самому законі. У цьому разі він є обов'язковою ознакою складу злочину. Так, у ст. 288 зазначено, що предметом цього злочину можуть бути тільки дорожні споруди та транспорт.

Законодавець, проте, далеко не завжди вказує на предмет як ознаку конкретного злочину. У разі, коли на нього немає вказівки безпосередньо в самому кримінальному законі, предмет не є ознакою складу злочину, і, навпаки, тоді, коли він зазначений у самому законі, злочин є предметним і для його правильної кваліфікації повинен бути встановлений конкретний предмет злочину. Більше того, в разі, коли предмет є обов'язковою ознакою, саме він найчастіше встановлюється раніше за все, і часто за допомогою отриманих про нього даних з'ясується решта ознак складу злочину. Наприклад, при вирішенні питання про кваліфікацію дій осіб, які виготовили з метою збуту підроблену національну валюту України (ст. 199), насамперед з'ясовують, чи мають підроблені банкноти або металева монета ті ознаки, які повинні бути притаманними предмету злочину (ці грошові знаки мають знаходитися в обігу, їм властива велика ступінь схожості зі справжніми тощо).

Законодавець по-різному описує ознаки предмета злочину в законі про кримінальну відповідальність. Вибір того чи іншого способу (прийому) при законодавчому визначенні предмета злочину багато в чому залежить від характеру злочину, а також від індивідуальних властивостей його предмета. Так, у багатьох випадках у самому законі йдеться лише про певний вид предметів, і через те будь-який з предметів даного виду має однакове значення для кримінальної відповідальності. З'ясування ж змісту цього поняття дає можливість зробити висновок, що предметами хабарництва можуть бути як будь-які матеріальні цінності (гроші, продукти, предмети побутової техніки та інші речі), так і майнові блага (надання путівки в санаторій, ремонт квартири тощо). У цих та інших подібних випадках немає необхідності давати в КК вичерпні переліки можливих предметів цих злочинів. Цього не слід робити через те, що вказівка законодавця на певні його видові ознаки (визначення на рівні виду) означає, що будь-який предмет цього виду має однакове правове значення. Наприклад, цілком очевидно, що на відповідальність за недотримання техніки безпеки при використанні дорожнього транспорту не впливає, що саме не було дотримане. Інше могло б призвести до необґрунтованого захранення кримінального закону переліком предметів, встановлення яких і без цього не викликає труднощів на практиці. Нарешті, у деяких випадках просто неможливо дати такий вичерпний перелік ознак предмета злочину, наприклад, коли практична діяльність людей викликає появу нових предметів.

У разі, коли диспозиція статті КК про відповідальність за певний злочин має бланкетний характер, перелік предметів злочину наводиться в тих норматив-

них актах, до яких відсилає сам кримінальний закон. Так, перелік стандартів, норм, що є предметом злочину, передбаченого у ст. 288, у самому законі не наводиться. Цей перелік є у Державному стандарті України: ДСТУ 3587-97 – «Безпека дорожнього руху. Автомобільні дороги, вулиці та залізничні переїзди. Вимоги до експлуатаційного стану» [2].

Аналіз зазначених у чинному законодавстві предметів злочину свідчить про те, що ті чи інші речі, а також цінності законодавець найчастіше вирізняє як предмет з урахуванням особливого правового режиму, викликаного їх корисними чи шкідливими властивостями, а також з урахуванням їх економічного призначення. Саме ці ознаки (властивості) предметів і є тими обставинами, з приводу яких чи шляхом впливу на які вчинюється злочин. До таких предметів необхідно віднести дорожні споруди (ст. 288), порнографічні предмети (ст. 301), вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини (ст. 263) та ін.

У зв'язку з викладеним виникає питання про місце предмета в складі конкретного злочину. Вважається, що предмет злочину не може претендувати на роль самостійної ознаки складу злочину. Таке рішення викликане тим, що склад злочину являє собою сукупність його обов'язкових елементів (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони і суб'єкта злочину). Відсутність хоча б одного з цих елементів виключає склад злочину і, отже, кримінальну відповідальність. Предмет же злочину, як уже зазначалося, є не обов'язковим, а факультативним стосовно загального поняття складу злочину. Отже, його можна називати лише ознакою, а не елементом складу злочину.

Слід мати на увазі, що предмет злочину як самостійна ознака злочину завжди існує поряд з об'єктом. Саме об'єкт і предмет у сукупності утворюють самостійний елемент складу злочину. Однак, якщо об'єкт злочину є обов'язковою ознакою складу злочину, то предмет – факультативною. Предмет відрізняється від об'єкта ще й тим, що йому не завжди завдають шкоди. Якщо шкода, завдана об'єкту, завжди має соціальний характер, то предмету злочину внаслідок суспільне небезпечного посягання насамперед завдається фізична шкода, яка викликає певні негативні соціальні зміни в об'єкті. Шкода предмету як матеріальній речі завдається, коли злочин здійснюється шляхом його знищення, пошкодження чи змінення. Наприклад, при продажу в торговельних підприємствах фальсифікованих товарів злочинець погіршує якість товарів, хоча і зберігає при цьому зовнішній вигляд (розведення сметани кефіром, спиртних напоїв водою, додавання до вершкової олії маргарину) (ст. 225). Страждає предмет і при вчиненні таких злочинів, як знищення або пошкодження майна (ст. 194); незаконне полювання (ст. 248); незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249) та ін. Разом з тим при вчиненні цілого ряду злочинів предмет не зазнає шкоди. Це має місце тоді, коли злочин вчиняється шляхом створення (виготовлення) заборонених до виробництва предметів або шляхом безпосереднього посягання на інший елемент охоронюваних законом суспільних відносин. Так, немає підстав говорити, що завдається шкоди предмету при транспортуванні алкогольних напоїв з метою збуту (ст. 204), виготовленні, ремонті зброї (ст. 263). Не завдається шкоди предмету злочину також при контрабанді (ст. 201), крадіжці майна (ст. 185) та ін. При вчиненні таких злочинів шкоди об'єкту завдається шляхом безпосереднього

впливу на соціальний зв'язок, тобто на певний елемент суспільних відносин, які охороняються [5, с. 205].

Поряд із предметом суспільних відносин і предметом злочину правомірним є виокремлення і такого поняття, як «предмет злочинного впливу».

Під предметом злочинного впливу слід розуміти той елемент суспільних відносин, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, який піддається безпосередньому злочинному впливу і якому, отже, в першу чергу завдається шкоди. Тому таким предметом може бути суб'єкт, сам соціальний зв'язок, а також предмет суспільних відносин. Встановлення предмета злочинного впливу в кожному конкретному злочині полегшує з'ясування «механізму» завдання шкоди самому об'єкту, а також сприяє встановленню розміру і характеру наслідків суспільно небезпечного діяння.

Питання про місце, значення предмета злочину, його видах – досить дискусійне в науці кримінального права. І хоча в теорії кримінального права при вирішенні цього питання були отримані значні результати, підстав вважати, що проблема предмета злочину вже вирішена немає. Викладене підтверджується хоча б тим, що в науці поки ще не усунені суттєві протиріччя навіть на основоположних аспектах даної проблеми. Ось чому необхідно проаналізувати основні теоретичні позиції у питанні про предмет злочину.

Проблема предмета злочину в кримінальному праві є однією з найбільш суперечливих і маловивчених. Спеціального дослідження предмета злочину до останнього часу не проводилось. Деякі положення про предмет злочину розглядалися, головним чином, у зв'язку з відмежуванням його від об'єкта злочину [1, с. 10].

Між тим, значення предмета злочину як самостійної ознаки складу злочину та його роль у механізмі заподіяння шкоди у сфері певних суспільних відносин і у виявленні об'єкта посягання і кваліфікації діяння має дуже важливе самостійне теоретичне та практичне значення.

Предметом злочину слід вважати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину.

З цього випливає, що до предмета злочину необхідно відносити лише певні речі, а не будь-які цінності. Таке рішення обумовлено тим, що законодавець, описуючи той чи інший злочин найчастіше вказує саме на певні речі, а точніше, на їх ознаки, властивості.

Однак висновок про те, що предмет є факультативною ознакою складу злочину, потребує певного уточнення. Коли ми говоримо, що предмет є факультативним, то йдеться не про конкретний склад, а про так зване загальне поняття складу злочину. Це означає, що він притаманний не будь-якому складу злочину. У конкретному ж складі, коли він вказаний (передбачений) безпосередньо в законі, ця ознака є обов'язковою, і він повинен бути встановлений для правильної кваліфікації злочину. Більш того, в разі, коли предмет є обов'язковою ознакою, саме він найчастіше встановлюється раніше, ніж усі інші, і часто за допомогою отриманих про нього даних з'ясується решта ознак злочину.

У багатьох випадках без встановлення предмета злочину ускладнюється конкретизація об'єкта злочину. До того, поки невідомо, на кого або на що, на який матеріальний об'єкт було спрямоване злочинне посягання при вчиненні багатьох

суспільних діянь, до тих пір неможливо визначити і об'єкт цих посягань. Часто об'єкти одного виду не мають відмінностей (наприклад життя, власність честь, гідність, здоров'я). Предмет злочину, навпаки, має певну сукупність ознак, особливостей, багато з яких мають самостійне кримінально-правове значення і певним чином впливають, на підставі кримінальної відповідальності, на кваліфікацію діяння. Наприклад, життя кожної людини в демократичному суспільстві охороняється однаково – посягання на життя будь-якої особи визнається кримінальним правом вбивством або замахом на нього (крім випадків необхідної оборони та інших особливих обставин, при яких життя не є об'єктом кримінально-правової охорони). Разом з тим, життя вагітної, новонародженого виділяється законодавцем і посягання на їх життя створює самостійний злочин.

Вплив на певний предмет, матеріальний об'єкт, спосіб цього впливу, а також фізична зміна предмета поруч з іншими ознаками діяння дає змогу в багатьох випадках судити про характер злочину, його суспільну небезпеку. Такими є викрадення, тілесні ушкодження, знищення або пошкодження майна, глум над державним гербом або прапором та інше. Для багатьох складів злочинів ознаки предмета є обов'язковими. Розслідування кримінальної справи на може вважатися закінченим, якщо ці ознаки не виявлені.

Предмет злочину має не будь-яке значення і для правильної кваліфікації діяння. Фізичні чи соціальні властивості предмета злочину у багатьох випадках служать підставою для розрізнення суміжних злочинів, а також для відокремлення злочину від незлочинних дій.

Для кваліфікації діяння мають значення багато ознак не тільки об'єкта, але і предмета злочину. Наприклад, за ознаками предмета розрізняють злочини, що передбачені ст.ст. 223, 286-289, 360 КК.

Соціально значуща дія у відношенні до одного і того ж предмета чи речі може мати різну соціально-політичну оцінку або юридичну кваліфікацію залежно від об'єкта посягань, від тих суспільних відносин, на зміну яких спрямована ця дія, а також від розміру заподіяної їм шкоди. У рівній мірі і заподіяння шкоди у сфері одного і того ж об'єкта кримінально-правової охорони може бути встановлено шляхом впливу на різні предмети. Наприклад, посягання на здоров'я людини вчинюється шляхом не виконання свої обов'язків з утримання доріг (ст. 288 КК України).

Кримінально-правове значення предмета злочину визначається в першу чергу не його фізичними властивостями, а характером і змістом суспільних відносин, які існують стосовно нього. В кримінально-правовому сенсі предмет завжди виступає в зв'язку з конкретними суспільними відносинами. У багатьох випадках у кримінальному законодавстві вказується не на предмет сам по собі, а на ті суспільні відносини, відкриттям яких він є. Наприклад, закон говорить не про майно взагалі, а про державне, колективне чи особисте майно, не про прапор взагалі, а про державний прапор, державний герб тощо.

Розмежування об'єкта та предмета злочину має важливе значення для усвідомлення і розмежування мети і злочинних наслідків. Якщо злочинні наслідки – це небезпечна шкода в сфері суспільних відносин, то злочинна мета – це в багатьох випадках ідеальна подоба реальної цінності (речі), якою суб'єкт намагається заволодіти, пошкодити її чи знищити.

Характер та ступінь тяжкості наслідків значною мірою визначається особливостями та ознаками предмету злочину, бо позбавити життя можна тільки живу істоту, викрасти можна тільки майно, гроші чи цінні папери. Багато злочинів вчинюється шляхом заподіяння соціально небезпечної шкоди тільки впливом на певні матеріальні об'єкти.

Визначення предмета злочину має важливе практичне значення також для відмежування його від засобів та знаряддя вчинення злочину, бо одна і та ж матеріальна річ може бути як предметом, так і засобом, і знаряддям вчинення злочину (наприклад: зброя, документи, транспортні засоби, інструменти, інвентар тощо).

Знаряддя та засоби вчинення злочину відрізняються від предмета тим, що вони ні в якому зв'язку з тими суспільними відносинами, на які спрямоване посягання, не перебувають. Наприклад, зброя, яка використовується при вбивстві, не в кому зв'язку з відносинами щодо забезпечення життя не знаходиться. Предмет злочину, навпаки, завжди перебуває у зв'язку з об'єктом, на який спрямовано посягання.

Таким чином, властивості й ознаки предмета злочину мають такі значення для багатьох інститутів кримінального права: вони з'ясовують і конкретизують об'єкт посягання, вирішують питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, кваліфікації діяння та призначення покарання. Деякі теоретичні та практичні завдання не можуть бути вирішені, чи їх рішення значно ускладнюються в силу недостатнього дослідження проблеми злочину, його зв'язку з іншими ознаками складу злочину, вагомості предмета злочину для підстав кримінальної відповідальності і кваліфікації діяння. Практичне значення предмета злочину полягає в тому, що для багатьох складів злочину предмет є однією з головних обов'язкових ознак. Якщо не визначений конкретно предмет посягання при скоєнні таких діянь, як спекуляція, розкрадання і деякі інші, то і питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності не може бути вирішено позитивно. Відмічені обставини викликають необхідність визначити предмет злочину та всебічно його дослідити. В юридичній літературі він визначається по-різному. Найбільш розповсюдженим є погляд на предмет як на річ, у зв'язку з якою чи з приводу якої вчиняється злочин. При цьому прихильники такої точки зору позначають, що злочин завдає шкоду не предмету, а об'єкту.

Інші автори предметом визнають ті речі матеріального світу, шляхом впливу на які суб'єкт завдає шкоди об'єкту злочину. Деякі автори висловлюються проти розмежування об'єкта і предмета, мотивуючи свою позицію тотожністю понять «об'єкт» і «предмет» та відсутністю практичного значення такого розмежування. Никифоров Б.С., наприклад, відмічав, що «проблема злочину в її нинішньому вигляді, по суті, знімається, тому що усувається необхідність в самостійному дослідженні предмета злочину як явища, що лежить за межами об'єкта і провідного самостійне по відношенню до нього існування» [8, с. 37].

Навряд чи можна погодитись з таким загальним твердженням, тому що об'єктом злочину є суспільні відносини. Предмет як матеріальна річ не є тотожний суспільним відносинам. Він лише – якість, сторона, або точніше, сукупність якостей сторін об'єкта, через які ці суспільні відносини виявляються, і в цієї якості виступає їх частина.

Матеріальні суспільні відносини завжди пов'язані з речами і проявляються як певні матеріальні об'єкти (речі), без них такі відносини неможливі.

Матеріальний об'єкт, річ є системою певної кількості якостей, в яких проявляються суспільні відносини і тому він невід'ємний від них, як і суспільні відносини невід'ємні від матеріального об'єкта, в якому вони проявляються. З цього випливає, що відпадає необхідність в відділенні і самостійному дослідженні предмета злочину. Пізнання предмета, явища передбачає пізнання цілого по частинах.

Визнання суспільних відносин об'єктом злочину передбачає і викликає необхідність виявлення та дослідження всіх їх ознак, якостей та особливостей. Як неможливо з'ясувати суб'єктивну сторону злочину без її ознак (вини, мотиву, цілі), так неможливо з'ясувати й об'єкт, якщо не виявити систему його якостей та їх взаємозв'язок.

Виділення та дослідження предмета пропонується проводити не замість об'єкта, а поряд з ними з метою більш глибокого і повного вивчення об'єкта. Предмет злочину немає необхідності створювати. Він існує, як явище, об'єктивно. Його необхідно тільки всебічно дослідити, визначити, виявити його роль і значення для теорії та практики.

На думку А.А. Піонтковського, надмірне захоплення в кримінально-правовій літературі проблемою розмежування об'єкта і предмета спричинило послаблення уваги до теоретичної розробки суттєвих питань вчення про об'єкт злочину [6, с. 86].

Насправді можна говорити лише про недостатню увагу до предмета злочину, а не про захоплення ним. Крім того, дослідження проблеми предмета саме і є шляхом до виявлення його зв'язку з об'єктом їх співвідношення.

Найбільш загальною об'єктивною ознакою злочинного діяння є його зовнішній прояв, ті зміни в навколишньому світі, які воно викликає. Але викликані вони можуть бути тільки шляхом впливу на реальні матеріальні об'єкти і предмети, речі, живі істоти.

Для більш глибокого з'ясування впливу, необхідно достатньо повно виявити той матеріальний об'єкт, який піддався впливу при вчиненні злочину. Правильно виразити та пояснити будь-яке явище можливо тільки шляхом розкриття його якостей та зв'язків з іншими явищами. В повній мірі це стосується і предмета злочину. Не можна визнати предметом злочину такі явища реальної дійсності, на які вплив не може бути вчинено прямо та безпосередньо. Наприклад, дії процеси та інші ідеальні речі. Разом з тим необхідно виділити й іншу сторону предмета – його зв'язок з об'єктом злочину (суспільними відносинами). Ця друга соціальна сторона має більш важливе значення для з'ясування його сутності, ролі та місця в кримінально-правовій науці та практиці. У такому розумінні предмет злочину неважко виявити у більшості злочинів проти особи, власності, порядку управління, проти громадської безпеки і деяких інших. Разом з тим існує значна кількість злочинів, які не мають предмета впливу і які умовно можна назвати безпредметними. Безпредметними є, головним чином, ті злочини, які вчинюються шляхом бездіяльності (невиконання покладеного на суб'єкта громадського обов'язку) і деякими іншими видами порушення правил. Ті злочини, які мають предмет посягання (предметні), можуть бути скоєні тільки шляхом впливу на цей предмет. Не можна скоїти предметний злочин, ні на що і ні на кого не впливаючи. Скільки б суб'єкт не бажав настання певної шкоди, ця шкода не настане без відповідного впливу на матеріальний предмет – субстрат суспільних відносин.

Істотною властивістю предмета злочину, його особливістю є конкретність. Предметом певного посягання може бути не всіяке майно і не майно взагалі, а конкретна річ (яка має найменування, вагу, колір, розмір, ціну); не взагалі людина, а конкретна особа певного віку, статі, національності, прізвища тощо; не взагалі документ, а паспорт, документ тощо.

Викладене дає змогу визначити, що предмет злочину – це конкретний матеріальний об'єкт, в якому проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу на який вчиняється суспільно-небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин.

У філософії предметом називається окрема частина, одиниця існуючого, все те, що може перебувати у відносинах чи мати яку-небудь властивість. Предмети можуть бути матеріальними чи ідеальними (поняття, міркування тощо). Для кримінально-правової практики таке розуміння предмета хибне. Насамперед тому, що на ідеальні предмети може бути вчинений прямий, безпосередній вплив з метою зміни певних суспільних відносин. Крім того, при вчиненні більшості злочинів, соціальна цінність як предмет, заради якої вчиняється таке діяння, знаходиться не в сфері об'єкта посягання, а в сфері інших суспільних відносин. Наприклад, злісне ухилення від сплати аліментів посягає на відносини по вихованню дітей, предметом цих відносин у філософському розумінні є ідея виховання як соціальна цінність. Проте неважко побачити, що цей злочин вчиняється не з приводу цієї цінності, а з приводу цінностей матеріальних, які перебувають у сфері відносин власності. Ідея виховання в даному випадку не підлягає безпосередньому злочинному впливу, злочин вчиняється не з її приводу, а тому вона як предмет не має іншого кримінально-правового значення, крім того, що вона характеризує одну із сторін об'єкта злочину. Внаслідок цього ідеальні предмети не можуть бути предметом злочину. Предмет злочину-це матеріальна сторона об'єкта злочину, на яку вчинюється злочинний вплив, але це не сам об'єкт злочину. Багато суспільно-небезпечних діянь вчиняється шляхом певного впливу на предмет злочину. Встановлення в кожному конкретному випадку предмета злочину дає змогу більш повно зрозуміти об'єкт злочину і його суспільну небезпеку, полегшує кваліфікацію діяння, сприяє здійсненню правосуддя.

Для з'ясування соціальної сутності й юридичної природи предмета злочину, його місця у системі ознак злочину і впливу на кваліфікацію діяння будь-яке значення має науково обгрунтована класифікація предметів злочинного посягання. Класифікація предметів злочину може бути проведена за різними підставами і залежно від її мети. Для визначення ролі та місця предмета злочину у загальному механізмі вчинення злочину вона може бути проведена за суспільними критеріями: суспільне призначення предмета, його особливості, цінність тощо. За цими ознаками все різноманіття предметів злочину можна розділити на три великі групи: 1) люди; 2) речі; 3) тварини і рослини. У кожній групі можна виділити ряд загальних характерних соціальних властивостей, ознак (суспільна роль, призначення, цінність тощо). У свою чергу родова група розпадається на кілька видових. Видовий предмет злочину – це загальне поняття того конкретного предмета, впливом на який вчиняються злочини даного виду. Наприклад, при вчиненні злочинів проти власності вплив вчиняється на майно, яке у цьому випадку виступає родовим предметом злочину, а окремі види майна – видовим. Конкретним пред-

метом злочину при вчиненні цих злочинів буде певна річ. Річ, у свою чергу, також розпадається на видові предмети-майно, гроші, документи, зброю, наркотики та інше.

Деякі склади злочинів відрізняються тим, що у них називається певний, конкретний предмет злочину. В інших складах злочинів предметом виступають майнові речі, які мають подібне чи аналогічне призначення, наприклад транспортні засоби, дорожні споруди (ст.ст. 286, 288 КК). Є такі склади злочинів, у яких предметом злочину виступають предмети різноманітного виду, що мають відношення до різних родових груп. Наприклад, при дорожній пригоді вплив йде на психічний стан або на тіло людини і на майно. Аналогічне становище виникає при бандитизмі, хуліганстві і деяких інших злочинах.

Наведені приклади показують, що визначення видової належності предмета злочину не має вирішального значення для встановлення об'єкта посягання. Воно має підпорядкований і залежний характер. Разом з тим, уявлення про видовий предмет злочину полегшує визначення тих суспільних відносин, які існують з приводу цього предмета і які виступають об'єктом злочину. Предмет злочину є в цьому випадку свого роду початковим (вихідним) моментом, відправним пунктом, що дає змогу визначити об'єкт злочину. Значення предмета тут полягає в тому, що істотністю предмета значною мірою визначається і коло відносин, існуючих з його приводу. Коло це в деяких випадках буває більш чи менш вузьким, а інколи з приводу предмета можуть існувати тільки певні суспільні відносини (наприклад, дикі тварини, тіло людини, транспортні засоби тощо).

Визначення предмета злочину, таким чином, є першим кроком на шляху до пошуку тих суспільних відносин, які є об'єктом злочину. Предмет злочину значною мірою дає підставу говорити про характер посягання, його способи і спрямованість на певний об'єкт. Нарівні з іншими ознаками складу злочину вірна уява про його предмет створює більш повну картину злочину, допомагає визначити його особливості, полегшує пошук тих суспільних відносин, які були об'єктом посягання і кримінально-правової норми, яке передбачає відповідальність за його вчинення.

Підставами для встановлення особливого правового режиму у відношенні тих чи інших предметів злочину служать їх фізичні, хімічні чи інші особливі властивості або їх господарсько-економічне призначення, у зв'язку з якими існують, виникають чи можуть виникати відповідні суспільні відносини.

Аналіз зазначених у чинному законодавстві предметів злочину свідчить, що ті чи інші речі, а також цінності найчастіше за все виділяються законодавцем як предмет з урахуванням особливого правового режиму, викликаного їх корисними або шкідливими властивостями, а також з урахуванням їх економічного призначення. Саме ці ознаки (властивості) предметів і є тими обставинами, з приводу яких або шляхом впливу на які вчиняється злочин. До таких предметів необхідно віднести порушення правил і норм дорожнього руху (ст. 288 КК), незаконне заволодіння транспортних засобів (ст. 289), знищення, підробка або заміна номерів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290) та ін. З приводу корисних властивостей речей вчинюється більшість корисливих злочинів, і тому саме вони виділяються законодавцем як предмети відповідних злочинів (гроші, дорогоцінні метали, твори мистецтва та інші товари). Відзначені, як і деякі інші властивості

тієї чи іншої речі, викликають необхідність надання їй певної правової значущості в конкретному складі злочину. Це, у свою чергу, встановлює й їх нерозривний зв'язок з самим суспільне небезпечним діянням, визначає його як самостійну і необхідну ознаку вчиненого злочину. Якщо в певному суспільне небезпечному діянні відсутній названий предмет, то відсутній і склад цього предметного злочину.

Особливий правовий режим стосовно перелічених предметів встановлюється з метою забезпечення і охорони громадської безпеки, фізичної і морального здоров'я населення й інших важливих суспільних відносин. Перелік таких предметів, рівно як і обмеження, і контроль за придбанням, споживанням, і використанням чи збутом (режим), не залишаються незмінними. Розвиток соціального життя викликає необхідність постійного його вдосконалення. При цьому зміні підлягає і сам режим, і перелік предметів, стосовно яких він необхідний. Дані зміни, в свою чергу, тягнуть за собою зміни в кримінальному законодавстві і практиці його застосування. Зокрема, чинне кримінальне законодавство України нарівні з нормами про відповідальність за розкрадання майна містить правові норми про відповідальність за викрадення зброї, наркотичних заходів і деяких інших предметів, щодо яких встановлено особливо правовий режим.

Ще раз зауважимо, що об'єкт злочину – це суспільні відносини, які охороняються законом. Предметом же злочину є будь-які речі матеріального світу, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчиняється злочин.

Правильне встановлення, визначення предмета злочину необхідне для правильної кваліфікації і визначення покарання. Наприклад, ст. 288 КК визначає як злочин порушення норм, правил і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху. Кваліфікація названої злочинної дії та її покарання залежать від того, що є предметом злочину. Предметом злочину не можна називати людину. Особа, якій злочином завдається моральна, фізична або майнова шкода, визнається потерпілою.

Розгляд сутності і змісту суспільних відносин (об'єкта) показує, що предмет злочину є сукупністю його сторін, властивостей. Практично важливим є також питання про те, в якому взаємозв'язку перебуває предмет і об'єкт злочину, чи є він обов'язковою чи тільки факультативною стороною злочину.

Всі різноманіття поглядів на предмет злочину і його співвідношення з об'єктом можна звести до двох різновидів. Прихильники одного з них ототожнюють їх, гадаючи, що безпосередній об'єкт і є предмет злочину. Інший погляд на предмет злочину, що поділяється більшістю криміналістів, полягає в їх відмінності, у визначенні предмету злочину субстратом суспільних відносин, існуючих з приводу цього предмета [5, с. 198].

Якщо виходити з того, що предмет злочину є сукупністю сторін, властивостей об'єкта злочину, матеріальним виразом суспільних відносин, що виступають об'єктом посягання, то обґрунтованою є друга точка зору. Ототожнювання предмета злочину з його об'єктом є помилкою. На відміну від елемента, в якості якого виступають реальні матеріальні об'єкти чи істоти, конкретні речі реального світу, що мають вагу, колір, ціну, стать, вік, конкретне найменування та інші ознаки і властивості, об'єкт злочину є суспільним зв'язком, відносинами між людьми. Предмет – це конкретна річ, а об'єкт суспільні відносини з приводу речі. Ці особливості не дають змогу ототожнити ці два різних за своєю сутністю явища.

Предмет злочину в окремих випадках може збігатися з предметом суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Так, збігаються предмети злочину і предмети відносин в таких злочинах, як, наприклад, порушення правил, норм дорожнього руху (ст. 288 КК).

У зв'язку з викладеним виникає питання про місце предмета в складі конкретного злочину. Зрозуміло, що предмет злочину не може претендувати на роль самостійного елемента складу злочину. Таке рішення викликане тим, що склад злочину являє собою сукупність його обов'язкових елементів (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони злочину). Відсутність хоча б одного з цих елементів виключає склад злочину і, отже, кримінальну відповідальність. Предмет злочину як самостійна ознака злочину завжди стоїть поряд з об'єктом. Саме об'єкт і предмет у сукупності утворюють самостійний елемент складу злочину.

Насамперед неоднаковість предмета і об'єкта злочину полягає в тому, що вони відмінні за своєю природою. Об'єкт злочину – це певні суспільні відносини, які за своєю природою і сутністю явище соціальне. Вони виявляються та існують тільки в суспільстві, як неодмінна умова людського співіснування. Суспільні відносини неможливі за межами суспільства і суспільство неможливе без цих відносин.

Предмет злочину за своєю природою характеризується фізичною, речовою сутністю. Це завжди певний матеріальний (речовий) об'єкт, з приводу якого виникають та існують відносини між людьми.

Суспільні відносини певного виду як об'єкт кримінально-правової охорони характеризується стабільністю свого існування, певною незмінністю, хоча у своєму прояві вони в багатьох випадках змінюються чи ліквідуються.

Предмет злочину, навпаки, може бути змінений тільки в своїй фізичній, речовій сутності, він може бути знищений чи пошкоджений тільки фізично. Пошкодженням предмета злочину вчиняється соціальна шкода тільки через зміну суспільних відносин, існуючих з його приводу.

Якщо шкода, заподіяна об'єкту завжди носить соціальний характер, то предмету злочину внаслідок суспільно небезпечного посягання насамперед завдається фізична шкода, яка викликає певні негативні соціальні зміни в об'єкті. Шкода предмета, як матеріальній речі завдається, коли злочин здійснюється шляхом його знищення, пошкодження або видозмінення. Страждає предмет злочину і при вчиненні таких злочинів, як знищення або пошкодження майна (ст.ст. 288, 290), незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК), пошкодження об'єктів магістральних продуктопроводів (ст. 292 КК) та інші.

У більшості випадків шкода, яка завдається предмету посягання може бути відшкодована. Пошкоджену річ можна відновити, знищену замінити новою або відшкодувати її вартість. Ускладнення в усуненні шкоди, що причиняється предмету злочину, виникає тільки в випадку знищення індивідуально визначеної чи унікальної речі. Заподіювана об'єкту шкода, навпаки, за загальним правилом, не відшкодовується і її не можна усунути або усунути дуже важко. Неможливо, наприклад, усунути шкоду, завдану здоров'ю, честі, гідності, як і неможливо відновити порушену статеву волю чи розголошену таємницю. Неможливо також усунути шкоду, заподіяну інтересам правосуддя, державного чи суспільного управління і деяким іншим суспільним відносинам.

Якщо виходити з того, що злочин вчиняє чотири види суспільно-небезпечної шкоди: а) майнову; б) фізичну; в) моральну; г) політичну, то на рівні об'єкта злочину відшкодованою може бути тільки шкода майнова. Фізична, моральна, політична шкода від злочину поверненою чи відшкодованою бути не може. З'ясування сутності об'єкта і предмета дає змогу дати відповіді на багато практичних питань.

Таким чином, доходимо висновку, що відрив предмета злочину від об'єкта не можна визначити обгрунтованим. Предмет і об'єкт злочину собою тісно взаємопов'язані. Тісний зв'язок, який існує між цими обома явищами показує, що шляхом зміни речі предмета можна змінити і суспільні відносини. Соціально небезпечна шкода в багатьох випадках може бути вчинена лише шляхом впливу на певний предмет. Наприклад, у посяганнях на особу (вбивство, заподіяння шкоди здоров'ю і ін.) діяння може бути вчинене тільки шляхом певного впливу на людину, як живу біологічну істоту. Інакше ці злочини вчинені бути не можуть.

Взаємозв'язок предмета з об'єктом не однозначний і не в усіх випадках тотожний. Оскільки предмет злочину є сукупність сторін, властивостей суспільних відносин, то вони в окремих випадках проявляються по-різному. Інколи це матеріальна річ, об'єкт суспільних відносин, а в деяких випадках предметом злочину виступає суб'єкт суспільних відносин. Цим і визначаються різноманітні види зв'язків предмета й об'єкта.

Тісний взаємозв'язок предмета з об'єктом злочину разом з тими не виключає відомої самостійності предмета. В цьому проявляється динаміка суспільного життя, постійна зміна суспільних відносин. Суспільні відносини з приводу одного й того ж предмета речі можуть часто змінюватись. Майно, наприклад, може переходити з приватної власності в державну чи громадську, і навпаки. В зв'язку з цим кримінально-правове значення має визначення тих суспільних відносин, які проявляються в даних умовах місця, часу і обставин у конкретному предметі, речі в момент вчинення злочину, рівно як і встановлення конкретного предмета, шляхом впливу на який винна особа вчинила шкоду об'єкту злочину. Так, приватне майно громадянина може в момент його розкрадання знаходитися на зберіганні в (на виробництві, на транспортуванні тощо) організації, і особа в даний момент не є посадовою особою чи представником влади, що істотно змінює соціальну сутність діяння і його кваліфікацію.

Визначення предмета злочину сукупністю властивостей його сторін, в яких проявляються суспільні відносини, дає змогу визначити взаємозв'язок предмета злочину з об'єктивною стороною складу злочину. В наукових колах з цього приводу була висловлена думка, що питання про предмет злочину, на відміну від об'єкту, має значення лише як належність до об'єктивної сторони деяких злочинів [7, с. 247].

Документ може бути предметом злочину, але тільки в тому випадку, коли він взаємопов'язаний з об'єктом злочину, коли в ньому проявляються ті суспільні відносини, на які спрямоване посягання. В інших випадках він ні в якому зв'язку з об'єктом не перебуває і не може визнаватися предметом злочину. Наприклад, при вчиненні шахрайства, коли винна особа підробляє документ чи викрадає його з метою наступного заволодіння майном, документ ні в якому зв'язку з відносинами власності не перебуває. Тому він і не може бути предметом злочинів,

передбачених ст. 190. При вчиненні цих злочинів документ використовується винним, як необхідне знаряддя вчинення злочину. Дану обставину необхідно підкреслити, тому що використання документа в якості знаряддя чи засобу вчинення злочину не впливає на кваліфікацію діяння. Інша ситуація виникає при впливі на документ у тих випадках, коли у властивостях документа проявляються певні суспільні відносини, на зміну яких спрямоване посягання. Наприклад, при підробці документів, штампів, печаток, що призвели до порушення норм, правил забезпечення дорожнього руху. Документами визначаються тільки такі, в яких закріплюються важливі відомості, чи офіційні документи, що видаються державними установами, підприємствами чи громадськими організаціями. Оскільки документ в таких випадках виступає в якості матеріального об'єкта, є певною стороною суспільних відносин, то він і визнається предметом злочину при посяганні на ці суспільні відносини. Ця обставина має істотне практичне значення, оскільки впливає на кваліфікацію діяння.

Разом з тим предмет злочину перебуває у певному взаємозв'язку, співвідношенні з об'єктивною стороною злочину. Цей взаємозв'язок виступає у вигляді взаємодії. Насамперед предмет злочину перебуває у взаємозв'язку з дією. Злочинне діяння у вигляді жестів, погроз, нападу, образи, розкрадання і деяких інших його різновидів полягає в психологічному чи фізичному впливі на предмет злочину. Цей вплив, що утворює сутність, основу зовнішнього прояву таких злочинів, є зв'язкова ланка між об'єктом і об'єктивною стороною.

Злочин, вчинений дією, чиниться, як правило, тільки тоді, коли здійснюється вплив на предмет злочину. Стосовно цих злочинів можна сказати, що немає злочину без дії і немає злочину без предмета злочину, якщо дія не спрямована на предмет злочину. Дія взагалі означає певний вплив на щось. Тільки взаємодія цих двох моментів: дія і її спрямованість на предмет злочину створює підстави для визнання дії злочином. Ці положення, однак, не стосуються злочинів, які умовно можна назвати безпредметними.

Разом з тим, злочинними визнаються не всі способи впливу на предмет злочину, а тільки ті з них, які загрожують і вчинюють об'єкту істотну шкоду. Предмет злочину в багатьох випадках характеризує і злочинні наслідки, які є однією з головних ознак об'єктивної сторони злочину. Наприклад, вбивство припускає позбавлення життя лише людини, порушення правил, норм дорожнього руху стосується лише дорожнього руху тощо. В багатьох злочинах предмет є зв'язуючою ланкою між об'єктом і об'єктивною стороною злочину, бо наслідки належить одночасно, як до дії, так і до об'єкта. Саме предметом злочину в більшості випадків обумовлюється вибір способу і знарядь впливу на нього.

Предмет злочину, таким чином, перебуває в певному зв'язку з об'єктивною стороною злочину. Особливості і властивості предмета в багатьох випадках визначають зміст об'єктивної сторони, оскільки і характер діяльності суб'єкта істотно залежить від особливостей об'єкта.

Висновки. Під предметом злочинного впливу слід розуміти елемент суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, який піддається безпосередньому злочинному впливу і якому, отже, в першу чергу завдається шкода. Тому таким предметом може бути суб'єкт, сам соціальний зв'язок, а також предмет суспільних відносин. Встановлення предмета злочинного впливу в кожному

конкретному злочині полегшує з'ясування «механізму» заподіяння шкоди самому об'єкту, а також сприяє становленню розміру і характеру наслідків суспільно-небезпечного діяння.

Отже, до предмета злочину, передбаченого ст. 288 КК України, можна віднести шляхи, магістралі, залізничні переїзди, мости.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко П.П. Злочини проти виборчих прав і свобод людини і громадянина / П.П. Андрушко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х т. – Т. 1 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та допов. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбов. літ-ри. – С. 402 – 554.

2. ДСТУ 3587-2005. – Безпека дорожнього руху: Автомобільні дороги та залізничні переїзди. – К., 2005. – 24 с.

3. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. на 20 вересня 2010 р. – К.: Паливода А.В., 2010 р. – 188 с.

4. Кримінальне право України. Загальна частина. Матишевський П.С., Андрушка П.П., Шапченко С.Д. – К.: Юрінком, Інтер, 1998. – 295 с.

5. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: Монографія / В.К. Матвійчук – К.: Національна академія управління, 2011. – 368 с.

6. Особливості огляду транспортного засобу на місці ДТП. – Право України. – Журнал. – №11. – 2007. – С.93-97.

7. Науково-практичний коментар. – 3-тє вид., перероб. та допов. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2004. – 1054 с.

8. *Никифоров Б.С.* Кримінальне право. Загальна частина. – Москва, 1989. – 320 с.

Звоненко О.О. Предмет складу злочину, передбаченого ст. 288 КК України

У статті визначено предмет складу злочину, передбаченого ст. 288 КК України. Розкрито взаємозв'язок предмета з об'єктом складу злочину. З'ясовано соціальна сутність й юридична природа предмета.

Ключові слова: предмет злочину, предмет суспільних відносин, об'єкт, дорожній рух.

Звоненко Е.А. Предмет состава преступления, предусмотренного ст. 288 УК Украины

В статье определены предмет преступления, предусмотренного ст. 288 УК Украины. Раскрыта взаимосвязь предмета с объектом преступления. Выяснена социальная сущность и юридическая природа предмета.

Ключевые слова: предмет преступления, предмет общественных отношений, объект, дорожное движение.

Zvonenko O.O. The subject of the offense under Art. 288 of the Criminal Code of Ukraine

In the article the subject of an offense under Art. 288 of the Criminal Code of Ukraine reveals the subject of the relationship with the object of the crime. Clarified the essence of social and legal nature of the subject.

Keywords: the subject of crime, a subject of public relations, facility, road traffic.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2012.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СЛУЖБОВЕ ПІДРОБЛЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНЕ СТ. 366 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

О.М. Москаленко

*магістр права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Важливим фактором у розвитку і побудові України як правової держави є законодавче зміцнення апарату держави. Державний апарат містить у собі не тільки три гілки влади, але і безпосередні, зв'язані з ним різні громадські організації, підприємства, установи й організації незалежно від їхніх форм власності, адже саме вони зараз перетерплюють структурні зміни і реформування. Для подальшого зміцнення законності необхідні рішучі заходи з припинення будь-яких порушень у діяльності державного апарату.

Недосконала правова база, що дає можливість відчутти безкарність, приводить до того, що різного рівня службові особи, які покликані стояти на сторожі і дотриманні закону – самі допускають порушення і вчиняють злочини, порушуючи тим самим акти законодавства України. Динаміка цих злочинів неухильно йде вгору. Істотна шкода чіткої організації і діяльності державного апарату будь-якої держави заподіюється злочинним і корумпованим відношенням службових осіб до виконання своїх службових обов'язків. Будучи наділені великими правами і розпоряджаючись нерідко значними матеріальними цінностями, такі особи своїми зловживаннями заподіюють не тільки велику матеріальну, але і моральну шкоду, дискредитують державний апарат.

Правила, що регулюють поведінку людей, дії соціальних груп, колективів, організацій, у своїй сукупності складають соціальні норми.

Цілісна, динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя суспільства, засобом суспільного управління, організації і функціонування держави, забезпечення погодженої взаємодії людей, прав людини. Людина, в своїй поведінці може або дотримувати цих норм, або відступати від них.

На сьогодні матеріальні цінності в нашому суспільстві набули більше значення, ніж моральні. І в таких умовах поведіння людини, в першу чергу залежить від його моральних принципів.

Актуальність даної теми полягає в тому, що кількість службових злочинів у відсотковому відношенні до загальної кількості злочинів є досить високим. У порівнянні з 2005 р., де кількість злочинів у службовій сфері дорівнювала 3669 (1,7 % від загальної кількості злочинів), у 2006 р. цей показник зріс до 5116 (2,2 % від загальної кількості злочинів), а у 2007 р. він становив 3801 (2,3 % від загальної кількості злочинів), у 2008 р. – 3767 (1,9 % від загальної кількості злочинів), у 2009 р. він становив 3691 (2,1 % від загальної кількості злочинів) [1].

Це пов'язано з тим, що службові особи так чи інакше, у більшості випадків, уникають кримінальної відповідальності, або підпадають під кримінальну відповідальність, але не в тій мірі, в якій потрібно в обставинах, що склалися в даний час у країні. А це спричиняє такі негативні наслідки, як підривання суспільного порядку в країні, що в свою чергу, веде до руйнування апарату управління суспільством і державою в цілому.

У даній статті передбачається показати актуальність і надзвичайну важливість боротьби з службовими злочинами. А також необхідні заходи для запобігання службових злочинів, у будь – яких його проявах, будь це хабарництво, службове підроблення, службова недбалість і корупція, як найбільш небезпечні форми службових злочинів.

У даний час можна з упевненістю говорити про те, що наша країна впевнено рухається по шляху побудови правової держави. У самому загальному виді правову державу можна визначити як державу, в якій панують право та закон. Інакше кажучи, правова держава – це правова форма організації і діяльності публічно – політичної влади і її взаємин з індивідами як суб'єктами права.

Серед принципів такої взаємодії держави й особистості поряд з реальністю прав і волі громадян, поділом влади на законодавчу, виконавчу і судову, взаємною відповідальністю держави й особистості, центральне місце займає принцип верховенства правового закону, пануванням закону в усіх сферах громадського життя.

Як практичну реалізацію принципу верховенства закону Конституція України (ст. 19) передбачає, що органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові (службові особи) зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [2]. Від реалізації цього принципу значною мірою залежить правильне використання ресурсів держави, своєчасне рішення соціальних питань, забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема кримінально – правової боротьби із службовими злочинами приділялося значне місце в працях – вчених юристів. Ці питання були предметом спеціальних досліджень таких, зокрема, науковців, як: П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, Б.В. Волженкін, А.В. Галахова, О.О. Дудоров, А.А. Жижиленко, Б.В. Здравомислов, В.Ф. Кириченко, М.Й. Коржанський, М.Д. Лисов, Ю.І. Ляпунов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, А.Б. Сахаров, О.Я. Светлов, В.І. Соловійов, А.Н. Трайнін, М.І. Хавронюк, П.С. Яні та ін. Більшість наукових робіт із зазначеної проблематики належить до початку 90-х років минулого століття.

Таким чином, цю тему не можна визнати вичерпаною, тим більше, що за останні роки відбулися значні зміни в соціальному й економічному житті країни, що призвели до зміни характеру службових злочинів, появи ряду проблем, що не знаходять цілком свого рішення в законодавстві й у науковій теорії.

Мета статті полягає в дослідженні найбільш актуальних питань кримінальної відповідальності за службові злочини, об'єктивних та суб'єктивних сторін ознак складу злочину, передбаченого ст. 366 Кримінального кодексу України, визначення особливостей настання кримінальної відповідальності за його вчинення та особливостей кваліфікації.

Основні результати дослідження. Ті, хто слідкують за дотриманням законів, не мають права порушувати їх самі.

Особи, які наділені владними повноваженнями, постійно мають можливість зловживати наданою владою. Лише закон та моральні якості цих осіб стоять цьому на заваді. Але статистика свідчить, що кількість службових злочинів постійно збільшується.

Отже, виходячи з вищезазначеного можна зазначити, що злочини в сфері службової діяльності – це суспільно небезпечні діяння, вчинені навмисно чи з необережності службовою особою, тобто особою, яка всупереч інтересам служби грубо порушує нормальну діяльність органів влади, а також органів управління підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності й господарювання, і заподіяла істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Злочини у сфері службової діяльності (крім давання хабара) характеризуються спільними рисами, до яких належать вчинення діяння: 1) з використанням влади або службових повноважень; 2) всупереч інтересам служби.

Всі службові злочини (за винятком давання хабара) завжди пов'язані із службовою діяльністю службових осіб, порушенням ними функціональних обов'язків.

Відповідно до норм Кримінального кодексу безпосередньо до злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг законодавець відносить:

- 1) зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК);
- 2) зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно – правової форми (ст. 364-1 КК);
- 3) перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК);
- 4) перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно – правової форми (ст. 365-1 КК);
- 5) зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК);
- 6) службове підроблення (ст. 366 КК);
- 7) службову недбалість (ст. 367 КК);
- 8) одержання хабара (ст. 368 КК);
- 9) незаконне збагачення (ст. 368-2 КК);
- 10) комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно – правової форми (ст. 368-3 КК);
- 11) підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК);
- 12) пропозицію або давання хабара (ст. 369 КК);
- 13) зловживання впливом (ст. 369-2 КК);
- 14) провокацію хабара або комерційного підкупу (ст. 370 КК) [3].

Безпосереднім об'єктом кожного з вказаних злочинів виступають суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках державного і громадського апарату, а також апарату управління окремих підприємств, установ та організацій.

Об'єктивна сторона злочинів, які вчиняються у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, характе-

ризується такими ознаками. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) і службова недбалість (ст. 367) можуть бути вчинені як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. Інші злочини вчиняються лише шляхом дії. Однак для всіх службових злочинів (за винятком давання хабара) характерною є наявність безпосереднього зв'язку між діянням, яке вчиняє особа, та посадою, яку вона займає, чи службовою діяльністю, яку здійснює.

Інакше кажучи, суспільно небезпечне діяння завжди зумовлене службовим становищем службової особи, яка: або а) використовує його для вчинення злочину, діючи у межах своїх повноважень; або б) виходить за межі прав і повноважень, наданих їй за посадою; або, нарешті; в) не виконує або виконує неналежним чином покладені на неї службові обов'язки. При цьому діяння, що створює об'єктивну сторону службового злочину, завжди вчиняється всупереч інтересам служби, тобто є незаконним і таким, що суперечить цілям і задачам, заради досягнення яких функціонує апарат відповідних органів і для виконання яких службові особи цього апарату наділяються певними повноваженнями. Ця ознака є загальною для об'єктивної сторони будь-якого службового злочину.

Службове підроблення (ч. 1 ст. 366), одержання хабара (ст. 368), давання хабара (ст. 369) і провокація хабара (ст. 370) відносяться до злочинів із формальним складом, об'єктивна сторона яких вичерпується лише вчиненням суспільно небезпечного діяння. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів, передбачених частинами першими статей 364, 365 і 367 КК є настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб.

Істотна шкода може виражатися у заподіянні: 1) матеріальних (майнових) збитків; 2) нематеріальної (фізичної, моральної тощо) шкоди; 3) матеріального збитку в поєднанні з наслідками нематеріального характеру.

З суб'єктивної сторони службові злочини можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність. Вина в таких злочинах із формальним складом, як службове підроблення без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 366), одержання хабара (ст. 368), давання хабара (ст. 369) і провокація хабара (ст. 370) можлива лише у формі прямого умислу.

Суб'єктом злочинів, які вчиняються в сфері службової діяльності, може бути тільки службова особа, тобто спеціальний суб'єкт.

Не є суб'єктами службових злочинів ті працівники підприємств, установ і організацій, які виконують суто професійні (наприклад, лікар, педагог, адвокат), виробничі (наприклад, водій, робітник) або технічні (наприклад, друкарка, технічний секретар, охоронець, вантажник, сторож) обов'язки.

Всі злочини, які здійснюються у сфері службової діяльності та професійної діяльності в нашій країні караються законом. Кожен злочин передбачає свою норму покарання.

Чимало запитань та сумнівів щодо нововведень виникає, на нашу думку, під час їх застосування на практиці, а саме: використані у нововведеннях формулювання і визначення, прийоми законодавчої техніки, використані для описання ознак цілого ряду злочинів не витримують ніякої критики ні з точки зору їх мовного, ні з боку їх змістовного та законодавчо – технічного оформлення, вик-

ладення та структурування, бо вони в цілому ряду випадків мають дуже розмитий, розпливчастий, а іноді, просто, незрозумілий характер, містять суттєві помилки, суперечать і не узгоджуються з багатьма вже чинними приписами КК і тому по-різному можуть тлумачитися, а, отже, і застосовуватися в слідчо – судовій практиці. Ось чому, незважаючи на загальну позитивну спрямованість даних законодавчих нововведень, слід зазначити, що їх ефективно та несуперечливе застосування неможливе без додаткових і, на наш погляд, дуже суттєвих доопрацювань, виправлень та вдосконалень.

Службове підроблення являє собою досить небезпечне явище, оскільки є універсальним способом вчинення різних злочинів. Це і розкрадання, і зловживання службовими повноваженнями, ухилення від сплати податків, злочини проти правосуддя та ін. Складність виявлення фактів службового підроблення, обумовлена специфікою документообігу, відсутністю систематизованої нормативно – правової бази, яка регламентує такий оборот. Дане явище є досить небезпечним ще й тому, що спотворює об'єктивне уявлення про ступінь кримінальної ураженості державних структур та органів місцевого самоврядування, про необхідність активізації заходів кримінально – правового впливу в даній області.

Службове підроблення – це внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення документів, а також складання і видача завідомо неправдивих документів. Безпосереднім об'єктом службового підроблення є визначений законом порядок діяльності державного апарату, апарату об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання і видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, які мають юридичне значення.

При службовому підробленні обов'язковою ознакою цього злочину є його здійснення службовою особою з використанням службового становища, використанням наданих йому службових повноважень.

Основним безпосереднім об'єктом службового підроблення є визначений законом порядок діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання і видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, які мають юридичне значення. Факультативним додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину можуть бути права та свободи людини і громадянина, власність тощо.

Документ, який є предметом цього злочину – це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і розповсюдження інформації, яка має юридичне значення шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці, дискеті або іншому носії.

Офіційними є документи, що складаються і видаються службовими особами від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також підприємств, установ та організацій будь – якої форми власності, які посвідчують конкретні факти й події, що мають юридичне значення, складені належним чином за формою і мають необхідні реквізити (штамп, печатку, номер, дату, підпис). Приватні документи також можуть бути офіційними, якщо вони складені, наприклад, нотаріусом, або якщо вони передані громадя-

нином для зберігання або використання в державні, колективні чи приватні підприємства (наприклад, довіреність на одержання зарплати).

Суб'єктом службового підроблення може бути лише службова особа.

З об'єктивної сторони злочин може полягати в таких формах: 1) складання службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів; 2) видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів; 3) внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей; 4) інше підроблення службовою особою офіційних документів.

Кримінальна відповідальність за службове підроблення покликана сприяти захисту суспільства та його громадян від корупції та суспільно небезпечних діянь службових осіб, що підриває принципи належного державного управління, рівності та соціальної справедливості, загрожує моральним засадам суспільства.

Аналіз судової практики розгляду цих справ також свідчить, що іноді суди допускають істотні порушення вимог процесуального і матеріального права, але за відсутності апеляцій учасників процесу, касаційних скарг прокурорів незаконні постанови і вироки місцевих судів залишаються без змін.

Однією з актуальних проблем, які виникають у практиці застосування ст. 366 Кримінального кодексу, є проблема кваліфікації ухилення службовою особою від сплати обов'язкових платежів шляхом службового підроблення. В одних випадках такого роду діяння розцінюються як сукупність злочинів і кваліфікуються за ст. 212 і ст. 366 Кримінального кодексу, в інших – кваліфікуються лише за ст. 212 Кримінального кодексу.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 08.10.2004 р. № 15 «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» пропонується розглядати ухилення від сплати податків таким чином: «У разі, коли ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів або його приховання вчиненого шляхом службового підроблення чи підробки документів, дії винної особи мають додатково кваліфікуватися за ст. 366 чи ст. 358 Кримінального кодексу. При цьому підроблення документів службовою особою може кваліфікуватися за ст. 366 Кримінального кодексу незалежно від того, до якої відповідальності (кримінальної чи адміністративної) її буде притягнуто за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» [4].

Вивчення судової практики показує, що кваліфікація дій винних службових осіб за ст. 366 Кримінального кодексу здійснюється переважно за сукупністю з іншими злочинами. Це говорить про те, що службове підроблення вчиняється, як правило, з метою полегшити вчинення чи приховати інший злочин, найчастіше службовий.

Слід зазначити, що чинне кримінальне законодавство поряд з існуванням загальної норми передбачає спеціальні норми про відповідальність за службове підроблення. Такими нормами є ст. 158 і ч. 3 ст. 160 Кримінального кодексу, які передбачають відповідальність, відповідно, за підроблення виборчих документів і підроблення документів референдуму.

Від злочину, передбаченого ст. 366 Кримінального кодексу, службове підроблення, відповідальність за який встановлена ст. 158 і ч. 3 ст. 160 Кримінального кодексу, відрізняється в основному предметом злочину. За ст. 158 Кри-

мінального кодексу відповідальність настає лише тоді, коли здійснюється фальсифікація виборчих документів: списки виборців, бюлетені для таємного голосування, протоколи зборів, конференції чи з'їзду партії про висування кандидата в депутати, на посаду сільського, селищного, міського голови або Президента України, протоколи засідання дільничних, окружних або центральної виборчих комісій, особистих документів кандидата (заяви, декларації про доходи тощо). Предметом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 160 Кримінального кодексу, є відповідні документи референдуму.

Крім того, зазначені злочини різняться ще й тим, що поряд з іншими службовими особами суб'єктами спеціальних видів службового підроблення називає членів виборчих комісій та членів комісії з референдуму. Різними є й об'єкти посягання: якщо основним безпосереднім об'єктом службового підроблення, передбаченого ст. 366 Кримінального кодексу, є визначений законом порядок діяльності державного апарату, апарату об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання і видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, які мають юридичне значення, то основним безпосереднім об'єктом службового підроблення, передбаченого ст. 158 і ч. 3 ст. 160 Кримінального кодексу, є такий вид політичного права громадян як виборче право.

Не по всіх справах забезпечується висока якість судового розгляду. Є випадки необґрунтованого засудження. Не завжди встановлюється і досліджується коло службових повноважень службової особи і з'ясовується наявність причинного зв'язку між порушенням службових обов'язків і шкодою, яка настала. Не ідентичні факти неправильного визначення істотної шкоди. Недостатньо досліджуються мотиви вчиненого злочину; часом не обґрунтовується висновок про наявність у діях підсудного корисливої або іншої зацікавленості. Допускаються помилки при призначенні покарання.

Окремі суди не реагують на факти незаконного звільнення органами розслідування від кримінальної відповідальності осіб, винних у злочинному порушенні службових обов'язків. Не завжди вживаються заходи щодо виявлення та усунення причин і умов, що сприяли службовим злочинам.

Судам необхідно суворо дотримуватися законодавства про відповідальність за службові злочини, поліпшити якість судового розгляду, виключити факти необґрунтованого засудження невинних осіб. У той же час по кожній справі належить вживати заходів до того, щоб всі особи, які вчинили службові злочини, були виявлені і притягнуті до законної відповідальності.

Суди повинні розкривати і всебічно досліджувати обставини, які сприяли вчиненню злочину, конкретні недоліки в роботі підприємств, установ, організацій та окремих службових осіб, і при встановленні фактів безгосподарності, грубого адміністрування, бюрократизму, відсутності контролю за діяльністю підлеглих працівників, внаслідок чого завдано значні збитки або порушена нормальна робота підприємств, установ і організацій, виносити аргументовані окремі ухвали з пропозиціями щодо усунення цих недоліків, а при наявності до того підстав – порушувати кримінальні справи.

Судам слід мати на увазі, що у випадках, коли дії службової особи, пов'язані з порушенням своїх службових повноважень, були вчинені з метою запобі-

гання шкідливим наслідкам, більш значних, ніж фактично заподіяна шкода, коли цього не можна було зробити іншими засобами, такі дії відповідно до законодавства про крайню необхідність не можуть бути визнані злочинними.

Суди повинні мати на увазі, що особа, тимчасово виконує обов'язки з певної посади або здійснює спеціальні повноваження, може бути визнана суб'єктом службового злочину за умови, якщо зазначені обов'язки чи повноваження покладені на дану особу у встановленому законом порядку.

З метою забезпечення високої якості судового розгляду судам необхідно встановлювати коло і характер службових прав і обов'язків службової особи, нормативні акти, що їх регламентують, мотив, мету і фактичні обставини вчиненого діяння, наявність причинного зв'язку між порушенням (невиконанням) службовою (посадовою) особою своїх обов'язків і шкідливими наслідками.

Якщо законодавством у якості обов'язкової ознаки складу злочину за службове підроблення передбачена корислива чи інша особиста зацікавленість, суди зобов'язані всебічно дослідити обставини, від яких залежить висновок про наявність чи відсутність у діях винного зазначених мотивів, і обґрунтувати свій висновок у вирокі з наведенням конкретних доказів.

Використання службовою особою виготовлених ним завідомо підроблених документів при здійсненні розкрадання державного або громадського майна належить кваліфікувати за сукупністю як розкрадання та службове підроблення.

Інша особиста зацікавленість як мотив підроблення може виражатися в прагненні отримати вигоду немайнового характеру, обумовленому такими спонуканнями, як кар'єризм, протекціонізм, сімейність, бажання прикрасити дійсне становище, отримати взаємну послугу, заручитися підтримкою у вирішенні якогось питання, приховати свою некомпетентність тощо.

Серед основних недоліків досудового слідства і судової практики по справах такої категорії слід зазначити, що дуже часто зустрічається неповнота та неправильність досудового слідства, яка не завжди може бути усунута в судовому засіданні. Так, органи дізнання і досудового слідства намагаються обмежитися експертним, або іншим поверхневим встановленням факту підробки, або внесення недостовірних відомостей і не завжди встановлюють осіб, які безпосередньо виготовили первинні бухгалтерські документи на прийом та відпуск товарно – матеріальних цінностей (які стосуються підроблених документів), не повно встановлюють та допитують свідків, не проводять зустрічні перевірки із суб'єктами господарювання, а також виїмки додаткових документів, необхідних для призначення та проведення додаткових судово – бухгалтерських експертиз тощо.

Часто підроблення документів службовими особами здійснюється з метою заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем. Дії таких осіб кваліфікуються за сукупністю ст. 191 та ст. 366 КК.

В узагальненні судової практики Верховного Суду України зазначається, що деякі суди необґрунтовано вважали кваліфікацію дій службових осіб за ст. 366 КК зайвою у тих випадках, коли підсудний обвинувачується за ст. 365 КК (перевищення влади або службових повноважень). При цьому суди, як вказує узагальнення, помилково вважали, що підроблення документів є ознакою складу злочину, передбаченого ст. 365 КК.

Авторами узагальнення наводиться приклад вироку Лутугинського районного суду Луганської області, який розглянув кримінальну справу за звинуваченням К. за ч. 5 ст. 191, ч. 2 ст. 194, ст. 209, ч. 3 ст. 365, ч. 2 ст. 366 КК. Директор ТОВ «Джерело» К. був визнаний судом винним у тому, що за попередньою домовленістю з групою осіб підробив офіційні документи, надав їх до суду, завдяки цьому отримав рішення суду про дозвіл розібрати два 16-квартирних житлових будинки у с. Оріхівка, підписав договір про виконання відповідних робіт, будинки були розібрані, через що власникам приватизованих квартир завдано збитки у розмірі 114 тис. 202 грн. Суд кваліфікував дії підсудного лише за ч. 3 ст. 365 КК, вказавши, що кваліфікація за іншими статтями є зайвою, у тому числі і за ст. 366 КК. Зокрема, суд вважає, що ст. 365 КК охоплюються дії з підробки офіційних документів і не потребують додаткової кваліфікації [5]. Однак це рішення суперечить вимогам ст. 33 КК про кваліфікацію злочинних дій винного за відповідними статтями КК та фактичними обставинами.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, необхідно вказати на те, що кримінологічні дослідження в Україні свідчать – службові злочини є найбільш латентними злочинами і правоохоронним органам стає відомо лише про незначну частину цих злочинів.

Підводячи загальний підсумок треба визнати, службовий злочин, як діяння, що посягає на зміст правильної роботи державного апарату, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, пов'язане з порушенням службовою особою обумовлених їй службовим становищем повноважень, яке завдало істотної шкоди державним інтересам або охоронюваним законом правам, свободам або інтересам людини і громадянина чи інтересам юридичних осіб.

Прийнятим Верховною Радою України Законом України від 07.04.2011 р. №3207-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» внесено суттєві зміни до Кримінального кодексу України [3].

Відповідно до ст. 18 Кримінального кодексу України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язанні з виконанням організаційно – розпорядчих чи адміністративно – господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Крім того, коло службових осіб розширено за рахунок представників посадових осіб іноземних держав, у тому числі присяжних засідателів, іноземних третейських суддів, осіб, уповноважених вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, членів міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та суддів і посадових осіб міжнародних судів.

Детально дана кримінально – правова характеристика службового підроблення, а саме: службове підроблення являє собою досить небезпечне явище, оскільки

ки є універсальним способом вчинення різних злочинів. Це і розкрадання, і зловживання службовим становищем, ухилення від сплати податків, злочини проти правосуддя та ін.

Кримінальна відповідальність за службове підроблення покликана сприяти захисту суспільства та його громадян від корупції та суспільно небезпечних діянь службових осіб, що підриває принципи належного державного управління, рівності та соціальної справедливості, загрожує моральним засадам суспільства.

Аналіз судової практики розгляду справ про службове підроблення свідчить, що іноді суди допускають істотні порушення вимог процесуального і матеріального права, але за відсутності апеляцій учасників процесу, касаційних скарг прокурорів незаконні постанови і вироки місцевих судів залишаються без змін.

Однією з актуальних проблем, які виникають на практиці застосування ст. 366 Кримінального кодексу, є проблема кваліфікації ухилення службовою особою від сплати обов'язкових платежів шляхом службового підроблення. В одних випадках такого роду діяння розцінюються як сукупність злочинів і кваліфікуються за ст. 212 і ст. 366 Кримінального кодексу, в інших – кваліфікуються лише за ст. 212 Кримінального кодексу.

Вивчення судової практики показує, що кваліфікація дій винних службових осіб за ст. 366 Кримінального кодексу здійснюється переважно за сукупністю з іншими злочинами. Це свідчить про те, що службове підроблення вчиняється, як правило, з метою полегшити вчинення чи приховати інший злочин, найчастіше службовий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дослідження Українського інституту соціальних досліджень і центру «Соціальний моніторинг» за 2003 р.
2. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року / Міністерство юстиції України. – К. : Б. в., 1996.
3. Кримінальний кодекс України: прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001р.// Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 151.
4. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 08.10.2004 № 15 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
5. Про практику розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України. Узагальнення підготовлено суддею Верховного Суду України В.Г. Жуком та головними консультантами управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України О.С. Іщенко та А.І. Смолкіною.

Карпенко М.І., Москаленко О.М. Кримінальна відповідальність за службове підроблення, передбачене ст. 366 Кримінального кодексу України

У статті розглядаються правові аспекти кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема, за службове підроблення.

Ключові слова: службові злочини, службове підроблення, службова особа.

Карпенко Н.И., Москаленко О.Н. Уголовная ответственность за служебную подделку, предусмотренную ст. 366 Уголовного кодекса Украины

В статье рассматриваются правовые аспекты уголовной ответственности за преступления в сфере служебной деятельности, связанной с предоставлением общественных услуг, в частности, за служебную подделку.

Ключевые слова: служебные преступления, служебная подделка, служебное лицо.

Karpenko N.I., Moskalenko O.N. Criminal liability for fraud office under Art. 366 of the Criminal Code of Ukraine

The article discusses the legal aspects of criminal responsibility for crimes in the area of performance related to the provision of public services, in particular, the official forgery.

Keywords: service offenses, forgery of a service, a service person.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2012.

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ У СФЕРІ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Теоретичні і прикладні аспекти родового об'єкта злочинів у сфері навколишнього природного середовища мають істотне значення для вирішення екологічних проблем у нашій державі, а отже, потребують належного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням родового об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища займалися такі вчені, як Е.М. Жевлаков, Ю.І. Ляпунов та ін.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних і практичних проблем родового об'єкта злочинів у сфері навколишнього природного середовища.

Основні результати дослідження. Зважаючи на науково-обґрунтовані теоретичні передумови дослідження суспільних відносин у попередньому номері журналу «Юридична наука», які за певних умов стають об'єктом злочину, проаналізуємо підходи та існуючі точки зору щодо об'єктів злочинів проти навколишнього природного середовища [1, с. 281]. В юридичній літературі можна зустріти твердження, що об'єктом цих складів злочинів є відносини: з порушення правил виробництва, промислів [2, с. 119], з соціалістичної власності, матеріалізовані в природних багатствах [3, с. 25; 4, с. 17; 5, с. 169; 6, с. 57-58]; з порядку використання природних багатств у господарській діяльності чи суспільні відносини з їх використання [7, с. 368; 8, с. 515; 9, с. 5; 10, с. 3]; самі природні багатства [11, с. 262; 12, с. 17; 13, с. 1-2; 14, с. 262]; блага, що охороняються кримінальним правом: сама природа, природні об'єкти, екологічна безпека як особливо важливі та неперехідні цінності [15, с. 11-12]; соціалістичні суспільні відносини, що забезпечують раціональне використання й охорону природних багатств [16, с. 254]; природоохоронні відносини спрямовані на охорону навколишнього природного середовища людини, його покращення й оздоровлення, а також на науково обґрунтоване, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження нормального економічного стану біосфери [17, с. 286]; суспільні відносини, що забезпечують безпечні природні умови з метою задоволення їх різнобічних потреб [18, с. 22]; деякі інші інтереси соціалістичного господарства в різних його сферах – лісового господарства, рибальства, мисливства тощо [19, с. 281]; відносини з охорони природного середовища, його використання в інтересах соціалістичного суспільства [20, с. 46; 21, с. 80; 22, с. 22]; суспільні відносини, що виражаються у використанні, збереженні і покращенні природного середовища в інтересах соціалістичного суспільства, куди входять і охорона радянського народного господарства, порядок управління, громадська безпека та інше в ролі складових, додаткових об'єктів [23, с. 6-7]; суспільна безпека, яка частіше всього ро-

зуміється як стан захищеності суспільних інтересів [24, с. 31]. Крім того, О.Л. Дубовик вважає об'єктом досліджуваних злочинів комплекс фактичних суспільних відносин, їх правової форми і матеріальної оболонки, здійснення яких забезпечує життєдіяльність людини, використання нею навколишнього середовища як безпосереднього базису існування, задоволення розумних соціальних потреб і гарантує її безпеку [25, с. 177].

Недостатньо обґрунтовано С.Б. Гавриш пояснює класові підходи до розміщення злочинів проти навколишнього природного середовища в КК УРСР 1927 р. в главі «Інші злочини проти порядку управління» [26, с. 38-39]. Це надто спрощене пояснення кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, оскільки необхідно враховувати такі чинники, як хижацьке ставлення держави до природних об'єктів, які підлягали охороні, та необхідність його виправдання на законодавчому рівні, нерозвиненість кримінального законодавства, ставлення до природних об'єктів як сировинної бази. Ці чинники були зафіксовані в КК 1960 р. Більшість цих злочинів було зараховано до господарських злочинів [12, с. 85-104; 27, с. 225- 261; 28, с. 35]. Як бачимо, прихильники першої точки зору, зокрема А. Н. Трайнін та інші, помилково визначають об'єкт досліджуваних злочинів як виробництво промислів, а не відносини, що не відповідає призначенню такої охорони. Автори іншої точки зору, зокрема, Ю.І. Ляпунов, В.Л. Мунтян, Т.Л. Сергєєва та інші, помилково зводять об'єкт досліджуваних складів злочинів до власності. Це зумовлено тим, що в авторів відсутнє намагання дослідити внутрішню структуру і зміст відносин, які є об'єктом складу злочинів проти навколишнього природного середовища, визначити їх співвідношення із суміжними групами суспільних відносин. По-друге, це спричинено тим, що не існує єдиного розуміння власності як об'єкта кримінально-правової охорони [29, с. 12; 30, с. 11]. По-третє, йде пряма підміна предмета відносин як складової частини об'єкта предметом злочину як окремої ознаки складу злочину. І останнє: автори невірно тлумачать положення Конституції і чинного законодавства, ігноруючи науковий підхід до тлумачення тих чи інших явищ дійсності. В контексті другого заперечення, оскільки до інших варто перейти лише після аналізу всіх точок зору і під час дослідження структури відносин – об'єкта складів злочинів проти навколишнього природного середовища, слід зазначити, що в науці кримінального права є два напрямки в розумінні власності як об'єкта кримінально-правової охорони. На перший погляд може здатись, що суть цього питання нічого спільного не може мати з проблемою нашого дослідження, але це не так. В розрізі цього заперечення нам імпонує дослідження змісту і суті власності як найважливішої економічної категорії Е.М. Жевлакова [31, с. 15-19]. Так, дійсно, люди, які привласнюють предмети природи, є членами певного суспільства, і щоб виробляти, вони вступають у зв'язки і відносини, і тільки через їх посередництво можливо саме привласнення, а тому власність – суспільно-виробничі відносини особливого виду [31, с. 15]. Власність – необхідна передумова будь-якого виробництва [32, с. 267-268]. Таким чином, власність представляє собою найважливіше виробниче, соціально-економічне відношення між людьми [31, с. 15]. В той же час не потрібно нікого переконувати, що взаємодія суспільства і природи передбачає тільки виробничі відносини. Проте не потрібно абсолютизувати роль природи в суспільному житті, і, навпаки, «розпорошувати» природу в суспільстві [33, с. 27-28].

Тому варто погодитися з тими авторами, які стверджують, що користування природою – це не тільки виробництво матеріальних благ [31, с. 15]. Таке твердження спирається на проведений нами аналіз газет і журналів за останні 15 років, які видавались і видаються в Україні: 2% публікацій свідчать про те, що природу використовували з науковою метою, 23% – з оздоровчою метою, 8% – для медичних потреб, 22% – для естетичних потреб, але лівова частка все ж таки використовувалася для виробництва матеріальних благ, споживчих потреб.

Зовнішнім виразом виробничих відносин, їх правовою оболонкою є право власності. Право власності оформляє існуючі відносини власності на засоби і продукти виробництва, наділяючи власника повноваженнями володіння, користування і розпорядження майном [34, с. 12]. У ст. 13 і 14 Конституції України законодавець підкреслює не економічну суть елементів природного середовища, не певні форми виробничих відносин, а приналежність цих предметів, закріплюючи суб'єкта (народ України), від імені якого уповноважені права власника здійснювати органи державної влади та місцевого самоврядування. Наші висновки підтверджуються дослідженнями Е.М. Жевлакова, В.Я. Тація, Н.Ф. Кузнєцової та ін., які свідчать про те, що приналежність природних ресурсів державі, а в нашому випадку (у зв'язку з прийняттям Конституції України) – українському народу жодним чином не дозволяє приписувати їх до відносин власності [31, с. 16; 35, с. 64-67; 36, с. 125]. Крім того, як свідчить вивчення економічної літератури, Закону України «Про власність» та цивільно-правової літератури, право власності передбачає наявність у власника майна як речового змісту відносин і умов (предмета, відносин), так і необхідного структурного елемента об'єкта відносин власності. Але право володіти, користуватися і розпоряджатися природними ресурсами як складовою частиною природного середовища не дає підстави відносити їх до категорії майна. Природні об'єкти не мають ознак товару, не входять у структуру відносин власності [37, с. 8-19]. В той же час помиляються Е.М. Жевлаков, Ю.І. Ляпунов, В.А. Владіміров, В.Я. Тацій [38, с. 7-9; 39, с. 50-57; 29, с. 12; 35, с. 66] та інші, які стверджують, що в природні ресурси (їх вирощення і тощо) не вкладається праця людини. Ця теза вірна лише для деяких видів природних ресурсів, а, скажімо, вирощування лісу, диких звірів і птахів, риби – його не підтверджує. Та й суть цих відносин полягає не у власності, а у відносинах більш високого рівня, які знаходяться в системі «людина і навколишнє природне середовище». В цій системі історично отримали розвиток дві форми взаємодії суспільства і природи. Перша – споживання природи людиною, використання природи для задоволення людиною своїх матеріальних і духовних потреб (економічна взаємодія); і друга – охорона навколишнього природного середовища з метою збереження всього живого, людини, як біологічного і соціального організму та її природного середовища існування (екологічна форма взаємодії) [40, с. 2]. Саме ці інтереси і лежать в основі соціального взаємозв'язку суб'єктів суспільних відносин. Про це свідчить Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні [41, с. 5-32].

Прибічники другої точки зору, наприклад, А.А. Піонтковський, Г.Л. Кригер, Ю.С. Богомяков, В.К. Глистин без достатніх підстав вважають, що родовим об'єктом досліджених злочинів є порядок використання природних ресурсів. Але, як вірно зазначають Е.М. Жевлаков, Ю.І. Ляпунов, критикуючи нормативість-

кий підхід до об'єкта, порядок використання не може бути відносинами з приводу природних багатств, а лише регламентує їх використання [31, с. 14; 42, с. 13]. Тобто це правила, за якими вчиняється що-небудь [43, с. 459], а не суспільні відносини. Автори третьої точки зору, зокрема, Б.М. Леонт'єв, Н.Т. Некіпелов, Г.Н. Полянська та ін., всупереч загально визнаній у кримінально-правовій літературі позиції, стверджують, що об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища є самі природні багатства (природні ресурси), а не суспільні відносини. Це, можливо, спричинено тим, що філософське розуміння об'єкта означає те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності [43, с. 453]. Але не слід забувати, що кримінальне право виробило і свій понятійний апарат, яким необхідно користуватися. Четверті, зокрема, С.Б. Гавриш, ототожнює об'єкт зазначеного злочину з різними благами (чи хоче він цього, чи ні, а повторює помилки попередньої групи авторів і, до того ж, ще й доповнює їх екологічною безпекою, що зовсім суперечить послідовності і вибору благ). Перелічені предмети і стан відносяться до різних порядків. Крім того, екологічна безпека – це лише незначна частина відносин у сфері людина (суспільство) і природа. Так, наприклад, зростання народонаселення може призвести до проблем у забезпеченні екологічної безпеки. Маються на увазі затрати засобів на впровадження безвідходних технологій і створення очисних споруд [40, с. 9]. Зрозуміло, що екологічна безпека в Україні характеризується створенням низки смертельних загроз [44, с. 13-17]. Такі загрози виникають через забруднення водних об'єктів, атмосферного повітря, земель тощо [44, с. 13-17]. П'яті просто називають, що це соціалістичні суспільні відносини, які забезпечують раціональне використання й охорону природних багатств (І. М. Тяжкова). Це визначення неповне, оскільки воно охоплює лише консервативну і другу форму охорони навколишнього природного середовища, яке отримало назву «раціональне використання природних ресурсів». Як відомо, із середини 50-60-х років ХХ ст., проблема раціонального використання природних ресурсів як форма охорони природи переростає в захист та оздоровлення навколишнього природного середовища, людини [40, с. 13-14]. Іншими словами: при цій формі на перший план і в центрі проблеми стає людина, її генетичне майбутнє. Підтвердженням цього є те, що в багатьох складах досліджуваних злочинів наслідком виступають людина, її життя, здоров'я, але, на жаль, не знайшло відображення її генетичне майбутнє та генетичне майбутнє іншої живої природи.

Нам більше імпонує визначення об'єкта складів злочинів проти навколишнього природного середовища, що дає В.Я. Тацій. Варто зауважити, що це визначення потребує уточнення, оскільки діяльність суб'єктів може бути спрямована на охорону тих чи інших відносин, а позитивні (що охороняються) відносини мають забезпечити сприятливе навколишнє природне середовище. Дещо неповне, з деякими змістовними неточностями є визначення об'єкта цих складів злочинів у В.Д. Пакутіна, який в основу таких відносин включає господарські стосунки, не враховуючи екологічного напрямку. У свою чергу, у визначенні об'єкта З.А. Вишинської відносини підміняються категорією «інтерес», який є лише збудником відносин – складовою соціального взаємозв'язку суб'єктів відносин. Судження Г.З. Анашкіна, Т.А. Бушуєвої, П.С. Дагеля, Р. Мінбаєва та М. Оринбаєва надто загальні і не сприяють з'ясуванню суті родового об'єкта злочинів проти

навколишнього природного середовища. Потребує конкретизації визначення об'єкта складів злочинів проти навколишнього природного середовища і судження Г.З. Корчевої, оскільки у ньому враховано: і народне господарство, і порядок управління, і громадську безпеку тощо. Не можна погодитися із визначенням родового об'єкта цих складів злочинів з Н.О. Лопашенко, яка вважає, що це не що інше, як суспільна небезпека, тобто стан захищеності суспільних відносин. Переконання О.Л. Дубовик щодо родового об'єкта аналізованих злочинів не розкриває ці однорідні відносини і зводиться також до безпеки. Подібне визначення дає і А.П. Чугуєв, називаючи суспільну небезпеку, здоров'я населення і навколишнє природне середовище, тобто до цього родового об'єкта включаються різні відносини. На наш погляд, родовий об'єкт передбачає однорідні відносини.

Розгляд викладених точок зору і їх аналіз дозволяє зробити такі висновки: 1) в кримінально-правовій теорії існує велика кількість визначень об'єкта досліджуваних складів злочинів; 2) ці визначення об'єкта суперечать одне одному; 3) відсутнє єдине, послідовне визначення родового об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища, яке б не суперечило досягненням кримінально-правової теорії і відповідало потребам практики; 4) прослідковується різне розуміння змісту суспільних відносин і співвідношення їх складової – предмета відносин з предметом складу злочину; 5) відсутнє намагання дослідити внутрішню структуру і зміст відносин; 6) висновки про об'єкт у переважній більшості базуються на КК України 1960 р.; 7) визначення спираються на застарілий стан виробничих відносин і розвиток нашого суспільства; 8) у висновках про об'єкт не враховується третя, сучасна форма охорони природи, яка передбачає захист, оздоровлення навколишнього природного середовища людини і її генетичного майбутнього; 9) не враховуються такі важливі напрямки як: а) гуманізація охорони навколишнього природного середовища; б) екологізація господарської діяльності; в) екологізація охорони навколишнього природного середовища; г) антивійськова спрямованість природозахисних заходів; д) у дослідженнях не враховується екологічна криза; є) пріоритетність охорони навколишнього природного середовища; ж) система заходів з охорони навколишнього природного середовища; з) визначення спираються на застарілий комплексний характер суспільних відносин як об'єкта злочину; 10) відсутність єдиних підходів до поняття й оцінки екологічних суспільних відносин; 11) відсутність поєднання в охороні навколишнього природного середовища концепцій біоцентричного та антропоцентричного наукового погляду на проблему. Така розбіжність у розумінні об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища вимагає дослідження цих відносин на основі аналізу їх внутрішньої структури та змісту. Беручи за основу структуру суспільних відносин, яка запропонована в кримінально-правовій літературі: 1) суб'єкти (носії) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини; 3) соціальний зв'язок (суспільно-значуща діяльність) як зміст відносин проведемо дослідження об'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища [45, с. 78].

В юридичній літературі відсутня єдина позиція щодо того, хто може бути суб'єктами відносин з кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища. Так, Е. М. Жевлаков до суб'єктів відносин з охорони природи відносить людей, їх громадські і виробничі утворення, державу в особі органів

державного управління, природокористуванням і охорони природи [31, с. 20-21]. П.Ф. Повеліцина, А.В. Галахова, В.А. Широков, С.Б. Гавриш та інші [46, с. 5-12; 47, с. 94-142; 48, с. 3-5; 49, с. 68-118] взагалі не називають і не проводять дослідження суб'єктів відносин, що є складовими об'єкта цих злочинів. В.Я. Тацій досліджує суб'єкти відносин господарських злочинів, але у пропозиціях щодо природоохоронних відносин не враховується їх суб'єкт [50, с. 61-71]. Ю.І. Ляпунов називає суб'єктом відносин людей (носіїв інтересів) [51, с. 26], але не досліджує їх. Як свідчить аналіз зазначених джерел та інших праць, які стосуються кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, автори або взагалі не називають суб'єктів відносин, які є складовою об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища, або називають їх (наприклад, Е.М. Жевлаков, Ю.І. Ляпунов), без посилання на джерело, яке дає підстави для такого твердження. Це дає можливість стверджувати, що суб'єкти відносин як структурний елемент об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища, не досліджувалися. З'ясування суті суб'єктів відносин дозволить вирішити проблеми об'єкта досліджуваних злочинів. Варто погодитися з думкою В.Я. Тація, що визначення суб'єктів (учасників) суспільних відносин, а також їх соціальні функції у самих відносинах у багатьох випадках дозволяє визначити ті суспільні відносини, які є об'єктом того чи іншого злочину [45, с. 79]. Цю властивість суб'єктів суспільних відносин, які є об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища, часто використовує і сам законодавець як для визначення меж чинності кримінально закону, так і для вказівки на ті суспільні відносини, які є об'єктом конкретного складу злочину проти навколишнього природного середовища. Так, у ст. 243 КК України зазначено, що відповідальність за неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських і повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання, і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними і т. ін. шкідливих речовин або сумішей тощо несуть службові особи суден, штучних плаваючих засобів, повітряних суден, інших штучно споруджених у морі конструкцій. Отже, необхідно погодитися з тим, що правильне визначення суб'єктного складу і з'ясування соціальної ролі особистості в ньому сприяє визначення кримінально-правовою нормою, яке дозволяє з'ясувати їх зміст, оскільки в соціальних функціях особи відображаються як зміст, так і характер соціальних зв'язків [45, с. 79].

Вивчення кримінальних справ дає змогу стверджувати, що в усіх випадках одним із суб'єктів екологічних відносин є фізична особа (людина). З метою встановлення другої сторони суб'єктного складу суспільних відносин необхідно звернутися до законодавчих і підзаконних актів, а також до слідчої судової практики в справах про злочини проти навколишнього природного середовища. Так, аналіз законодавчих і підзаконних нормативних актів свідчить, що іншою стороною суб'єктного складу суспільних відносин, які складають об'єкт досліджуваних злочинів, є Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, а також спеціально уповноважені на те державні органи з охорони

навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України. [52; 53; 54;55]. Цю суб'єктну сторону суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, підтверджує і вивчення кримінальних справ. Так, у 15% справ однією стороною суб'єктного складу відносин є перелічені органи загальної і спеціальної компетенції. Про це також свідчить опитування представників Міністерства охорони навколишнього природного середовища України на місцях. Зокрема, 51% опитуваних підтвердили, що за їх даними у 15-17% випадків стороною екологічних відносин є органи загальної і спеціальної компетенції. Приблизно такий же показник ми зафіксували при опитуванні працівників екологічної прокуратури (15-16% випадків). Не варто зупинятися на їх компетенції щодо навколишнього природного середовища, оскільки вона доступно викладена в Законі України від 26 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» [52]. Це спрощує завдання і не змушує виходити за межі цього дослідження. Суб'єктами досліджених відносин також можуть бути громадські об'єднання й організації, які здійснюють громадське управління в галузі охорони навколишнього природного середовища [52]. До суб'єктів, які є суб'єктом елементом об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища, відносяться і господарюючі суб'єкти – це, зокрема, юридичні особи. Як показує вивчення кримінальних справ цієї категорії, у справах найбільше зустрічаються господарюючі суб'єкти як учасники відносин (75% вивчених справ), у 15% вивчених справ – органи загальної і спеціальної компетенції, по 5% справ – різні інспекції і по 5% справ – правоохоронні органи і громадські об'єднання. Вищезазначене ще не дає підстав ставити під сумнів те, що ці відносини не виникають між самими органами, які здійснюють правоохоронні функції, між ними і підприємствами, установами й організаціями в процесі їх діяльності. В той же час необхідно погодитись з існуючою в кримінально-правовій літературі думкою, що держава і названі організації у відносинах є лише своєрідною формою, що виражає в результаті певні зв'язки між людьми і їх об'єднаннями [31, с. 21]. Але не можна погодитись з Т.А. Бушуєвою і П. С. Дагелем, які вважають, що родовий об'єкт у сфері природокористування – це нормальні відносини між людьми з приводу навколишнього природного середовища [21, с. 81]. Як свідчить дослідження, таке визначення безпідставно звужує коло суб'єктів відносин, що охороняються.

Визначення соціальної функції суб'єкта відносин, тобто його прав і обов'язків (статусу), як уже зазначалося вище, має певну цінність, оскільки з'ясування суб'єктного складу відносин сприяє визначенню змісту самих відносин, дає можливість оцінити їх характер, обсяг цих відносин і межі дії закону. Отже, робити повний перелік суб'єктів суспільних відносин (об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища) немає необхідності. Важливо лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які так чи інакше мірі можуть впливати на зміст відносин та межі кримінальної відповідальності. Про це свідчить і судова практика: суди правильно кваліфікували діяння лише тоді, коли встановлювали суб'єктів відносин, їх соціальний статус (роль) у суспільних відносинах. Як показує вивчення кримінальних справ, у 75% справ такі суб'єкти встановлювалися побічним чином через різні нормативи. По таким справам не було повторних розслідувань.

У контексті дослідження структури об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища для усвідомлення змісту цих відносин важливе значення має предмет відносин. Вивчення філософської, соціологічної та юридичної літератури свідчить про те, що загальноприйнятим трактуванням предмета суспільних відносин є визнання такими будь-якого явища природи, суспільства, свідомості, на які спрямована пізнавальна і практична діяльність суб'єкта [45, с. 56]. Справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин є все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують і самі ці відносини [45, с. 79]. Проте, автори ототожнюють предмет відносин з предметом злочину [45, с. 79-80; 56, с. 22-23]. Адже не можна змішувати відносини з предметами зовнішнього світу, їх не можна ні поспробувати, ні перенести, тому що це відносини і тільки. Тому варто зазначити, що предметом відносин є лише те, з приводу чого виникають відносини, а не їх уречевлення (фізичне тіло). Важливо зрозуміти, що не самі речі і фізичні тіла є предметом відносин, а саме відносини з приводу певних умов, через які люди вступають між собою в той чи інший соціальний зв'язок. Інше завжди буде призводити до змішування предмета злочину і предмета відносин до логічних і наукових суперечностей. Методологічна основа, яку використовують автори, не сприятиме розмежуванню відносин з їх складовими і речами матеріального світу, які є ознакою складу злочину з предметом відносин, як складовою частиною об'єкта. Якщо відносини не можна поспробувати, то і їх складові також не повинні бути предметом зовнішнього світу.

Маючи таку теоретичну базу, перейдемо до аналізу предмета відносин у складах злочину проти навколишнього природного середовища. В той же час скористаємося геніальною здогадкою Е.М. Жевлакова, що в досліджуваних нами злочинах ми повинні говорити про екологічні відносини [31, с. 23], що матиме велике значення для визначення об'єму, змісту, характеру і суті самих суспільних відносин. Так, у ст. 245 КК, коли йде мова про знищення або пошкодження лісових масивів шляхом підпалу, потрібно говорити про екологічні стосунки і предметом відносин є те, з приводу чого вони виникли, а саме: з приводу умов існування, використання, можливості охорони і відтворення лісів, оскільки самі ці стосунки і є предметом відносин. У складі злочину, передбаченого ст. 251 КК, предметом відносин є умови, які дають можливість відтворення, охорони і раціонального використання тварин і запобігання їх зараженню. Аналіз діяння, передбаченого ст. 247, дає змогу стверджувати, що тут відносини виникають з приводу умов, які забезпечують можливості охорони рослин. Близький до попередніх предмет відносин створює можливість (умови) для охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення дерев і чагарників у лісі (ст. 246 КК). Не що інше як можливість (умови) для охорони, раціонального використання і відтворення диких звірів і птахів є предметом суспільних відносин, що характерні для складу злочину, передбаченого ст. 248 КК, а для ст. 249 КК – умови (можливість) для раціонального використання й охорони риб, водних тварин та інших природних багатств, що відносяться до водних добувних промислів. Необхідно акцентувати увагу на тому, що предметом відносин у складі злочину, передбаченого ст. 240 КК, є умови (можливість) охорони надр з метою раціональних і ефективних методів видобування корисних копалин, недопущення непродуктивних втрат. Натомість, предметом відносин діяння, передбаченого ст. 250 КК, є

умови або стосунки, що забезпечують охорону рибних запасів від знищення. Що ж стосується предмета відносин, передбачених у складі злочину, описаному в ст. 244 КК, то ним є умови, які забезпечують суверенітет на континентальний шельф України, охорону і раціональне використання його багатств. У складі злочину, передбаченому ст. 252 КК України, з'ясовано, що предметом відносин цього діяння є умови, що забезпечують охорону від знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Для складу злочину, передбаченого ст. 238 КК, предметом відносин є можливість (умови) для забезпечення населення інформованістю про екологічний стан або захворюваність населення та протидію прихованню і перекручуванню таких відомостей. У складах злочинів, передбачених ст. ст. 242 і 243 КК України, предметами відносин будуть: 1) можливість (умови), що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів; 2) можливість (умови), що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря. Що стосується предмета відносин у складі злочину, передбаченого ст. 241 КК, то проведене дослідження свідчить, що такими є умови, які забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря (ст. 241 КК України). В складі злочину, передбаченого ст. 249 КК України, предметом відносин є умови, що забезпечують охорону, раціональне використання, оздоровлення та відтворення землі від забруднення та псування. Близький предмет відносин до цього складу злочину і той, що передбачений діянням, описаним у ст. 254 КК України. Таким предметом відносин є умови, що забезпечують охорону земель сільськогосподарського обігу від тривалого зниження або втрати їх родючості, виведення цих земель із сільськогосподарського обігу, від змивання гумусного шару, від порушення ґрунту. Для складу злочину, передбаченого ст. 237 КК, таким предметом відносин є умови, що забезпечують екологічну безпеку в частині ліквідації й усунення недоліків екологічного забруднення території, які зазнали таке забруднення, небезпечними речовинами або випромінюванням. Аналіз об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 236 КК України, свідчить про те, що предметом відносин тут є умови (можливості), що забезпечують стан навколишнього природного середовища, за якого упорядковується попередження погіршення умов життєдіяльності людини, флори і фауни в частині нормативно визначеного порядку виконання робіт, пов'язаних з експертизою проєктів, проєктуванням, будівництвом, експлуатацією об'єктів, потенційно шкідливих для навколишнього природного середовища. Предметом відносин у складі злочину, передбаченого ст. 253 КК України, є умови, що забезпечують екологічну безпеку шляхом створення перешкод для аварій, катастроф, захворюванню населення, загибелі населення та інших тяжких наслідків для людини і навколишнього природного середовища. Це підтверджується і вивченням кримінальних справ, які свідчать про те, що відносини між людьми виникають з приводу позитивних умов (стосунків), які і є предметом відносин у досліджуваних складах злочинів, а не самі предмети. Таким чином, необхідно констатувати, що предметом відносин досліджуваних складів злочину є стосунки (умови), які забезпечують охорону, раціональне використання та відтворення природних об'єктів у всіх їх проявах, а також відносини, що забезпечують екологічну безпеку.

Такий підхід до дослідження свідчить про те, що нас цікавлять не будь-які соціальні зв'язки суб'єктів, а зв'язок у межах діяльності з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення природних об'єктів. Причому, як свідчить це дослідження, ці зв'язки можуть проявлятися на рівні індивідуальної взаємодії індивідуумів, у взаємодії людських спільнот (підприємств, установ, організацій, товариств тощо), а також індивідуумів зі спільнотами. Ззовні соціальний зв'язок може проявлятися в таких формах, як діяльність – науково обґрунтоване раціональне використання природних ресурсів, в охороні природних ресурсів, у забезпеченні екологічної безпеки тощо. У деяких випадках, як вірно це помітив В.Я. Тацій, соціальний зв'язок, як і самі суспільні відносини, може проявлятися не тільки у вигляді діяльності, а й у «застиглій», пасивній формі. У вигляді «позицій» особи щодо громадян, які мають право на достовірну екологічну інформацію [45, с. 80]. Як показує судова практика, вплив на умови, які мають забезпечувати раціональне використання природних ресурсів може бути законний і незаконний. Незаконна діяльність щодо навколишнього природного середовища і відносин з приводу умов його забезпечення породжує кримінально-правові відносини. Мене ж цікавить соціальний зв'язок, важливою ознакою якого є обов'язок певної поведінки суб'єктів відносин. Вона визначається тим, що в такій поведінці зацікавлені як певні особи, так і все суспільство. Тому, важливим є з'ясування соціальної обумовленості взаємодії суб'єктів, її причини і завдання, іншими словами – сукупності прийомів і засобів, які в теорії права розуміють як механізм такої взаємодії. Такий взаємозв'язок (соціальний зв'язок) зумовлений потребами (інтересами), які є рушійною силою у спілкуванні суб'єктів відносин. Необхідно зазначити, що деякі вчені роблять вірну спробу розкрити зміст об'єкта злочину через інтереси [57, с. 69; 58, с. 47; 59, с. 26; 35, с. 54-61 та ін.]. В той же час, як зазначається в цих працях, для багатьох авторів інтерес помилково став синонімом суспільних відносин. Аналогічні судження висловлює В.Д. Пакутін, який зауважує, що природоохоронний інтерес – це те саме, що і суспільні відносини [18, с. 22]. Зупинятися на суті термінів «інтереси» і «потреби» немає необхідності, оскільки вони дістали достатнє висвітлення в психологічній літературі [60, с. 435; 28, с. 18-19], у філософії [63, с. 6], в економічній літературі [618, с. 23; 62, с. 13-14]. Із вищеназваних джерел можна лише зробити висновок з вчення про суть і явище, що інтерес (суть) не є суспільними відносинами (явищем). Він – стимул, збудник зв'язків суб'єктів, їх спрямування, схильності до чого-небудь. Викладене дозволяє зробити висновок, що для з'ясування сутності соціального зв'язку необхідно визначити зміст діяльності (поведінки) суб'єктів [45, с. 80]. Відповідно, інтерес – це певна форма прояву, вираження, реалізації суспільних відносин, але не самі суспільні відносини. Не викликає заперечення те, що соціальний зв'язок, як вираження суспільних відносин, знаходиться у нерозривному зв'язку з іншими структурними елементами суспільних відносин та існує у зв'язку з тими чи іншими предметами суспільних відносин (тобто має предметний характер) [45, с. 80]. Без предмета відносин не можуть існувати інтереси і соціальний зв'язок. Тому для визначення об'єкта повинні враховуватися лише суспільні відносини, що відповідають потребам усього суспільства.

Вищевикладене дає підставу стверджувати, що сприятливі природні умови для життя людини є предметом інтересу. Потреби суспільства, в цілому, і лю-

дини, зокрема, до благ, що дає природа, викликали інтерес до її охорони, а це, в свою чергу, призвело до виникнення суспільних відносин з охорони навколишнього природного середовища. Але цим не вичерпується зміст природоохоронного інтересу, адже він проявляється не лише в охороні навколишнього природного середовища як джерела матеріальних благ. Непередбачені наслідки господарської діяльності стали глобальними і вже ставлять під загрозу існування людини [64, с. 60]. Відповідно для підтримання свого життя і здоров'я людина повинна мати такі компоненти (об'єкти) природного середовища, які б об'єктивно, а не тільки, як стверджує Е. М. Жевлаков, з точки зору людини, їх якості знаходилися б у межах можливого існування людини [31, с. 28]. Звідси можна зробити висновок, що взаємодія людини (суспільства) з природою не може відбуватися в безумовній свободі, а має бути обмежена рамками закону, а закон повинен охороняти природу не тільки як джерело матеріальних і духовних благ, а й природних умов як джерела всього живого. Дослідження буде неповним, якщо не врахувати те, що взаємовідносини з природою не можуть проходити в безумовній свободі, а мають бути обмежені рамками закону, а закон повинен охороняти природу не тільки як джерело матеріальних і духовних благ, а й природних умов як джерела всього живого. Крім того, потрібно враховувати природно-охоронний інтерес та міжнародно-правовий аспект охорони навколишнього природного середовища і сучасний стан проблеми. Адже екологічна проблема – це не регіональна проблема, а і міжнародно-правова, для природи немає меж. Тому закони мають охороняти і ці інтереси.

На підставі проведеного аналізу варто зазначити, що родовим об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища є суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення сприятливого навколишнього природного середовища. Таке визначення об'єкта досліджуваних злочинів зумовлене чинним кримінальним законодавством, яке встановлює чіткі межі кримінально-правової охорони і не враховує нинішній стан і зміст проблем взаємодії суспільства і природи, який докорінно змінюється і вже в певних аспектах змінився, тому що ми живемо у восьмому періоді еволюції взаємовідносин людини (суспільства) і природного середовища, а для кримінально-правової охорони цього середовища – у шостому періоді. Цей період характеризується розвитком глобальної екологічної кризи, екологічними катастрофами, виникненням і посиленням парникового ефекту, появою озонної дірки та кислотних дощів, суперіндустріалізацією, супермілітарізацією, суперхімізацією, суперспоживаннями і суперзабрудненням усіх геосфер [40, с. 3-9; 37, с. 8-14; 65, с. 71-88]. Особливостями цього періоду є також виникнення та поширення громадського руху за охорону навколишнього природного середовища, активне міжнародне співробітництво у цій сфері [40, с. 489-554; 37, с. 9; 65, с. 83-86]. В цей період людина виступає як могутня геологічна сила, що змінює стан екосистеми України тощо. Ця діяльність негативно впливає на природу і саму людину. Про це свідчать деякі показники, що характеризують екологічний стан в Україні, зокрема гідрометеорологічні умови, мають тенденцію до погіршення, ще гірший стан справ з атмосферним повітрям (у 46 містах у повітря викидається найбільш небезпечна домішка для всього живого – бензапірен) [41, 5-6]. Щорічно площа еродованих земель збільшується на 80-100 тис. га,

продовжується хімічне, радіаційне та біологічне забруднення водних об'єктів та інших природних об'єктів [44, с. 4-60]. Всі ці та інші чинники, що впливають на розробку проблем екологічної політики держави, мають бути умовно поділені на дві групи. До першої групи належить заборона на дії, які негативно впливають не тільки на сьогоdnішній, а й майбутній екологічний стан і мають бути криміналізовані, а ті, які були криміналізовані, – значно вдосконалені з боку законодавця. Друга група – програма дій. Ці заходи мають бути спрямовані на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Враховуючи вищевикладене, варто дати визначення родового об'єкта складів злочинів, яке б враховувало нинішній стан і зміст проблеми взаємодії суспільства і природи, жакхливий екологічний стан в Україні, структуру навколишнього природного середовища і майбутню систему екологічних злочинів. Насамперед проаналізуємо терміни, що використовуються авторами при намаганні вирішити проблему об'єкта досліджуваних складів злочинів. Як свідчить наше дослідження, автори по-різному підходять до цієї проблеми. Так, одні автори при вирішенні питання щодо об'єкта цих складів злочинів використовують термін «природа» [65, с. 12-13; 66, с. 6-7; 51, с. 7-10; 4, с. 7 та інші]; другі стверджують, що потрібно використовувати термін «навколишнє середовище» [68, с. 6-11; 69, с. 77]; треті схильні до використання терміна «природне багатство»; четверті наполягають на використанні терміна «навколишнє природне середовище» [67, с. 15-17]; п'яті пропонують термін «довкілля» [15, с. 11-16].

Спробуємо дати короткий аналіз зазначених точок зору, оскільки з приводу них є достатні роз'яснення і дискусія в кримінально-правовій літературі. Терміни «природа» і «природні багатства» надто всеохоплюючі і стосуються тих компонентів, які людина не в змозі використовувати і охороняти. Щодо іншого терміна «навколишнє середовище», то необхідно констатувати, що він суперечливий, оскільки охоплює як природу, так і різні будови, інфраструктури тощо. Найбільш повне визначення поняття «навколишнє природне середовище» дає «Екологічний енциклопедичний словник» [70, с. 439]. Так, навколишнє природне середовище визначається, як: «1. Комплекс усіх об'єктів, явищ і процесів, зовнішніх щодо даного організму, популяцій чи співтовариств організмів, які взаємодіють з ними. Взаємодія відбувається через кругообіг речовин. Таким чином, навколишнє природне середовище включає речовини й організми (біоти), з якими взаємодіє цей організм, а також популяції і співтовариства організмів. Навколишнє середовище характеризується перш за все концентраціями хімічних сполук, які вживаються живими організмами. Для організмів надто важливі біогени, тобто речовини, що входять до складу тіла живих організмів. Ті речовини, які організм не використовує, не слід включати в поняття «навколишнє середовище». З навколишнім середовищем взаємодіє зовнішнє середовище, тобто те середовище, де живі організми не функціонують. Але регулюючи потоки речовин в навколишньому середовищі, біота впливає і на концентрацію біогенів у зовнішньому середовищі. 2. Сукупність природно-антропогенних і антропогенних об'єктів, явищ і процесів, зовнішніх щодо людини, з якими вона взаємодіє в процесі своєї діяльності, тому часто використовують термін «навколишнє середовище людини». В такому навколишньому середовищі порушений високий рівень замкненого обігу біогенів, наявні речовини антропогенного походження, що сприй-

мається як порушення і забруднення навколишнього середовища. Для збалансування такого навколишнього середовища людина організує його чистку, видаляючи відходи, аналогічно тому, як вона наводить порядок у своєму домі, саду, з метою приведення навколишнього середовища у стан, що забезпечує здоров'я населення згідно з потребами господарської діяльності, тобто оптимізує навколишнє середовище [70, с. 439]. Останнім часом використовується, ніким і нічим не підтвержене поняття «довкілля», яке не має змістовного навантаження і породжує ще більші суперечності і невизначеність. Необхідно зазначити, що поняття «екологічні злочини» сформульоване некоректно, адже екологічне – це позитивне, а злочин – це негативне, і вони не можуть поєднуватись. Крім того, екологією охоплюють значно ширші, більш глибинні зв'язки, і не тільки на рівні людини і природи. Тому найбільш прийнятним для нашого дослідження буде поняття «навколишнє природне середовище», яке охоплює доступну людині природу.

Використовуючи запропоновану систему складів злочинів проти навколишнього природного середовища, яка ґрунтується на чинному КК України, напрямки екологізації кримінального законодавства, спираючись на структуру природного середовища (яка буде наведена нижче), а також тих відносин, які мають охоронятися кримінальним законом у цій сфері, доцільно відзначити систему цих злочинів і їх родовий об'єкт. Але перед цим необхідно уточнити положення, що навколишнє природне середовище (його структура) представляє собою мега-екзосферу постійних взаємодій і взаємопроникнення елементів і процесів чотирьох її складових екзосфер (приповерхневих оболонок): атмосфери, літосфери, гідросфери й біосфери – під впливом екзогенних (зокрема космічних) та ендогенних факторів і діяльності людини, то як відомо, екзосфера, літосфера й гідросфера – утворені неживими речовинами і є ареалом функціонування живої речовини – біоти – головного компонента четвертої складової – біосфери.

Зазначені вище положення не суперечать запропонованій раніше системі складів злочинів проти навколишнього природного середовища, а лише спрямовують її на екологічний ґрунт та істотно доповнюють її піраміду. Ця система (піраміда, що базується на чотирьох її складових екзосфер) повинна мати таку структуру. Цікаво, що види злочинів, запропоновані в ній, знаходять своє вираження в межах однієї складової, інші – в межах двох, трьох і навіть чотирьох складових екзосфер: літосфера: 1) ст. 239. Забруднення, псування, засмічення та виснаження земель; 2) ст. 254. Безгосподарське використання земель; 3) ст. 240. Порушення правил охорони надр; біосфера: 1) ст. 246. Незаконна порубка дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях; 2) ст. 247. Порушення законодавства про захист рослин; 3) ст. 245. Знищення або пошкодження лісових масивів; 4) ст. 245². Необережне знищення або пошкодження лісових масивів; 5) ст. 245¹. Забруднення, засмічення лісу; 6) ст. 248. Незаконне полювання на диких звірів і птахів; 7) ст. 251. Порушення ветеринарних правил; гідросфера: 1) ст. 243. Забруднення або засмічення моря; 2) ст. 242. Забруднення, засмічення або виснаження водних об'єктів; атмосфера: ст. 241. Забруднення атмосферного повітря; біосфера та гідросфера: 1) ст. 249. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 2) ст. 250. Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин, що перебувають у природних умовах; біосфера, гідросфера, літосфера і

атмосфера: 1) ст. 248¹. Знищення або пошкодження критичних місць існування організмів, занесених у Червону книгу України; 2) ст. 236. Порушення правил екологічної безпеки; 3) ст. 237. Невжиття заходів щодо попередження та ліквідації наслідків екологічного забруднення; 4) ст. 238. Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан; 5) ст. 252. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природо-заповідного фонду або природної спадщини; 6) ст. 253. Проектування, експлуатація чи реконструкція споруд без систем захисту довкілля; 7) ст. 237¹. Незаконне ввезення на територію України шкідливих речовин, відходів, вторинної сировини або матеріалів; 8) ст. 246¹. Порушення правил безпеки при обігу з мікробіологічними чи іншими біологічними агентами або токсинами.

Висновки. Враховуючи результати цього дослідження, а також концептуальні положення, що навколишнє природне середовище – це дуже складна, багатофункціональна, споконвічно збалансована єдина система, яка живе і постійно самовідновлюється завдяки своїм особливим законам обміну речовин і енергії (але людина на сучасному етапі своєю діяльністю настільки розбалансувала природні зв'язки всієї глобальної системи, що вона почала деградувати, втрачати здібність самовідновлюватись), а також структуру і зміст складових суспільних відносин, які були охоплені дослідженням, необхідність не тільки відтворення, але й оздоровлення компонентів природи як наслідку негативного взаємозв'язку суспільства і природи, запропонуємо визначення об'єкта цих злочинів. Під родовим об'єктом складів злочинів проти навколишнього природного середовища розуміють суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина (що утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх і майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечно для життя та здоров'я навколишнє природне середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Советское уголовное право: Особенная часть: Учебник. – М.: Госюриздат, 1951. – 492 с.
2. *Трайнин А.Н.* Должностные и хозяйственные преступления / А. Трайнин. – М.: Юриздат, 1938. – 136 с.
3. *Макрори Р.* Право окружающей среды в Великобритании / Р. Макрори // Право окружающей среды в СССР и Великобритании / [редкол.: О.С. Колбасов и др.] – М.: Ин-т государства и права, 1988. – С. 65- 76.
4. *Мунтян В.В.* Правовая охрана рыбных богатств / В.В. Мунтян // Правовая охрана природы: Тезисы докладов и содокладов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 8-17.
5. *Сергеева Т.Л.* Охрана природы по советскому уголовному законодательству / Т.Л. Сергеева // Правовые вопросы охраны природы в СССР / Отв. ред. Г.Н. Полянская. – М.: Госюриздат, 1963. – С. 168-227.
6. *Красс А.В.* Право государственной социалистической собственности / А.В. Красс. – М.: Госюриздат, 1954. – 260 с.
7. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права / А. Пионтковский. – М.: Изд-во «Наука», 1959. – Т.2. – 368 с.
8. *Кригер Г.Л.* Хозяйственные преступления / Г.А. Кригер // Курс советского уголовного права: Особенная часть. – В 6-ти т. / Н.А. Пионтковский и др. (редкол.). – М.: Наука, 1971. – Т. 5. – С. 379-559.

9. *Богомяков Ю.С.* Уголовно-правовая охрана природных богатств СССР: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 -уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / Ю.С. Богомяков. – Свердловск, 1972. – 16 с.

10. *Глистин В.К.* Охрана природы по советскому уголовному праву: Автореф. дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / В.К. Глистин. – Ленинград : ЛГУ, 1966. – 16 с.

11. *Леонтьев Б.* Преступления против природных богатств СССР / Б. Леонтьев // Советское уголовное право: Особенная часть: Учебник / В.Д. Меньшагин, В.Н. Кудрявцев, Б.А. Куринов и др.; под ред. В.Д. Меньшагина и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – С. 261-274.

12. *Некипелов П.Т.* Понятие и система хозяйственных преступлений по советскому уголовному праву / П.Т. Некипелов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1963. – 160 с.

13. *Полянская Г.Н.* Примечание к сборнику «Правовые вопросы охраны природы в СССР» / Г.Н. Полянская // Правовые вопросы охраны природы в СССР / Отв. ред. Г.Н. Полянская. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 1-3.

14. Курс советского уголовного права. Часть особенная / Н.А. Беляев, Н.С. Лейкина, В.К. Глистин и др. отв. ред. Н.А. Беляев. -Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – 557с.

15. *Гавриш С.Б.* Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды: (проблемы теории и развития уголовного законодательства Украины): Автореф. дис...докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 -уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / С.Б. Гавриш. – Харьков, 1994. – 42 с.

16. *Тяжкова И.М.* Некоторые вопросы уголовно-правовой охраны природы / И.М. Тяжкова // Научно-технический прогресс и правовая охрана природы: Проблемы совершенствования природоохранительного законодательства в условиях научно-техн. прогресса / Под ред. В.В. Петрова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 101-103.

17. *Тацкий В.Я.* Преступления против природных богатств СССР / В.Я. Тацкий // Уголовное право УССР. Особенная часть: Учебник / Под ред. М.И. Бажанова и др. – К. : Вища школа. Головное изд-во, 1989. – С. 285- 305.

18. *Пакутин В.Д.* Уголовно-правовая охрана внешней природной среды и природных ресурсов в СССР: Учебное пособие / В.Д. Пакутин. -- Уфа : Башкирский гос. университет, 1976. – 157 с.

19. *Вышинская З.А.* Советское уголовное право: Особенная часть: Учебник / З.А. Вышинская, М.М. Исаев, А.А. Пионтковский и др.; общ. ред. А.А. Герцензон, З.А. Вышинская. – М. : Госюриздат, 1951. – 431 с. (Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР).

20. *Андреев И.Л.* Рецензия на книгу Трайнина А.Н. Общее учение о составе преступления / И.Л. Андреев // Советское государство и право. – 1958. – № 3. – С. 149-151.

21. *Бушуева Т.А., Дагель П.С.* Объект уголовно-правовой охраны природы / Т.А. Бушуева, П.С. Дагель // Советское государство и право. – 1977. – № 8. – С. 77-83.

22. *Мынбаев Р., Орымбаев М.* Судебная практика по делам о преступлениях в областях охраны природы в Казахской ССР / Р. Мынбаев, М. Орымбаев // Социалистическая законность. -1979. – № 8-9. – С. 22-23.

23. *Корчева Г.З.* Уголовно-правовая охрана природы в УССР: Учебное пособие / Г.З. Корчева. – Харьков : Вища школа, 1975. – 83 с.

24. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ / Н.А. Лопашенко. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. -802 с.

25. *Дубовик О.Л.* Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ / О.Л. Дубовик. – М. : Спартак, 1998. – 352 с.

26. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Інститут Законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.

27. Советское уголовное право: Общая и особенная части: Учебник / Н.И. Загородников, М.И. Якубович, В.Ф. Кириченко, Д.А. Демидов; В.Д. Меньшагин (ред.). – М.: Госюриздат, 1962. – 479 с.
28. *Глезерман Г.Е.* Интерес как психологическая категория / Г.Е. Глезерман // Вопросы философии. – 1966. – №10. – С. 18-19.
29. *Владимиров В.А., Ляпунов Ю.И.* Социалистическая собственность под охраной закона / В.А. Владимиров, Ю.И. Ляпунов. – М.: Юрид. лит. 1979. – 200 с.
30. *Матишевский П.С.* Преступления против социалистической собственности / П.С. Матишевский // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Особенная часть. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2. – С. 48-102.
31. *Жевлаков Э.Н.* Понятие экологических преступлений. Объект и система / Э. Н. Жевлаков // Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. – М.: ВЮЗИ, -1990. – С. 5-24.
32. Советское гражданское право: Учебник: В 2-х т. (под общ. ред. О.А. Красавчикова). – 3-е изд. испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1985. – Т. 1. / О.А. Красавчиков, Л.Г. Кузнецова, Е.Д. Шешенин и др. – 1985. – 544 с.
33. Взаимодействие общества и природы: философско-методологические аспекты экологической проблемы (Отв. ред. Е.Т. Фадеев). – М.: Наука, 1986. – 349 с.
34. *Вольфман Г.* Уголовно-правовая охрана леса / Г. Вольфман // Радянське право. – 1981. – № 11. – С. 23-24.
35. *Тацій В.Я.* Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система / В.Я. Тацій. – Харьков: Изд-во при Харьковском госуниверситете издательского объединения «Вища школа», 1988. – 232 с.
36. *Кузнецова Н.Ф.* Значение преступных последствий для уголовного ответственности / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Госюриздат, 1958. – 219 с.
37. *Білявський Г.О., Падун М.М., Фурдуй Р.С.* Основи загальної екології: Підручник / Г.О. Білявський, М.М. Падун, Р.С. Фурдуй. – К.: Либідь, 1993. – 304 с.
38. *Жевлаков Э.Н.* Преступления против природных богатств СССР: Учебное пособие / Э.Н. Жевлаков. – М.: ВЮЗИ, 1983. – 87 с.
39. *Макрори Р.* Право окружающей среды в Великобритании / Р. Макрори // Право окружающей среды в СССР и Великобритании / [редкол.: О.С. Колбасов и др.] – М.: Ин-т государства и права, 1988. – С. 65- 76.
40. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – 846 с.
41. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні. – К.: Вид-во Раєвського, 1997. – 96 с.
42. *Ляпунов Ю.И.* Основные теоретические проблемы уголовно-правовой охраны природы в СССР: Автореф. дис...докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / Ю.И. Ляпунов. – М., 1974. – 39 с.
43. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Иличев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
44. *Яцик А.В.* Екологічна безпека в Україні / А.В. Яцик. – К.: Генеза, 2001. – 216 с.
45. *Тацій В.Я.* Об'єкт злочину / В.Я. Тацій // Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юр. вузів і факультетів / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін., за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х.: Право, 1997. – С. 77-90.
46. *Повелицька П.Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР / П.Ф. Повелицька. – М.: Юрид. лит., 1981. – 88 с.
47. *Галятин М.Ю.* США: правовое регулирование и использование земель / М.Ю. Галятин. – М.: Наука, 1991. – 252 с. (Юрид. науки АН СССР. Ин-т государства и права)
48. *Широков В.А.* Преступления в области охраны окружающей среды: Учебное пособие / В. Широков. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – 64 с.

49. *Гаврыш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С.Б. Гаврыш. – Харьков : Изд-во при Харьковском госуниверситете «Основа», 1994. – 640 с.

50. *Тацій В.Я.* Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система / В.Я. Тацій. – Харьков : Изд-во при Харьковском госуниверситете издательского объединения «Вища школа», 1988. – 232 с.

51. *Ляпунов Ю.И.* Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел / Ю.И. Ляпунов. – М. : Академия МВД СССР, 1974. – 151 с.

52. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №41. – Ст. 546.

53. Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22 лютого 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 12. – Ст. 442.

54. Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22- 23. – Ст. 198.

55. Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16 червня 1992 р., в ред. 2000 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 4. – Ст. 26.

56. Охрана и оптимизация окружающей среды / А.А.Лаптев, С.И.Приемов, И.Д.Родичкин, Ю.С.Шемшученко; под ред. А.А. Лаптева. – К. : Лыбидь, 1990. – 222 с.

57. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.

58. *Азаров Г.И., Волков В.И.* Природоохранительная деятельность органов внутренних дел / Г.И. Азаров, В.И. Волков. – М. : Академия МВД СССР, 1990. – 86 с.

59. *Каиржанов Е.К.* Интересы трудящихся и советский уголовный закон. Проблемы объекта преступления / Е.К. Каиржанов. – Алма-Ата : Казахстан – 1973. – 160 с.

60. Психология: Учебник для педвузов. – М. : Просвещение, 1962. – 435 с.

61. *Мстиславский П.С.* Народное потребление при социализме / П.С. Мстиславский. – М. : Госпланиздат, 1961. – 311 с.

62. *Радаев В.В.* Потребности как экономическая категория социализма / В.В. Радаев. – М. : Наука, 1970. – 223 с.

63. *Михайлов М.В., Мотылев А.С.* Социализм и интересы / М.В. Михайлов, А.С. Мотылев. – М. : Политиздат, 1970. – 96 с.

64. *Фролов И.Г.* Прогресс науки и будущее человечества / И.Г. Фролов. – М. : Знание, 1975. – 275 с.

65. *Пермяков Ю.Б.* О механизме преступного воздействия на систему общественных отношений / Ю.Б. Пермяков // Юридическая ответственность и ее реализация. – М. : Юрид. лит., – 1995. – С. 12- 88.

66. *Шимбараева Н.Г.* Уголовная ответственность за преступления, посягающие на природные богатства: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / Н.Г. Шимбараева. – М, 1979. – 16 с.

67. *Пакутин В.Д.* Уголовно-правовая охрана внешней природной среды и природных ресурсов в СССР: Учебное пособие / В. Д. Пакутин. – Уфа : Башкирский гос. университет, 1976. – 157 с.

68. *Кравченко С.Н.* Реализация права в охране окружающей среды (социально-психологические условия): Автореф. дис..докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / С.Н. Кравченко. – Харьков, 1991. – 39 с.

69. *Тер-Акопов А.А.* Бездействие как форма преступного поведения / А.А. Тер-Акопов. – М. : Юрид. лит., 1980. – 151 с.

70. Экологический энциклопедический словарь. – М. : Изд-ий дом «Ноосфера», 1999. – 930 с. (Неправительственный экологический фонд им. В.И. Вернадского).

Матвійчук В.К. Родовий об'єкт злочину у сфері навколишнього природного середовища: теоретичні і прикладні проблеми

У статті досліджені теоретичні положення родового об'єкта злочину у сфері навколишнього природного середовища. Автором запропонована система цих злочинів та обґрунтовано визначення родового об'єкта цих злочинів.

Ключеві слова: *родовий об'єкт злочинів, навколишнє природне середовище, система злочинів.*

Матвейчук В.К. Родовой объект преступления в сфере окружающей природной среды: теоретические и прикладные проблемы

В статье исследованы теоретические положения родового объекта преступления в сфере окружающей природной среды. Автором предложена система этих преступлений и обоснованно определены родового объекта этих преступлений.

Ключевые слова: *родовой объект преступлений, окружающая природная среда, система преступлений.*

Matveichuk V.K The generic object of the crime in the area of the environment: Theoretical and applied problems

In this paper the theoretical propositions of the generic object of crime in the area of the environment. The author of the proposed system of these crimes and reasonably determine the generic object of these crimes.

Keywords: *generic object crimes, natural environment, the system of crime.*

Стаття надійшла до редакції 16.07.2012.

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПРОЕКТУВАННЯ ЧИ ЕКСПЛУАТАЦІЯ СПОРУД БЕЗ СИСТЕМ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ

О.В. Матвійчук

здобувач кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Проблема об'єктивної сторони складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища має важливе значення для теорії кримінального права та кваліфікації досліджуваного діяння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Об'єктивна сторона складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища певною мірою досліджувалася такими вченими, як: В.Я. Тацієм, С.Б. Гавришом, В.К. Матвійчуком, Л.О. Лопашенко, Ю.С. Шемшученком та ін. Проте ці дослідження мали фрагментарний характер і не з'ясувалися комплексно.

Мета статті полягає у дослідженні об'єктивної сторони складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля.

Основні результати дослідження. Як відомо, є загальноприйнятим визначення того, що об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність встановлених кримінальним законом ознак, що характеризує зовнішні процеси злочинного посягання [1, с. 133]. Зовнішні риси (ознаки) злочинного діяння знаходять своє відображення в законі. З усіх структурних частин складу злочинну найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння як злочину, містить об'єктивна сторона. Чіткий опис ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину є важливою передумовою дотримання законності в правозастосовній діяльності правоохоронних органів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності завжди пов'язане з встановленням у її поведінці конкретного суспільно небезпечного діяння, про яке йдеться в законі (ст. 253 КК України).

Як показує вивчення вітчизняної та зарубіжної кримінально-правової літератури, проблемі об'єктивної сторони складу злочину як загальнотеоретичній і практичній проблемі присвячена значна кількість праць [2, с. 81; 3, с. 106-141; 4, с. 5; 5, с. 128-143; 6, с. 189-211; 7, с. 3-268; 8, с. 3-343; 9, с. 313-343; 10, с. 357-383; 11, с. 1-343; 12, с. 133-138; 13, с. 69-83; 14, с. 256-372; 15, с. 12-563]. Це певною мірою полегшує нам завдання. Оскільки загальнотеоретичні питання, що стосуються зовнішньої сторони злочинного діяння є достатньо розробленими, ми одразу перейдемо до проблеми нашого дослідження. Вважаємо лише необхідне уточнити складові стосовно загального вчення об'єктивної сторони складу злочину, дотримуючись у цьому питанні поглядів В.К. Матвійчука. До об'єктивної сторони слід віднести такі ознаки, як діяння (дія і бездіяльність), обстановка вчинення злочину, спосіб вчинення злочину, місце, час, знаряддя, засоби вчинення злочину та джерело злочинного діяння [16, с. 213-214].

Ознаки об'єктивної сторони складу злочину відтворено в загальних рисах у Законі (ст. 253 КК України). Як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину для ч. 1 ст. 253 КК України передбачена дія (розробка і здача проєктів, іншої аналогічної документації замовнику без обов'язкових систем захисту довкілля, введення в експлуатацію споруд без такого захисту, прийом в експлуатацію споруд без систем такого захисту. Для ч. 2 ст. 253 КК України обов'язкові ознаки об'єктивної сторони: дії (зазначені в ч.1 цієї статті), злочинні наслідки (тяжкі технологічні аварії, екологічні катастрофи, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків), необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками, що настали. Встановлення цих обов'язкових ознак об'єктивної сторони досліджуваного злочину має важливе не тільки наукове, але й практичне значення.

Зовнішня сторона злочину, передбаченого ст. 253 КК України, як свідчить вивчення юридичної літератури, до цього часу не знайшла свого достатнього дослідження, вона надто складна, має багатоаспектний характер та істотні дискусійні в юридичному плані моменти, які так чи інакше впливають на практику застосування норм і законотворчу діяльність та теорію кримінального права. Ряд понять, якими користуються в існуючих джерелах для визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину: проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, мають цілком зрозумілі підстави: 1) це спроба при науковому обґрунтуванні механічного перенесення заборон зі спеціального нормативного акту, що стосується проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля в кримінальний закон; 2) це відхід від аналізу об'єктивної сторони аналізованого складу злочину і замість цього – прикре спрямування до трактування форми і видів цього діяння; 3) це відсутність у працях, присвячених цій темі розуміння загрози (створення небезпеки) настання наслідків (ч.1 ст.253 КК України) та настання наслідків (ч.2 ст.253 КК України); 4) це не встановлення такої ознаки об'єктивної сторони, як місце вчинення злочину та час його вчинення. Отже, завдання нашого дослідження полягає в тому, щоб: а) врахувати позитивні моменти, які стосуються розкриття ознак об'єктивної сторони досліджуваного нами складу злочину, послідовно їх визначити; б) користуючись загальним поняттям об'єктивної сторони складу злочину, вказати сукупність передбачених ст.253 КК України ознак, що характеризують зовнішні прояви досліджуваного суспільно небезпечного діяння, а також властивих йому об'єктивних умов; в) розкрити й обґрунтувати обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст.253 КК України; г) здійснити кваліфікацію діянь, передбачених ч. 1 ст. 253 КК України за ознаками об'єктивної сторони цього складу злочину.

Покладаючись на встановлену нами послідовність висвітлення та опрацювання проблем, зупинимось на визначенні позитивних сторін. Вони стосуються таких основ: 1) потрібно при обґрунтуванні ознак об'єктивної сторони аналізованого складу злочину відштовхуватися від приписів кримінального закону (ст. 253 КК України); 2) необхідно безпосередньо аналізувати ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину, а не описувати форми і види цього діяння; 3) важливо розкрити загрози (небезпеки) настання наслідків (в ч. 1 ст. 253 КК України) та показати їх відмінність від наслідків цього діяння (в ч. 2 ст. 253 КК

України); 4) потрібно відрізнити такі діяння як розробка проєктів, іншої аналогічної документації від введення (прийому) в експлуатацію споруд без систем захисту довкілля; 5) необхідно встановити таку ознаку об'єктивної сторони цього складу злочину, як місце вчинення цього діяння; 6) настала необхідність обґрунтувати можливо й таку ознаку об'єктивної сторони цього складу злочину, як час вчинення злочину.

Вищезгадані завдання, напрям і позитивні моменти допоможуть нам правильно назвати обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля. Такими є: 1) дії (розробка і здача проєктів замовнику без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; розробка і здача іншої аналогічної документації замовнику без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; введення в експлуатацію споруд без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; прийом в експлуатацію споруд без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; створення небезпеки (загроза) тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків (для ч. 1 ст. 253 КК України) місце і час вчинення злочину; 2) дії (розробка і здача проєктів замовнику без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; розробка і здача іншої аналогічної документації замовнику без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; введення в експлуатацію споруд без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; прийом в експлуатацію споруд без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; 3) злочинні наслідки (спричинення тяжких технологічних аварій; спричинення екологічних катастроф; спричинення загибелі населення; спричинення масового захворювання населення; спричинення інших тяжких наслідків (для ч. 2 ст. 253 КК України); 4) необхідний причинний зв'язок між діями і наслідками (для ч. 2 ст. 253 КК України); 5) час вчинення злочину (для ч. 2 ст. 253 КК України); 6) місце вчинення злочину (для ч. 2 ст. 253 КК України).

На підставі вищезазначеного та з урахуванням недоліків, визначених нами під час аналізу сутності об'єктивної сторони злочинного: проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля і необхідності окреслення меж дослідження, запропонуємо дефініцію зовнішньої сторони злочину, передбаченою ст. 253 КК України. Об'єктивна сторона складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля характеризується активними діями розробки і здачі проєктів, іншої аналогічної документації без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля, які мають місце у визначених об'єктивних умовах у певному місці, в певний час, якщо вони створюють небезпеку (для ч. 1 ст. 253 КК України) діями, наслідками, у певному місці в певний час та необхідного причинного зв'язку між діями та злочинними наслідками (для ч. 2 ст. 253 КК України). Проведений нами вище аналіз ст. 253 КК України окреслює межі подальшого дослідження, але, на нашу думку, є недостатнім для усвідомлення змісту ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 253 КК України. Тому ми дійшли висновку, що в подальшому стосовно досліджуваної проблеми слід додатково розглянути ще такі питання: погляди в кримінально-правовій літературі на поняття об'єктивної сторони складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля: термінологія,

якою користуються автори наявних публікацій, як вони її пояснюють та як вона співвідноситься з чинним КК України, а також із сучасною судовою практикою. Це викликано тим, що зовнішня сторона злочину, передбаченого ст. 253 КК України, надто складна, і як свідчить це дослідження, має багатоаспектний характер та суттєві дискусійні моменти, що так чи інакше впливають на практику застосування норм цієї статті та законотворчу діяльність.

В юридичній літературі існує безліч часом суперечливих поглядів на поняття об'єктивної сторони складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля. Одні автори, характеризуючи ознаки об'єктивної сторони означеного складу злочину, зазначають, що виражається в розробці і здачі проектів, іншої антологічної документації без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля, в прийнятті спорудженого об'єкта в експлуатацію без систем захисту довкілля [17, с. 450-451]; другі визначають об'єктивну сторону через такі ознаки: 1) розробка і здача замовнику проекту споруд, або введення замовником в експлуатацію такої споруди, яка повинна бути обладнана системами захисту природи, але проектом ці системи не передбачені або не реалізовані при зборці або будівництві; 2) наслідки: або небезпека тяжких технологічних аварій, або небезпека екологічних катастроф, або небезпека масового захворювання населення, або небезпека інших тяжких наслідків; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками [18, с. 428]; треті визначають об'єктивну сторону цього складу злочину у першій формі у таких діях, як розробка проекту та іншої аналогічної документації та її здача замовникові (розробка проекту – це створення на базі вихідних даних на проектування проектної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будинків, споруд, садово-паркових об'єктів тощо; розробка робочої документації для будівництва – це створення її на підставі затвердженого проекту. Здача проекту та іншої аналогічної документації передбачає передачу їх замовникові для використання будівництва: реконструкції, реставрації, капітального ремонту об'єкта архітектури. Вжиті у статті словосполучення «якщо вони створили небезпеку» та «ті самі дії, якщо вони спричинили наслідки, передбачені ч.1 цієї статті» стосуються як розробки і здачі проектів та іншої аналогічної документації, так і ведення – прийому в експлуатацію споруди. Водночас сам факт розробки чи здачі або розробки і здачі проектів чи іншої аналогічної документації не може створити небезпеку настання наслідків. Це означає, що розробка і здача проектів та іншої аналогічної документації замовникові без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля можуть бути визнані ознакою об'єктивної сторони розглядуваного злочину тільки тоді, коли фактичне її використання для будівництва, реставрації, реконструкції, капітального ремонту або втілення у завершеному будівництвом об'єкті створить небезпеку настання тяжких технологічних аварій, екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків. Злочин у другій формі з об'єктивної сторони описується терміном «введення» та «прийомом», які вживаються як ідентичні. Введення в експлуатацію – це початок систематичної експлуатації споруди за її цільовим призначенням. Прийом в експлуатацію передбачає прийняття рішення про дозвіл експлуатувати споруду. Сама ж експлуатація може розпочатися через достатньо тривалий час. Інколи прийом будівництва – споруди та введення його чи її в експлуатацію оформлюється од-

ночасно й одним документом. Крім того споруда може бути ведена в експлуатацію актом прийомки. Злочин вважається закінченим з моменту створення небезпеки зазначених у статті наслідків [19, с. 281]; четверті характеризують об'єктивну сторону як а) розробка і здача проєктів чи іншої аналогічної документації замовникові без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; б) введення в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо це створює небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків (ч. 1 ст.253 КК України), чи якщо така небезпека перетворилася в реальність (ч. 2 ст.253 КК України) [20, с. 284]; п'яті наполягають, що об'єктивну сторону злочину характеризує розробка і здача проєктів іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем охорони оточуючого середовища або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків (зокрема: затоплення населеного пункту, руйнування споруд, забруднення природного об'єкту тощо) [21, с. 300-301]; шості наполягають, що об'єктивна сторона цього складу злочину – це розробка і здача замовнику документації (проєктів іншої аналогічної документації, в яких відсутні данні про обов'язкові інженерні системи захисту довкілля споруд, що вводяться в експлуатацію), ведення – прийому в експлуатацію споруд без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля (споруди, що вводяться в експлуатацію), розробка і здача розробки документації, ведення – прийому в експлуатацію споруд без систем захисту довкілля) [22, с. 279]; сьомі визначають, що об'єктивна сторона характеризується діянням – дією (ведення – прийомка в експлуатацію, підприємств, споруд, об'єктів без систем захисту оточуючого природного середовища) чи бездіяльністю (при розробці проєктів, що не передбачають системи захисту оточуючого природного середовища) небезпека настання наслідків і причинному зв'язку між діянням і наслідками [23, с. 536].

Необхідно зазначити, що автори науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України під загальною редакцією М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка, Д.І. Крупко, В.А. Клименко, М.І. Хавронюк, С.Б. Гавриш, З.Г. Корчева необґрунтовано обмежують об'єктивну сторону досліджуваного складу злочину лише діями та небезпекою настання наслідків (ч.1 ст.253 КК України), а також діями, наслідками і причинним зв'язком (ч.2 ст.253 КК України), що не відповідає її опису та змісту в ст.253 КК України 2001 р. Неможна повністю погодитися з М.М. Паньком щодо трактування об'єктивної сторони цього складу злочину, оскільки введення (прийомка) в експлуатацію підприємств, споруд, об'єктів без систем захисту оточуючого природного середовища, а також розробка проєктів, що не передбачають систем захисту оточуючого природного середовища можуть вчинятися лише активними діями. Про це свідчить і вказівка в ч. 2 ст. 253 КК України на ті самі дії у контексті зазначеного вище маючи згадані міркування і напрями, а також точки зору та існуючу судову практику, можна правильно визначити обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст.253 КК України, та розкрити їх зміст.

Насамперед у своєму дослідженні ми зупинимося на таких ознаках об'єктивної сторони вказаного складу злочину як дії.

Загальновизнаним, на нашу думку, є те, що дія є активним, усвідомленим вольовим актом зовнішньої поведінки суб'єкта, який виражається у вчиненні суспільно небезпечного посягання, передбаченого ст. 253 КК України. Аналіз понять, що використані у диспозиції ч. 1 ст. 253 КК України, а також сформованого вище визначення зовнішньої сторони злочинного проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля дає підстави говорити проте, що поняття «розробка проектів чи іншої аналогічної документації», «здача проектів іншої аналогічної документації замовнику» без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або «введення (прийм) в експлуатацію споруд без такого захисту», «якщо вони створили небезпеку настання наслідків», означені в диспозиції ст. 253 КК України, асоціюються з обов'язковими ознаками об'єктивної сторони названого складу злочину дією. Ця думка має під собою достатні підстави. Вона спирається на опис об'єктивної сторони, яка передбачає лише дію для ч. 1 ст. 253 КК України і створення небезпеки (можливості) настання наслідків: тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків. Крім того це підтверджується вказівкою на ті самі дії (ч. 2 ст. 253 КК України), що описані в ч. 1 ст. 253 КК України і настання наслідків таких діянь, як тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків.

Проведемо дослідження кожної з ознак об'єктивної сторони передбачених ч. 1 ст. 253 КК України. Так, розробка і здача проектів замовнику без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля. Тут описана складна дія, яка складається з розробки і здачі проектів замовнику. Термін «розробка» означає «-и, ж. 1. Дія за знач., розробити, розробляти. ** відкрита розробка – метод добування корисних копалин, за якого виймання розкривних порід і корисних копалин відбувається у відкритих просторах на земній поверхні. Підземна розробка – метод добування корисних копалин, за якого розривання, підготовка родовищ і виймання корисних копалин відбувається під землею. 2. Результат всебічного вивчення, дослідження якого-небудь питання, якоїсь проблеми». [24, с. 1261]. Подібно до другого значення терміну розробки його трактує В.А. Клименко «розробка проекту – це створення на базі вихідних даних на проектування проектної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будинків споруд, садово-паркових об'єктів тощо» [19, с. 281]. Дещо подібне роз'яснення стосовно проектування (розробка проекту) дає Н.О. Лопашенко, зазначаючи, що воно включає в себе діяльність з розробки проектної документації і техніко-економічного обґрунтування створюваного, реконструйованого або капітального ремонтів об'єкта або такого, що підлягає капітальному ремонту об'єкта [25, с. 44]. Натомість термін «здача» означає «-і, яс. 1). Дія за знач, здавати, здати 1-8. ** Здача під ключ – постачання виробу, системи у цілком готовому вигляді. 2ї. Дія за знач., здаватися, з дітися. 3). Лишок грошей, що повертається під час розрахунку. ** Давати здачі – відповідати ударом на удар, образою на образу тощо [24, с. 457], а термін «здавати» означає – «здаю, здаєш, не док., здати, здам, здаси, док. 1. перех. Передавати (обов'язки, доручену справу, річ і т. ін.) тому, хто цим має відати, володіти. // Віддавати для подальшого використання... 2. Здавати зміну. перех. Віддавати або відсилати щось куди-небудь із якоюсь метою...» [24, с. 453]. Подібно цей термін трактує В.А. Клименко «Здача проекту передбачає передачу його замов-

никові для використання для будівництва (реконструкції, реставрації, капітального ремонту об'єкта архітектури» [19, с. 281].

Крім того ще необхідно з'ясувати термін «замовник», який використовується в ст. 253 КК України та означає «-а, ч. Те саме, що замовець.» Термін «замовець» означає «-вця, ч. Той, хто замовляє (у 1 знач.) що-небудь» [24, с. 406].

Розробка і здача проектів регулюються договором підряду на проектування та пошукові роботи (§ 4 гл. 61 ЦК України). Сторонами цього договору є підрядник (проектант, пошуковець) і замовник. Підрядник – суб'єкт підприємницької діяльності, який має відповідну ліцензію на здійснення вказаних видів робіт [26, с. 538]. Зміст цього договору складають права та обов'язки сторін, зокрема підрядник зобов'язаний додержуватись вимог що містяться в завдання та інших вихідних даних для проектування та виконання пошукових робіт, і має право відступити від них лише за згодою замовника (ч. 2 ст. 888, п. ст.. 890 ЦК); погоджувати проектно-кошторисну документацію із замовником, а вразі необхідності – також з уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування (п. 2 ст. 890 ЦК); передати замовнику проектно-кошторисну документацію та результати пошукових робіт (п.3 ст. 890 ЦК); трактувати замовнику відсутність у інших осіб права перешкодити або обмежити виконання робіт на основі підготовки за договором проектно-кошторисної документації (п. 5 ст. 890 ЦК) [26, с. 538]. Підрядник відповідає за недоліки документації та робіт, включаючи недоліки, виявлені згодом у ході будівництва, а також у процесі експлуатації об'єкта, створеного на основі виконаного проектно-кошторисного документації результатів пошукових робіт (ч. 1 ст. 891 ЦК) [26, с. 539].

На підставі викладеного вище можна дати характеристику такої дії як розробка і здача проектів замовнику без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля «Створення підрядника на базі всебічного вивчення, дослідження вихідних даних проектною документації і техніко-економічного обґрунтування для будівництва, реконструкції, реставрації, капітальному ремонту об'єкта (будинків, споруд, садово-паркових об'єктів тощо), а для подальшого використання – будівництва, реконструкції, реставрації, капітальному ремонту без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків».

Дія – розробка і здача проектів іншої аналогічної документації замовнику без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля. Тут також описана складна дія, яка складається з розробки і здачі іншої аналогічної документації замовнику без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля. Маючи визначення термінів «розробка» і «здача» та предмет складу злочину «інша аналогічна документація» можна дати характеристику задекларованої нами дії створення підрядником на базі всебічного вивчення, дослідження вихідних даних, іншої аналогічної документації – для будівництва об'єктів архітектури що складаються з креслень, графічних і текстових матеріалів, інженерних і кошторисних розрахунків, які визначають містобудівні, об'ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні та технологічні рішення, вартісні показники конкретного об'єкта, споруди, а також її здача (передача) замовникові для подальшого використання – будівництв, реконструкції, реставрації, капітального ремонту тощо без обов'язкових

інженерних систем захисту довкілля, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків».

Дія – введення в експлуатацію споруд обов'язкових інженерних систем захисту довкілля. З метою з'ясування цієї дії необхідно звернутися до термінології яка використовується при описанні цієї дії: «введення в експлуатацію споруд». Насамперед з'ясуємо термін «введення», він означає «-я, с. Дія за знач, ввести і вводити. ** Введення у дію – початок господарського, виробничого використання, застосування новостворених об'єктів будівництва, основних засобів...» [24, с. 114]. Подібна до вище зазначеного роз'яснення дається характеристика Н.О. Лопашенко «введення об'єкта в експлуатацію являє собою ретельно врегульовану нормативним актом процедуру здачі – прийняття готового (побудованого, реконструйованого або капітально відремонтованого) об'єкта» [25, с. 44]. Натомість В.А. Клименко під терміном «введення в експлуатацію» розуміє «початок системного використання споруди за її цільовим призначенням та зазначає, що терміни «введення» та «прийом», вживаються як ідентичні» [19, с. 281]. Маючи характеристику терміну «введення» в експлуатацію споруд можна дати визначення аналізованих дій. Термін «експлуатація» означає «систематичне використання людиною продуктивних сил (родовищ корисних копалин, залізниць, машин і т. ін.)» [24, с. 541]. Подібне розуміння терміну «експлуатація» дає Н.О. Лопашенко «експлуатація об'єкта заключається в його використанні у відповідності з першим призначенням (останнє визначається характеристикою об'єкта, а саме його належністю до об'єктів промисловості, сільського господарства, науковим та іншим)» [19, с. 45]. Термін «споруда», означає «-и, ж. Те, що збудоване, споруджене; будівля, будова. ** Водовипускна споруда – гідротехнічна споруда або пристрій, призначений для відведення (скидання) зворотних вод у водні об'єкти, водозабірна споруда – гідротехнічна споруда для забирання води у водопровід із водойми, водотоку або підземного джерела води. Водопідпірна споруда – гідротехнічна споруда на водотоці для піднімання рівня води. Водопровідна споруда – конструктивний елемент трубопроводу, який виконує одну з таких функцій: забирання, піднімання, обробку, зберігання й розподіл води. Захисна споруда – інженерна споруда, призначена для вкривання й тимчасового захисту людей, техніки та майна від небезпеки, що може виникнути внаслідок стихійного лиха, аварії чи катастрофи на потенційно небезпечних об'єктах або в районах розташування цих об'єктів, а також від дії сучасних уражаючих засобів. Інфільтраційна споруда – споруда для забирання підземних вод або їх штучного поповнення. Каналізаційна споруда – споруда, яка є елементом каналізації (каналізаційний колектор, каналізаційна мережа, біологічний ставок та ін.). Очисні споруда – споруда для очищення води...» [24, с. 1375].

На підставі можна дати характеристику визначеної дії «під введенням в експлуатацію споруд необхідно розуміти введення споруди в експлуатацію, що являє собою ретельно врегульовану нормативним актом процедуру (порядок) зі здачі готового (побудованого, реконструйованого або капітально відремонтованого) об'єкта за його цільовим призначенням без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля».

Дія – прийом в експлуатацію без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля. З моменту з'ясування цієї дії необхідно звернутися до терміну «прийом»

в експлуатацію спуди. Термін «прийом» означає «-у, ч 1. Те саме, що приймання; 2. у сполуч. з прикм. Певне ставлення під час зустрічі з боку того, хто приймає; 3. зібрання запрошених осіб, перев. з частуванням, як урочистий захід на честь кого-, чого-небудь; 4. спосіб виконання або здійснення чого-небудь. // Метод дослідження, вивчення чого-небудь...» [24, с. 1117]. Термін «приймання» означає «-я, с. дія в значенні приймати» [24, с. 1117]. Натомість термін «приймати» «-йю, -йеш, недок., прийняти, рідко прийняти і діал. ... 1. Брати до рук, на плечі і т. ін. від когось, або звідкись кого-, що-небудь... 2. Погоджуватися взяти собі що-небудь запропоноване... 3. Погоджуватися з чим-небудь... Перевіривши якість виконаної роботи, стверджувати її завершеність. Приймати замовлення. 5. Знайомлячись із станом справ якого-небудь господарства, підприємства, установи ... » [24, с. 1117].

На підставі викладеного «під такою дією прийом в експлуатацію споруд без обов'язкових інженерних систем захисту слід розуміти прийняття в експлуатацію споруди, що являє собою ретельно врегульовану нормативними актами процедуру (порядок) готового (побудованого, реконструйованого або капітально відремонтованого) об'єкта – споруди за його цільовим призначенням без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля».

Насамперед потрібно звернути увагу на порушення правил охорони навколишнього природного середовища при розробці і здачі проектів замовнику, які містяться в законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»: 1) у неврахуваннях проектних розробок сучасного рівня науково-технічного досягнення і граничнодопустимих навантажень на оточуюче природне середовище; 2) у відсутності проектах та іншій аналогічній документації належних ефективних заходів запобігання і усунення забруднення навколишнього природного середовища шкідливими відходами, мір по їх знешкодженню та утилізації; 3) у відмові від впровадження ресурсно-зберігаючи, маловідходних і безвідходних технологій та виробництв; 4) у нераціональному використанні і відтворенні природних ресурсів [27]. По-друге, важливо звернутися до порушення правил навколишнього природного середовища при розробці і здачі проектів та іншій аналогічній документації ведення в експлуатацію або прийняття їх за цільовим призначенням: 1) у нераціональному використанні і відтворенні природних ресурсів; 2) у неврахованні найбільших віддалених екологічних, економічних, демографічних, моральних наслідків діяльності цих споруд; 3) у порушенні правил, що проявляються у недотриманні положень чинного законодавства, згідно якого промислові, транспортні підприємства, споруди, транспортні магістралі та інші господарські споруди мають розміщуватись таким чином, щоб виключити несприятливий вплив шкідливих факторів на здоров'я і санітарно побутові умови життя населення; 4) у порушенні правил навколишнього природного середовища, що проявляється у випадках розміщення житлових та інших споруд, дитячих установ, об'єктів громадського харчування, у санітарно захищеній зоні навколо ядерної установки, радіоактивного джерела або пунктах зберігання ядерних матеріалів, або радіоактивних речовин; 5) у розміщенні житлових будинків, дошкільних освітніх установ, загальноосвітніх установ, установ охорони здоров'я, установ відпочинку, фізкультурно-оздоровчих і спортивних споруд, у санітарно захищеній зоні промислових комунальних і складських об'єктів [27, с. 28; 29; 30]. По-третє, порушення правил охорони навколишнього природного середовища при розробці і

здачі проектів замовникові, а також введенні (прийняті) в експлуатацію споруд без інженерних засобів захисту довкілля проявляється: у будівництві підприємств, споруд і т. ін.. без затвердження проектів, або за проектами, що мають негативні висновки державної екологічної експертизи; 2) у самовільній зміні, затвердженого проекту; 3) у зміні вартості проектних робіт на шкоду екологічної безпеки для прийняття заходів з благоустрою території і оздоровленні навколишнього природного середовища [27]. В четвертих, введення об'єкта в експлуатацію з порушенням правил охорони навколишнього природного середовища проявляється: 1) у невиконанні всіх екологічних вимог, передбачених проектом, або за відсутності акта приймальної комісії; 2) у небезпечності сучасними технологічними спорудами й установками з очистки, знезараження й утилізації шкідливих відходів, викидів і скидів до рівня граничнодопустимих нормативів, засобами контролю за забрудненням навколишнього природного середовища [27]. Початих при розробці і здачі проектів іншої аналогічної документації і здачі замовнику, а також введення (прийомка) в експлуатацію споруд, порушення правил охорони навколишнього природного середовища може проявлятися: 1) у відсутності ефективних заходів з дотримання технологічного режиму і виконання вимог з охорони навколишнього природного середовища; 2) у недотриманні встановлених нормативів в якості навколишнього природного середовища на основі затверджених технологій, впровадження екологічно безпечних технологій і виробництв, надійної і ефективної роботи очисних споруд, установок і засобів контролю, знешкодження і утилізації відходів тощо; 3) у викиді і скиді шкідливих речовин, захороненні відходів без дозволів тощо [27].

Слід звернути увагу на те, що В.А. Клименко помилково стверджує, що прийом споруд в експлуатацію без систем захисту довкілля можуть вчинятися шляхом бездіяльності [19, с. 281-282].

У контексті досліджуваного діяння, передбаченого ч.1 ст.253 КК України необхідно звернути достатню увагу на таке положення закону «якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків». З цією метою ми звернулися до положення, яке криміналізує діяння, передбачене ст. 253 КК України. Що до цього криміналізованого положення закону існують такі точки зору: 1) злочин вважається закінченим з моменту створення небезпеки настання зазначених у статті наслідків (небезпека їх настання повинна бути реальною, тобто такою, що найближчим часом може реалізуватися в технологічну аварію, екологічну катастрофу, загибель, або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків) [19, с. 281-282]. Злочин вважається закінченим (ч. 1 ст. 253 КК України) при вчиненні хоча б однією із указаних дій [21, с. 300-301]; 3) злочин вважається закінченим з моменту, коли внаслідок неналежного проектування або введення в експлуатацію споруд без систем захисту довкілля створено небезпеку виникнення тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків [31, с. 673].

Аналіз зазначених вище точок зору, показує, що В.А. Клименко (автор першої точки зору) небезпеку пов'язує лише з настанням наслідків (ч. 1 ст. 253 КК України). Натомість О.О. Дудоров (автор другої точки зору) небезпеку пов'язує лише з можливістю (загрозою) настання наслідків, а не називає небезпеку наслідком.

З метою підтвердження нашої думки, що ч. 1 ст. 253 КК України передбачає склад злочину з формальним складом, звернемося до граматичного тлумачення кримінального злочину ч. 1 ст. 253 КК України «якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків». Так термін «створення» – це дія за значенням створити, створювати [24, с. 1191]. «Створювати, давати життя, існування чому-небудь, формулювати що-небудь... робити що-небудь, викликати, породжувати що-небудь, ...» [24, с. 1191]. Таким чином, термін «створимо (створювати)» означає, виходячи із закону (ст. 253 КК України, робити що-небудь (діяти) чи породжувати що-небудь), у нашому випадку небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків. Це ще раз підтверджує нашу думку, що ця ознака вказує лише на дію, а не наслідки. Щодо поняття «небезпека», то воно тлумачиться так: 1) «можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і ін. (образно) // Стан, коли кому, чому-небудь щось загрожує» [24, с. 591]; 2) здатність викликати, завдати яку-небудь шкоду, лихо [32, с. 364].

Висновки. Об'єктивна сторона складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля характеризується активними діями розробка і задача проектів, іншої аналогічної документації без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля, які мають місце у визначених об'єктивних умовах у певному місці, в певний час, якщо вони створюють небезпеку (для ч.1 ст. 253 КК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
2. *Бажанов М.И.* Объективная сторона преступления / М.И. Бажанов // Уголовное право УССР: Общая часть: Учебник [Ю.В. Александров, А.Ш. Якупов, М.И. Бажанов и др.]; под ред. В.В. Сташиса, А.Ш. Якупова. – К.: Изд-во «Вища школа», 1984. – С. 81- 97.
3. *Бурчак Ф.Г., Фесенко Е.В.* Объективная сторона преступления / Ф.Г. Бурчак, Е.В. Фесенко // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Общая часть; отв. ред. А.Я. Светлов, В. В. Сташис. – К.: Наукова думка, 1985. – 448 с.
4. *Гришаев П.И.* Объективная сторона преступления / П.И. Гришаев // Советское уголовное право: Общая часть: Учебное пособие.-М.: ВЮЗИ, 1961. – 147 с.
5. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М.: Государственное изд-во юрид. литературы, 1960. – 244 с.
6. *Коржанський М.Й.* Об'єктивна сторона злочину / М.Й. Коржанський // Кримінальне право і законодавство України: Загальна частина: Курс лекцій / За ред. М.Й. Коржанського. – К.: Атіка, 2001. – С. 189-211.
7. *Кудрявцев В.Н.* Правовое поведение: Норма и патология / В.Н.Кудрявцев – М.: Изд-во «Наука», 1982. – 288 С.
8. *Малинин В.Б.* Причинная связь в уголовном праве / В.Б. Малинин. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2000. -343 с.
9. *Наумов А.В.* Объективная сторона преступления / А.В. Наумов // Российское уголовное право. Курс лекций: В 3 т. Т.1. Общая часть / А.В. Наумов. – 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Волтерес Клувер, 2007. – С. 313-343.

10. *Номоконов В.А.* Объективная сторона преступлений / В.А. Номоконов // Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф. Заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. – Т.1.: Преступление и наказание. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 357-383.
11. *Петин И.А.* Механизм преступного насилия / И.А. Петин – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 343 с.
12. *Пионтковский А.А.* Объективная сторона состава преступления / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: Общая часть: В 6-ти т. / [редкол.: А.А. Пионтковский и др.] – М.: Изд-во Наука, 1970. – Т. 2. – С. 131-183.
13. *Семенцова И.А.* Объективная сторона преступления / И.А. Семенцова // Уголовное право: Общая часть. Серия «Сдаем экзамен». – Ростов н/Д: «Феникс», 2003. – С. 69-83.
14. *Таганцев Н.С.* Преступная деятельность / Н.С. Таганцев // Русское уголовное право: Лекции: Общая часть: В 2 т. – Т.1. – М.: Наука, 1994. – С. 265-372.
15. Уголовное право зарубежных государств: Общая часть / Под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. – М.: Институт международного права и экономики А.С. Грибоедова, 2001. – 576 С.
16. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К.Матвійчук. – К.: Азимут-Україна, 2005. – 464 с.
17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х ч. / Під загальною ред. Потєбенька М.О., Гончаренка В.Г. – К.: ФОРУМ, 2001,- 944 с.
18. *Крупко Д.И.* Уголовно-правовая охрана живых организмов // Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под редакцией заслуженного деятеля науки и техники Украины, доктора юрид. наук, профессора Е.Л. Стрельцова. – Харьков: ООО «Одиссей», 2002. – С.403-425.
19. *Клименко В.А.* Злочини проти довкілля / В.А. Клименко // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Юридична думка, 2004. – С. 267-317.
20. Кримінальне право і законодавство України. Особлива частина: Курс лекцій / За ред. М. Й. Коржанського. – К.: Атіка, 2001. – 544 с.
21. *Гавриш С.Б., Корчева З.Г.* Преступления против окружающей среды / С.Б. Гавриш, Корчева З.Г. // Уголовное право Украины: Особенная часть: Учебник // Н.И. Бажанов, Ю.В. Баулин., В.И. Борисов и др.; Под ред. Н.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тацяя. – К.: Юринком Интер, 2003.- 2003. – С. 297-315.
22. Кримінальне право і законодавство України: Особлива частина: Курс лекцій / За ред. М. Й. Коржанського. – К.: Атіка, 2001. – 544 с.
23. *Панько М.М.* Преступления против окружающей среды / М.М. Панько // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: под редакцией Ю.А. Кармазина, Е.Л. Стрельцова. – Харьков, ООО «Одиссей», 2001. – С. 496-540.
24. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
25. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ / Н.А. Лопашенко. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 802 с.
26. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за редакцією розробників проекту цивільного кодексу України. – К.: Істина. – 908 с.
27. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. // відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
28. Про екологічну експертизу: Закон України від 9 лютого 1995 р. // відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
29. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18 січня 2001 р. // відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

30. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон від 14.01.1998 № 15/98-ВР.

31. Дудоров О.О. Злочини проти довкілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2001. С. 629-674.

32. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл. -корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.

Матвійчук О.В. Об'єктивна сторона складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля

У статті досліджена проблема об'єктивної сторони складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища. Запропоновано авторське бачення ознак об'єктивної сторони цього складу злочину.

Ключеві слова: об'єктивна сторона, ознаки об'єктивної сторони, проектування, експлуатація.

Матвейчук А.В. Объективная сторона состава преступления проектирования или эксплуатация сооружений без систем защиты окружающей среды

В статье исследована проблема объективной стороны состава преступления проектирования или эксплуатация сооружений без систем защиты окружающей природной среды. Предложено авторское видение признаков объективной стороны этого состава преступления.

Ключевые слова: объективная сторона, признаки объективной стороны, проектирования, эксплуатация.

Matveichuk O. objective side of corpus delicti design or operation of facilities without environmental systems

In the article studies the problem of the objective side of corpus delicti design or operation of facilities without a security systems environment. Proposed by the author's vision of the objective evidence of that offense.

Keywords: the objective side, the signs of the objective side, the design, operation.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2012.

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

П.І. Салій

старший викладач

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Зростання кількості злочинів, пов'язаних з порушенням недоторканності житла, про що свідчить судова статистика останнього часу, посилює актуальність дослідження кримінально-правової охорони недоторканності житла чи іншого володіння особи, передбаченої законодавством України та законодавством ряду зарубіжних країн. Врахування зарубіжного досвіду, на наш погляд, дозволить більш глибоко на теоретичному рівні дослідити цю проблему та запропонувати законодавцю врахувати цей досвід для вдосконалення нормативних положень щодо захисту недоторканності житла чи іншого володіння особи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми кримінально-правової охорони недоторканності житла в різних її аспектах присвятили свої роботи П.П. Андрушко, С.Я. Лихова, А.А. Музика, А.В. Савченко, В.Я. Тацій та ін. Але порівняльно-правовий аналіз даної проблеми в публікаціях по даній тематиці на сьогодні відсутній.

Мета статті полягає в порівняльно-правовому дослідженні кримінальної відповідальності за порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи за законами України та ряду зарубіжних держав.

Основні результати дослідження. Перш ніж перейти до порівняльно-правового аналізу законодавства України та деяких зарубіжних країн, зазначимо, що ст. 162 КК України «Порушення недоторканності житла» встановлено, що незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканість житла громадян, – караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років. Ті самі дії, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування, – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років [1, с. 61-62].

Перед правозастосовними органами стоїть завдання підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, в тому числі з посяганнями на відносини, що забезпечують умови з охорони недоторканності житла та іншого володіння особи. Узагальнення практики правозастосовних органів свідчить про те, що вони мають певні труднощі в застосуванні норм про кримінальну відповідальність за злочини, передбачені ст. 162 КК України. Це зумовлено низкою факторів, до яких належать недоліки в конструюванні норм, передбачених ст. 162 КК України. Ряд

проблем, зокрема об'єкт, предмет, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. 162 КК України, відмежування цього складу злочину від суміжних і аналогічного адміністративно-правового делікту та кваліфікація, в разі необхідності, за сукупністю складів злочину, продовжують залишатись дискусійними.

Вирішення цих та інших питань, поставлених перед дослідженням, потребує поряд з юридично-логічним, історичним, соціологічним, системним і порівняльно-правового дослідження. Порівняльно-правовий метод дослідження щодо зазначеної проблеми майже відсутній. Разом з тим відомо, що порівняльно-правове дослідження в цій проблемі відіграє не тільки велику науково-пізнавальну роль, а й має певне прикладне значення. Дослідження складу злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи і відповідних складів злочинів за аналогічне діяння в деяких зарубіжних державах у порівняльному аспекті – це один із конкретних засобів застосування діалектичного методу дослідження проблем, які нас цікавлять.

Користуючись вищезазначеним підходом до досліджуваної проблеми, доцільно розглядати її стосовно складоутворюючих ознак складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України, і відповідних складів злочинів, що вибрані для порівняння. Це допоможе найбільш повно показати співвідношення нашого закону (ст. 162 КК України) з відповідними законами зарубіжних держав, а також виявити певні проблеми, які належить вирішити законодавцю з метою вдосконалення ст. 162 КК України, а також дасть змогу сформулювати уявлення про існуючі тенденції між вітчизняним і зарубіжним законодавством з подолання такого соціального явища, яким є зазначений злочин.

Згідно ст. 162 КК України об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони недоторканності житла чи іншого володіння особи.

Додатковим безпосереднім об'єктом цього складу злочину можуть бути відносини, що забезпечують умови з охорони життя, здоров'я або власності. Розглянемо, як формулюється назва злочину, який посягає на ці суспільні відносини. Так, за § 303 Кримінального кодексу Австрії порушення суспільних відносин, які забезпечують недоторканність житла чи іншого володіння особи полягає в «Необережному порушенні недоторканності житла» [2, с. 124]; за розд. IV Кримінального кодексу Болгарії – в «Порушенні недоторканності житла, приміщення чи транспортного засобу» [3, с. 128], за Кримінальним кодексом Голландії (ст. 138) відносини, які забезпечують недоторканності житла, входять до одного із злочинів, об'єднаних родовим об'єктом як «злочини проти громадського порядку» [4, с. 271]. За Кримінальним кодексом Естонії – порушення права на недоторканність житла [5, с. 127-128, 204]; за Кримінальним кодексом Іспанії – порушення недоторканності житла [6, с. 69]; за Кримінальним кодексом Латвійської Республіки – об'єкт складу злочину порушення недоторканності житла також входить до родового об'єкта – основні права і свободи особи [7, с. 162]. За Кримінальним кодексом Республіки Молдова це – порушення недоторканності житла [8, с. 60-61]. За § 147 Кримінального законодавства Норвегії назви безпосереднього об'єкта не сформульована, дії, які стосуються порушення недоторканності житла відносяться до родового об'єкта: «Злочини проти громадської безпеки [9, с. 150-

152]. За Кримінальним кодексом Республіки Польща (§193) назва безпосереднього об'єкта також не сформульована. Стаття, якою встановлюється кримінально-правова охорона недоторканності житла відноситься до родового об'єкта – злочини проти свободи [10, с. с. 148]. Кримінальний кодекс Російської Федерації об'єктом злочину називає суспільні відносини, на які має місце посягання у вигляді порушення недоторканності житла [11, с. 197]. Аналогічно формулюється порушення відповідних суспільних відносин в § 123 Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччини [12, с. 280] та в ст. 186 Кримінального кодексу Швейцарії [13, с. 206], в Кримінальному кодексі Японії (с. 130) як злочин, який посягає на вторгнення до житла [14, с. 89].

Отже, як бачимо з аналізу зазначених статей, параграфів, розділів законодавчих актів відповідних держав, під об'єктом вони розуміють суспільні відносини з охорони права недоторканності житла чи іншого володіння особи, а додатковим об'єктом виступають відносини, що забезпечують охорону життя, здоров'я, недоторканності особи та недоторканності приватного життя і майна.

Це дає нам підстави приєднатися до позиції законодавця України щодо охоронюваного об'єкта в зазначеному випадку.

Щодо предмета вказаного складу злочину, яким згідно з чинним законодавством (ст. 162 КК України) є житло та інше володіння особи.

За КК Австрії – житло [2, с. 124], за КК Болгарії – житло, приміщення чи транспортний засіб, приміщення особи, яка користується міжнародним захистом [3, с. 128]. Предмет злочину за КК Голландії – жила, закрита кімната чи приміщення, інше житло, яким особа користується [4, с. 271], КК Естонії – житлова площа, житло [5, с. 127-128]; за КК Іспанії – житло, приміщення юридичної особи, службовий кабінет чи офіс або приміщення відкритого комерційного закладу в час, коли він зачинений [6, с. 68]; житло – за КК Латвії [7, с. 162], та за КК Молдови [8, с. 60-61]. Більш широко предмет злочину визначається Кримінальним законодавством Норвегії. Це, зокрема, – оселя, судно, залізничний вагон, транспортний засіб, повітряне судно, яке-небудь інше приміщення, закритий двір або подібне місце зберігання або знаходження [9, с. 150-152]. Більш звужено визначається предмет злочину за КК Польщі: дім, квартира, житло, приміщення або загорожена територія [10, с. 148]. КК Російської Федерації в примітці до ст. 139 «Порушення недоторканності житла» (гл. 19 «Злочини проти конституційних прав і свобод людини») [11, с. 187] до предмета цього злочину відносить: індивідуальний житловий будинок з усіма жилами і технічними приміщеннями, які в нього входять, жилі приміщення, які до нього входять, жиле приміщення незалежно від форми власності, яке входить до житлового фонду і придатне для постійного чи тимчасового проживання, а рівно інше приміщення чи будова, які не входять до житлового фонду, але призначені для тимчасового проживання [11, с. 188].

За КК ФРН (§ 123) предмет злочину недоторканності житла суттєва відрізняється від предметів кримінальних законів інших держав, які нами проаналізовані, зокрема, крім квартири, приміщення підприємства або володіння іншої особи, до предмета відносять і закриті приміщення, призначені для громадських служб чи транспорту, отже, як бачимо зі змісту статті, крім володіння приватної особи, це можуть бути і приміщення, які знаходяться у власності чи віданні юридичної особи [12, с. 328].

КК Швейцарії до предмета злочину відносить дім, квартиру, закрите приміщення будинку або обгороджений парканом майданчик, який безпосередньо відноситься до будинку, двір чи сад або господарське приміщення [13, с. 206]; КК Японії до предмета злочину відносить житло, яке знаходиться під охороною держави [14, с. 89].

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України, характеризується: 1) діями – це порушення недоторканності житла шляхом протиправного, самовільного проникнення, вторгнення; 2) способами вчинення злочину – самоуправство, насильство, погрози, хитрощі, зловживання владою; 3) засобами вчинення – застосування спеціальних технічних засобів, незаконний обшук, виселення; 4) наслідками [1, с. 61-62].

Так, КК Австрії (§ 303) дає такі ознаки об'єктивної сторони: а) протиправний обшук в квартирі; б) нанесення збитку правам іншої особи. За КК Болгарії такими ознаками є: а) незаконне проникнення; б) шляхом насильства, погроз, хитрощів, зловживання владою; в) застосування спеціальних технічних засобів [3, с. 128]; в ст. 138 КК Голландії: а) знаходження особи в приміщенні, в яке вона незаконно вторглася, не полишає його на вимогу особи, яка має на нього право; б) незаконне вторгнення силоміць або проникнення; в) з використанням відмички; д) способами – фальшивого наказу або фальшивої форми, без дозволу; г) висловлення погроз вночі; д) вчинено спільно двома чи більше особами [4, с. 271].

За КК Естонії об'єктивна сторона має свій прояв у: а) незаконному обшуку чи виселенні; б) незаконній оперативно-розшуковій діяльності (ст. 133-1331); в) самовільному проникненні з погрозою застосування насилля або пошкодження, або усунення перешкоди при проникненні до житла, вчинене групою осіб або озброєною особою чи особою в масці [5, 127-128]; КК Іспанії до об'єктивної сторони відносить вторгнення за такими кваліфікуючими ознаками, як: насильство, залякування і зловживання посадовим становищем (ст.ст. 203-204) [6, с. 68]; КК Латвії: а) незаконне проникнення; б) такі дії, вчинені із застосуванням насильства, погроз або при самовільному присвоєнні звання державної посадової особи (ст. 143) [7, с. 162].

За ст. 136 КК Молдови до таких ознак відносяться: а) незаконний обшук; б) інші дії, які порушують недоторканність житла. За ст. 147 Кримінального законодавства Норвегії, це: а) насилля, погрози; б) незаконне проникнення, в тому числі шляхом переодягання, обману, привласнення громадської служби чи становища за допомогою піддробленого документу; в ст. 143 Польщі ознаки об'єктивної сторони зводяться до: а) незаконного проникнення та б) відмови залишити приміщення чи територію всупереч вимозі уповноваженої особи. За ст. 139 КК Російської Федерації незаконне проникнення, в тому числі вчинене із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування; ті ж дії, вчинені особою з використанням свого службового становища [11, с. 238]. Досить стисло об'єктивна сторона визначається КК ФРН (§ 123) – а) протиправне проникнення, знаходження, відмова залишити приміщення; крім того в § 124 дається визначення порушення недоторканності житла шляхом вчинення насильницького проникнення або погрозою такого проникнення з боку натовпу.

За ст. 186 КК Швейцарії та ст. 180 КК Японії ознаками об'єктивної сторони є: а) незаконне проникнення; б) відмова залишити приміщення чи територію

на вимогу правомочної особи чи зволікання із залишенням: крім того, КК Японії встановлює таку ознаку, як замах на вторгнення.

Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 162 КК України, то ним є будь-яка особа, в тому числі службова [1, с. 161].

За КК Австрії суб'єктом є чиновник, будь-яка винна особа, озброєна особа, двоє і більше осіб (КК Болгарії), будь-яка особа, в тому числі і така, що використала фальшивий наказ чи форму (КК Голландії). Суб'єктом за КК Естонії визначається будь-яка винна особа у масці; КК Іспанії суб'єктом визначає приватну винну особу, посадову особу, яка вийшла за межі повноважень і використала своє становище. За КК Латвії суб'єктом визначається будь-яка винна особа; КК Молдови – особа, яка здійснює незаконний обшук, незаконне виселення або інші дії, які порушують недоторканність житла. За Кримінальним законодавством Норвегії – будь-яка винна особа, в тому числі і така, яка шляхом переодягання, обману чи привласнення собі громадської функції або становища, за допомогою привласненого чи підробленого документу отримує незаконний доступ або можливість знаходитись у помешканні чи сприяє цьому. За КК Польщі – це будь-яка особа; за КК РФ – будь-яка особа, в тому числі особа, яка вчиняє цей злочин із використанням службового становища [11, с. 284].

За КК ФРН суб'єктом є будь-яка винна особа, яка вчиняє порушення недоторканності одноосібно або у складі натовпу (кваліфікуюча ознака), за КК Швейцарії та Японії – винна особа.

Стосовно суб'єктивної сторони, то злочин порушення недоторканності житла за ст. 162 КК України вчиняється з прямим умислом [1]. Аналізуючи ст. 303 КК Австрії ми бачимо протиріччя між його назвою ("Необережне порушення свободи особистості чи права на недоторканність житла") і його диспозицією – нанесення збитку правам іншої особи шляхом протиправного обшуку, тобто вчинення злочину з прямим умислом. Порушення недоторканності житла у формі прямого умислу ми бачимо по диспозиціях відповідних статей кримінальних законів Болгарії, Голландії, Естонії, Іспанії, Латвії, Молдови, Норвегії, Польщі, Російської Федерації, ФРН, Швейцарії, Японії. Крім того особливістю суб'єктивної сторони складу злочину порушення недоторканності житла за КК ФРН є те, що сама демонстрація натовпом агресивного наміру порушити недоторканність житла та інших володінь як фізичної, так і в приміщеннях підприємств, громадських служб чи транспорту створює окремих склад злочину.

У КК Японії окремо зазначається, що замах на вторгнення до житла є караним.

Висновки. На основі кримінально-порівняльного дослідження можна зробити висновки, які матимуть значення для законотворчої діяльності, для теорії кримінального права та практики застосування ст. 162 КК України:

1) у переважній більшості випадків за кримінальним законодавством зарубіжних країн склади злочинів, що передбачають відповідальність за порушення недоторканності житла, побудовані за описом об'єктивної сторони в частинах перших статей як злочини з формальним складом;

2) криміналізація цих діянь відбувається за реального порушення недоторканності житла та іншого володіння особи як порушення конституційного права недоторканності приватного життя особи;

3) крім того, криміналізація діянь за законодавством ряду зарубіжних держав відбувається з ознаками тривалості за часом;

4) в кримінальних законах вищевказаних держав у безпосередньому чи родовому об'єктах цей злочин визнається як порушення недоторканності житла. У ряді Кримінальних кодексів (Болгарії, Іспанії, Норвегії, ФРН, Швейцарії) кримінально-правовій охороні від порушення недоторканності також підлягають: інші приміщення, транспортний засіб, приміщення юридичної особи, службовий кабінет чи офіс, приміщення відкритого комерційного закладу в час, коли він зачинений, судно, в тому числі і повітряне, закритий двір або подібне місце для зберігання або знаходження, загороджена територія, технічні приміщення до житла, приміщення для громадських служб або транспорту, сад, господарське приміщення;

5) об'єктивна сторона злочину характеризується діями, які порушують недоторканність житла та іншого володіння шляхом протиправного, самовільного проникнення/вторгнення з використанням насилля, погроз, хитрощів, зловживання владою, застосуванням спеціальних технічних засобів, незаконного виселення, обшуку, самовільного присвоєння звання державної посадової особи, використання фальшивого наказу, використання службового становища, відмова полишення приміщення або зволікання з його залишенням;

6) суб'єктом злочину у законодавстві вказаних країн є будь-яка винна особа, в тому числі службова (чиновник, працівник правоохоронних органів);

7) суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом;

8) на нашу думку, ст. 162 КК України доцільно сформулювати в такій редакції: «Порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи», зазначивши в диспозиції статті приблизний перелік таких володінь. Це, як ми вважаємо, буде сприяти підвищенню ефективності роботи по розкриттю або відверненню таких злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами і допов. на 17 січня 2012 р.: (відпов. офіц. текстові). – К. : Алерта; ЦЦЛ. – 182 с.

2. Уголовный кодекс Австрии / [пер. с нем.] – М. : ИКД «Зерцало-М».

3. Уголовный кодекс Республики Болгарии / Науч. ред. А.И. Лукашова. [перед. с болгар. Д.В. Милушева, А.И. Лукашова; вступ. статья Й.И. Айдарова.] – СПб. :Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 298 с.

4. Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. Б.В. Волженкин. / [пер.с.англ. И.В. Мирановой] – 2-е изд. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 510 с.

5. Уголовный кодекс Эстонской Республики / Науч. ред. и перевод с эстонского В.В. Запезалова; вступ. Статья СПбГУ Н.И.Мацнева. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 262 с.

6. Уголовный кодекс Испании / Под ред. и с предисловием Н.Ф. Кузнецовой, Ф.М. Решетникова. – М. : Изд-во «Зерцало», 1998. – 218 с.

7. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Под ред. и с предисловием А.И. Лукашова, Э.А. Саркисова. – М. : Изд-во «Зерцало», 2001. – 313 с.

8. Уголовный кодекс Республики Молдова. – Кишинев, 2001. – 203 с.

9. Уголовный кодекс Норвегии / Под ред. и с предисловием Ю.В. Голика / [перевод. с норвежского А.В. Жмени]. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 375 с.

10. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. А.И. Лукашова, Н.Ф. Кузнецов [перед. с польского Д.А. Барилевич]. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 234 с.

11. Уголовный кодекс Российской Федерации с комментариями. Общая часть. – Режим доступа: <http://urpt.net/s139.html>

12. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / Под ред. и с предисловием Д.А. Шестакова / [перевод. с немецкого Н.С. Рачковой]. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 524 с.

13. Уголовный кодекс Швейцарии / Под ред. и с предисловием Ю.Н. Волкова / [перевод. с немецкого А.В. Серебrenниковой]. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 366 с.

14. Уголовный кодекс Японии / Науч. ред. А.И. Коробеева.- СПб. : Изд-в «Юридический центр Пресс», 2002. – 226 с.

Салій П.І. Порівняльно-правова характеристика складу злочину порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи за законодавством України та законодавством деяких зарубіжних держав

У статті зроблено спробу порівняльно-правового дослідження кримінально-правової охорони за порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи за КК України та кримінальними законами ряду зарубіжних країн. З'ясовано розуміння об'єкта злочину, предмета, об'єктивної сторони цього злочину. Розглянуто кримінально-правові санкції.

Ключові слова: порівняльно-правова характеристика, недоторканність житла, об'єкт, додатковий об'єкт, предмет, об'єктивна сторона, суб'єкт злочину, кримінальна відповідальність.

Салий П.И. Сравнительно-правовая характеристика состава преступления нарушение неприкосновенности жилища или иного владения лица по законодательству Украины и законодательством некоторых зарубежных государств

В статье сделана попытка сравнительно-правового исследования уголовно-правовой охраны за нарушение неприкосновенности жилища или иного владения лица по УК Украины и уголовными законами ряда зарубежных стран. Выяснено понимание объекта преступления, предмета, объективной стороны этого преступления. Рассмотрены уголовно-правовые санкции.

Ключевые слова: сравнительно-правовая характеристика, неприкосновенность жилища, объект, дополнительный объект, предмет, объективная сторона, субъект преступления, уголовная ответственность.

Saliy P. Comparative legal description of the offense violation of housing or immunity of a person under the laws of Ukraine and laws of some foreign countries

The article attempts a comparative legal study of criminal protection for violation of the inviolability of housing or of a person under the Criminal Code of Ukraine and the criminal laws of some foreign countries. It is shown understanding of the object offense, subject, objective side of this crime. Considered criminal sanctions.

Keywords: Comparative legal description, inviolability of the home, facility, additional subject, object, objective side, an offense, criminal liability.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2012.

СУБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ НЕЗАКОННЕ ПОЛЮВАННЯ

І.О. Харь

кандидат юридичних наук,

заступник завідувача

кафедри кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. З'ясування суб'єкта складу злочину незаконне полювання зумовлює подальший процес дослідження цього питання і викликаний переосмисленням кримінально-правової доктрини в царині суб'єкта злочину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В юридичній літературі питання суб'єкта складу злочину незаконне полювання приділялась певна увага. Відповідна проблема в тій чи іншій мірі, досліджувалась такими вченими, як: В.І. Андрійцев, Ю.С. Богомяков, В.І. Борисов, Т.Д. Бушуєва, С.Б. Гавриш, В.Г. Гончаренко, В.К. Грищук, М.С. Грінберг, П.С. Дагель, С.А. Данилюк, О.О. Дудоров, А.Я. Дубинський, Є.М. Жевлаков, М.Й. Коржанський, А.М. Комісаров, О.М. Костенко, З.Г. Корчева, Т.П. Кудлай, І.П. Лановенко, Б.М. Леонтьєв, Ю.І. Ляпунов, В.К. Матвійчук, М.М. Міхеєнко, А.Й. Міллер, В.Л. Мунтян, П.Т. Некіпелов, В.Д. Пакутін, П.Ф. Повеліцина, О.Я. Светлов, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, С.В. Трофімов, І.А. Тяжкова, В.І. Шакур, Ю.С. Шемшученко, В.А. Широков, С.С. Яценко, М.А. Лапіна, М.В. Краснова, В.Є. Емінов, Ф.А. Лопушанський, О.Л. Дубовік, С.А. Голуб та ін.

Проте опубліковані роботи, в переважній своїй більшості, виконані в минулі роки, на базі раніше діючого законодавства, вони носять фрагментарний характер, побудовані на старій доктрині, без використання сучасного праворозуміння.

Мета статті полягає в з'ясуванні теоретичних та методологічних аспектів суб'єкта складу злочину незаконне полювання.

Основні результати дослідження. Проблема суб'єкта злочину отримала достатню глибину дослідження в юридичній науці [1, с. 137-147; 2, с. 23-28; 3, с. 20; 4, с. 30; 5, с. 1-7; 6, с. 2-189; 7, с. 3-56; 8, с. 4-33; 9, с. 5-12; 10, с. 106-140; 11, с. 150-167; 12, с. 130-141; 13, с. 3-317 та інші].

Суб'єктом злочину кримінальне право України визнає фізичну, осудну особу, яка досягла на момент вчинення злочину віку, з якого може наступити кримінальна відповідальність [14, с. 159; 15, с. 130]. Відсутність будь-якої із зазначених ознак свідчить про відсутність ознак складу злочину і застосування покарання. У вітчизняному кримінальному праві до цього часу існує твердження, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа – людина. Це твердження ґрунтується на єдності об'єктивного і суб'єктивного в природі виникнення злочину, як юридичного факту.

Другою юридичною ознакою, що стосується характеристики суб'єкта досліджуваного злочину є його осудність «осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними» [16, с. 240]. Чинне кримінальне законодавство виходить із того, що тільки осудна

особа може бути суб'єктом злочину і тому може бути притягнута до кримінальної відповідальності. До змісту осудності включається здатність особи під час вчинення злочину правильно усвідомлювати фактичні ознаки самого діяння (об'єктивні ознаки діяння, обставини, спосіб, місце, час тощо) і його суспільно небезпечні наслідки для ч. 1 ст. 248 КК (за ознакою істотної шкоди), а також спроможність усвідомлено керувати своїми вчинками. Тут свідомість і воля об'єднані між собою і визначають характер поведінки особи у конкретній ситуації.

Питання про осудність особи виникає в нашому дослідженні тільки в зв'язку з вчиненням нею злочину, передбаченого ст. 248 КК або іншого злочину. Саме щодо нього необхідно з'ясувати, чи здатна особа правильно оцінювати суспільно-небезпечний характер вчиненого діяння, його суспільно небезпечні наслідки (ч. 1 ст. 248 КК – істотна шкода) і керувати своїми діями. Стан осудності є типовим станом психіки людини і, як правило, характерний для переважної більшості людей. Тому на практиці питання про встановлення осудності виникає тільки в тих випадках, коли злочин виявлявся в діях, що суперечать здоровому глузду і викликають сумнів щодо нормального психічного стану суб'єкта.

Як свідчить вивчення зазначеної сукупності кримінальних справ, передбачених ст. 161 КК України 1960 р. і ст. 248 КК України 2001 р., по жодній справі не призначалася судово-психіатрична експертиза.

Третьою юридичною ознакою суб'єкта злочинного полювання є його вік. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК суб'єктом злочину може бути тільки фізична, осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може настати кримінальна відповідальність. Цей вік визначається саме до часу вчинення злочину. Тому дуже важливо при розслідуванні і розгляді кримінальної справи встановити точний вік особи. Як показує дослідження за злочинами указаної нами категорії порушень ніяких не виявлено.

У ч. 1 ст. 22 КК прямо зазначено, що кримінальній відповідальності підлягають особи «яким до вчинення злочину виповнилося 16 років». Саме з цього віку наступає кримінальна відповідальність за злочин, передбачений ст. 248 КК (крім дій, передбачених за ознакою вчинення незаконного полювання службовою особою).

Хоча суб'єкт досліджуваного складу злочину за своєю соціальною характеристикою мало чим відрізняється від суб'єкта інших злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, але за віковим цензом він має певні особливості стосовно особистості. Вивчення матеріалів судової практики показує, що найбільше число осіб, які були притягнуті до кримінальної відповідальності, припадає на людей у віці 25-36 років (45,5%) і 36-50 років (27,3%). У той же час відсутні випадки притягнення до кримінальної відповідальності за досліджувані злочини осіб у віці від 16 до 18 років. Це пояснюється, на наш погляд, насамперед тим, що відповідно до ст. 16 Закону України «Про тваринний світ» від 3 березня 1993 р. та ст. 12 Закону України від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання» полювання в межах мисливських угідь здійснюється лише громадянами, що досягли 18-річного віку й одержали у встановленому порядку дозвіл та інші документи, що засвідчують право на полювання [17].

Звертає на себе увагу і та обставина, що із числа осіб, що вчинили незаконне полювання, притягнуто до кримінальної відповідальності 93,5% чоловіків і

6,5% жінок. Але таке співвідношення не однакове по областях. Наприклад, питома вага осіб жіночої статі, які притягнуті до кримінальної відповідальності в Чернігівській області, становить 2%, Київській – 1%, Одеській – 2,2% тощо. На наш погляд, це пов'язано з тим, що вони складають невелику масу працівників у сфері мисливських господарств, або ж просто не займаються таким добуванням тварин.

Для успішної боротьби з указаними злочинними посяганнями, індивідуалізації покарання, з'ясування таких ознак суб'єкта складу злочину незаконного полювання, як осудність і вік, явно недостатньо. Є необхідність у розгляді і низки інших ознак. Це викликано тим, що цей злочин перетинається з іншими злочинами і може мати різні відтінки, залежно від статусу особи.

Основним є інтерес щодо питання про коло осіб, які можуть бути суб'єктами злочинного полювання. Тим більше, що в юридичній літературі тут немає повної ясності і визначеності.

Щодо суб'єкта злочину незаконне полювання в юридичній літературі висловлюються різні і не завжди теоретично і практично обґрунтовані думки. Одні автори вважають, що такими можуть бути як приватні, так і службові особи [18, с. 503-530; 19, с. 282; 20, с. 556-562; 21, с. 692; 22, с. 18], інші стверджують, що суб'єктом злочину, який вивчається, можуть бути особи, які досягли 16-річного віку [23, с. 110; 24, с. 60; 25, с. 41], деякі схиляються до того, що названими суб'єктами вказаного злочину можуть бути окремі громадяни і службові особи [26, с. 187], частина – дотримується думки, що суб'єктом даного злочину є особи, яким виповнилося 16 років, і вони можуть бути як громадянами нашої держави, так й іноземцями та особами без громадянства [27, с. 28]. Є позиція, що суб'єктом досліджуваного складу злочину може бути фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку, службова, неслужбова і приватна особа (громадянин нашої країни, іноземний громадянин або особа без громадянства, чи особа, що має подвійне громадянство) [28, с. 29].

Така різноманітність поглядів і думок щодо суб'єктів злочину незаконне полювання без будь-яких переконливих доводів, що підтверджують ці висновки, приводить до неточного застосування закону і не може бути науковими і практичними рекомендаціями для правоохоронних органів. На нашу думку, поняття «приватна особа» не зовсім точно відтворює той зміст, який згадані вище автори намагаються йому надати. Як відомо, така особа не наділена: а) адміністративно-господарськими функціями; б) виробничо-професійними функціями; в) організаційно-розпорядчими функціями. Вона здійснює незаконне полювання не в зв'язку з названими вище функціями. На жаль, деякі вчені дещо звужують коло суб'єктів названого злочину, не враховують неслужбових осіб, які виконують виробничо-професійні функції і в ході їх вчиняють незаконне полювання. Ми вважаємо, що сторож будівель і складів мисливського господарства – не є службова особа, а особа, яка пов'язана з конкретною функцією, а саме з охороною об'єкта.

Як свідчить аналіз судової практики та вивчення юридичної літератури, використовувати для визначення суб'єкта незаконного полювання словосполучення «окремі громадяни» неправильно, тому що «окремі громадяни» можуть бути службовими, неслужбовими та приватними особами. Автори вважають, що використання поняття «окремі громадяни» в ході визначення суб'єкта, в тому

числі і незаконного полювання, значно звужує можливого виконавця названого злочину. Цей термін не несе в собі ніякого юридичного навантаження. Якщо виходити з буквального тлумачення цього поняття, то можна було б логічно дійти висновку, що особи без громадянства не можуть нести відповідальність за ці злочини. Крім того, як це відомо, службова особа також має статус громадянина. На нашу думку, теоретичні викладки повинні надавати допомогу правоохоронним органам у застосуванні ст. 248 КК України, а невизначеність понять, у тому числі тих, якими визначені суб'єкти, не можуть сприяти точному застосуванню закону.

У чинному Законі України від 22 лютого 2000 р. «Про мисливське господарство та полювання», де зазначається, що право на полювання в межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку та одержали в установленому порядку дозвіл на добування мисливських тварин та інші документи, що засвідчують право на полювання [29]. Це підтверджується і вивченням кримінальних справ. Такі ж положення стосуються іноземців.

Вищезазначене підтверджується «Правилами видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення», затверджених Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України 26 травня 1999 р. № 115 (зарєстрованого в Міністерстві юстиції України 9 вересня 1999 р. за № 608/3901) [30].

Слід зазначити, що в правозастосовній практиці та в юридичній літературі існують розбіжності щодо кваліфікації дій у незаконному полюванні за суб'єктом цього злочину. Так, В.А. Клименко вважає, що якщо у злочинні угоди з бракон'єрами вступають службові особи органів охорони природи чи самі самостійно вчиняють незаконне полювання, вони повинні нести відповідальність за ст. 248 КК та за відповідний службовий злочин. Зазначена позиція В.А. Клименка суперечить положенням ч.2 ст. 248 КК України, де прямо вказаний такий суб'єкт цього злочину, як службова особа, крім того, вона суперечить і п. 3 постанови Пленуму Верховного суду від 10.12.2004 р. № 17, де зазначається, що коли злочин, передбачений ст. 248 КК, вчинила службова особа з використанням свого службового становища, то її дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 248 КК України.

Для кваліфікації за вказаною ознакою необхідно, щоб обов'язковою ознакою складу злочину, крім факту наявності службового становища, було використання його для вчинення злочину. Такі дії не потребують додаткової кваліфікації. Але це положення на практиці не завжди виконується. Так, К., діючи за дорученням керівника мисливського господарства одного з районів Київської області Д., відстріляв чотирьох кабанів без ліцензії та передав м'ясо Д. Під час попереднього слідства останній звинувачувався за ст. 364 і ч.1 ст. 248 КК України. Така практика зустрічається по 15% вивчених нами справ цієї категорії.

Висновок. На підставі викладеного необхідно визнати, що суб'єктом злочину незаконне полювання може бути фізична осудна (що досягла 16 років) службова, неслужбова і приватна особа (громадянин нашої держави, іноземний громадянин або особа без громадянства (чи з подвійним громадянством)). Тому, вважаємо, що у постанові Пленуму Верховного Суду України від 10. 12.2004 р. № 17 стосовно суб'єкта незаконного полювання має бути внесене запропоноване роз'яснення. Також доведено, що в ч. 2 ст. 248 КК України ознака «Ті самі дії, якщо

вони вчинені службовою особою з використанням службового становища» має обмежене застосування і не охоплює дії службових осіб, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади. Щоб уникнути таких розбіжностей, вказана ознака має бути сформульованою в такому вигляді: «Ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою внаслідок зловживання владою або службовим становищем». За цією ознакою видно, що вона розвиває ознаки основного складу, що підкреслюється словами диспозиції ч. 2 ст. 248 КК «Ті самі дії, якщо вони вчинені...». Характерною особливістю кваліфікуючих складів з подібною конструкцією в тому, що інкримінування ч. 2 зазначеної статті за такою ознакою неможливо, якщо не встановлені (крім зазначеної кваліфікуючої ознаки) ознак основного складу. Коли зазначена кваліфікуюча ознака не підтверджується, вона підлягає виключенню з обвинувачення. Але це не впливає на висновок про злочинну природу діяння. У подібній ситуації вчинене повинно бути перекваліфіковано на ч. 1 ст. 248 КК.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдуразаков С., Ахмедов Г.А.* Суб'єкт преступления по уголовному кодексу Узбекской ССР // Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР. – Ташкент: Изд-во Ташкентского ун-та, 1970. – С. 137-147.
2. *Ахмедов Г.А., Миренский Б.А.* О соотношении криминологических и уголовно-правовых категорий. Личность преступника и субъект преступления // Общественные науки в Узбекистане. – 1975. – № 10. – С. 23-28.
3. *Владимиров В.А., Левицкий Г.А.* Суб'єкт преступления по советскому уголовному праву. – М.: ВШ МООН РСФСР, 1964. – 59 с.
4. *Орымбаев В.С.* Специальный субъект преступления. – Алма-Ата: Наука, 1977. – 53 с.
5. *Трахтеров В.С.* Вменяемость по советскому уголовному праву. – Харьков: Харьковский юридический институт, 1966. – 15 с.
6. *Шевченко Я.Н.* Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. – К.: Наукова думка, 1976. – 189 с.
7. *Устименко В.В.* Специальный субъект преступления (понятие и виды): Учебное пособие. – Харьков: Харьковский юридический институт, 1986. – 58 с.
8. *Розенко В.І., Матвійчук В.К.* Суб'єкт злочину: Лекція. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1993. – 36 с.
9. *Орлов В.С.* Суб'єкт преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1958. – 260 с.
10. *Сташис В.В.* Хозяйственные преступления // Уголовное законодательство Украинской ССР. – М.: Юрид.лит., 1971. – С. 544-555.
11. *Матишевський П.С., Кобзаренко П.В., Фесенко Є.В., Лихова С.Я.* Суб'єкт злочину // Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник за ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С. 150-167.
12. *Тацій В.Я.* Суб'єкт злочину // Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.Ю. Баулін, В.І. Борисов та ін. / За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер – Право, 2001. – С.130-141.
13. *Павлов В.Г.* Суб'єкт преступления – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс». – 2002. – 318 с.
14. Советское уголовное право: Общая часть. – М.: Юрид.лит., 1982. – 439 с.
15. *Леонтьев Б.М.* Хозяйственные преступления // Советское уголовное право: Часть особенная. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – С.240-249.

16. Кримінальний кодекс України: Офіційний текст. – К. : Юрінком Інтер, 2001 р.- 240 с.
17. Про тваринний світ: Закон України від 3 березня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 18. – Ст.191.
18. *Тацій В.Я.* Преступления против природных богатств СССР // Уголовное право УССР: Особенная часть. – К.: Вища школа, 1989. – С. 503-530.
19. *Трофимов С.В.* Хозяйственные преступления // Советское уголовное право: Часть Особенная. – К. : КВШ МВД СССР, 1975. – С. 228-289.
20. *Светлов А.Я.* Субъект преступления // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть общая. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1985. – С.106-140.
21. *Гавриш С.Б.* Коментар до ст. 248 КК України // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. / За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. -К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 689-693.
22. *Жевлаков Э.Н.* Преступления против природных богатств СССР. – М. : ВЮЗИ, 1983. – 80 с.
23. *Гельфанд И.А.* Хозяйственные преступления // Советское уголовное право: Часть особенная. – К. : КВШ МВД СССР, 1968. – С. 309-387.
24. *Повелищына П.Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР. – М. : Юрид. лит., 1981. – 88 с.
25. *Владимиров В.А.* Комментарий к ст.166 УК РСФСР // Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. – М. : Юрид.лит., 1980. – С. 315-316.
26. *Беляев Н.А.* Хозяйственные преступления // Курс Советского уголовного права: Особенная часть. – Л. : Изд-во Ленинград.ун-та, Т.4. – С. 3-199.
27. *Пакутин В.* Ответственность за незаконную охоту // Социалистическая законность. – 1979. – № 9. – С. 26-28.
28. *Матвейчук В.К.* Квалификация незаконной охоты: Учебное пособие. – К. : РИО МВД Украины, 1992. – 52 с.
29. Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22 лютого 2000 р. // Голос України. – 2000. – 28 березня.// ОВУ. – 2000. – №12. – Ст.442.
30. О мерах по улучшению ведения охотничьего хозяйства: Постановления Совета Министров СССР от 11 мая 1959 года // СП СССР. – 1959. – № 10. – С. 62.

Харь І.О. Суб'єкт складу злочину незаконне полювання

У статті розглядається питання суб'єкта складу злочину незаконне полювання, та з'ясовуються теоретичні та методологічні проблеми з цієї тематики. Крім того переосмислюється кримінально-правова доктрина в царині суб'єкта злочину.

Ключові слова: *суб'єкт злочину, приватна особа, службова особа, неслужбова особа.*

Харь И.А. Субъект преступления незаконная охота

В статье рассматривается вопрос субъекта преступления незаконная охота, и выясняются теоретические и методологические проблемы по этой тематике. Кроме того переосмысливается уголовно-правовая доктрина в области субъекта преступления.

Ключевые слова: *субъект преступления, частное лицо, должностное лицо, неслужбное лицо.*

Khar I.O. The subject of crime by illegal hunting

The article discusses the subject of crime by illegal hunting, and found out the theoretical and methodological problems in this area. Besides being rethought criminal law doctrine in the field of the perpetrator.

Keywords: *the subject of a crime, an individual, official, unofficial face.*

Стаття надійшла до редакції 27.08.2012.

ОБ'ЄКТИВНІ СТОРОНА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 371 КК УКРАЇНИ

О.С. Шнирко

*здобувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Як відомо, об'єктивна сторона будь-якого складу злочину являє собою елемент, що характеризує зовнішню сторону суспільно небезпечного діяння, тобто, говорячи іншими словами, є процесом суспільно небезпечного і протиправного посягання на охоронювані законом інтереси, що розглядається з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта і закінчуються настанням злочинного результату [1, с. 9]. Саме юридичний аналіз ознак об'єктивної сторони завідомо незаконних затримання, приводу, арешту й тримання під вартою, що відображають їхню специфічність, дозволяє виділити ці склади злочинів із числа однорідних.

Мета статті полягає у розкритті об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 371 КК України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Даною проблемою займалися П.Л. Суріхін, Ю.П. Попова, О. Дуванський. Але й на сьогодні проблема залишається бути нагальною.

Основні результати дослідження. За своїми об'єктивними ознаками склади злочинів, передбачені ст. 371 КК України, містять пряму вказівку на їхню протиправність – незаконність їх здійснення, що є ознакою бланкетної диспозиції кримінально-правової норми, яка потребує звернення до інших нормативних приписів, які містяться в правових актах інших галузей. У такий спосіб опису заборони виникає не зовсім звичайне правове явище – склад злочину зі змішаною протиправністю, через яку незаконність зазначених діянь визначається не тільки тим, що вони прямо передбачені кримінальним законом, але й тим, що вони завжди виражаються в порушенні вимог процесуальних законів [2, с. 13]. При цьому всі ознаки складу злочину містяться в статті Кримінального кодексу, утворюючи загальний зміст бланкетної диспозиції, що передається словесно-документною формою кримінально-правової норми, а одержання правової інформації з інших нормативних джерел є лише їх певною деталізацією, що наповнює кримінально-правову норму конкретнішим змістом [3, с. 82].

Таким чином, межі повноважень щодо здійснення законного затримання, арешту й тримання під вартою можуть бути визначені тільки шляхом з'ясування законних підстав і порядку їх застосування, установлених у процесуальних нормах. Однак специфічність дослідження законності даних процедур у кримінально-правовому аспекті полягає в необхідності виявлення таких порушень кримінально-процесуального закону, які б відповідали вимогам ст. 11 КК України, що визначає злочинність діяння його суспільною небезпечністю, зумовленою загрозою заподіяння або заподіянням істотної шкоди фізичній особі, суспільству або державі. Отже, з усієї сукупності ознак порушення приписів кримінально-проце-

суального закону кримінально-правова норма передбачає лише ті, що мають з нею спільний характер і вказують на підвищену суспільну небезпечність правопорушення [4, с. 10]. Міркувати інакше – значить підмінювати кримінально-правову оцінку дотримання законності обмеження свободи громадян у сфері кримінального судочинства кримінально-процесуальною оцінкою. Це неминуче приведе до висновку, що будь-яке порушення процесуальної форми повинне тягнути кримінальну відповідальність за ст. 371 КК [5, с. 111; 6, с. 62].

Це пояснює й неможливість використання як критерію істотності заподіяної шкоди виключно кримінально-процесуального поняття «істотне порушення вимог процесуального закону» [7, с. 76-77] (ст. 370 КПК України). Хибність такого підходу певною мірою ілюструє позиція П.Л. Суріхіна, який, використавши для оцінки незаконності затримання підозрюваного понад установлений строк виключно цей процесуальний критерій, дійшов помилкового висновку, що такі дії не посягають на об'єкт злочину, передбаченого ч. 1 ст. 371 КК України, адже «подібна незаконність затримання ніяким чином не впливає на винесення в справі законного та обґрунтованого рішення» [7, с. 89-90].

В юридичній літературі як розглядає критерій запропоновано використання терміна «грубе порушення», орієнтовне тлумачення якого зводиться до позбавлення волі без складання протоколу, позбавлення волі понад установлений строк і затримання чи арешт без згоди на те уповноваженої особи [8, с. 100]. На наш погляд, при визначенні критерію істотності шкоди запропонований підхід є надто деталізованим, а тому позбавленим можливості охопити весь спектр порушень, що можуть бути віднесені до числа «грубих». Більш вдалим, з огляду на те, що безпосереднім об'єктом досліджуваних злочинів постають правовідносини, якими забезпечується реалізація конституційних принципів діяльності органів розслідування, прокуратури та суду [2, с. 18], є визначення істотної шкоди через таку правову категорію, як кримінально-процесуальні засади, зокрема принципи недоторканності особи, презумпції невинуватості та змагальності, адже саме порушення цих фундаментальних положень при застосуванні до особи затримання, арешту або тримання під вартою невідворотно тягне за собою суспільно небезпечні наслідки у вигляді протиправного обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність.

У межах нашого дослідження вважаємо за доцільне провести самостійний аналіз об'єктивної сторони кожного з діянь, передбачених ст. 371 КК України, з причин істотних відмінностей між відповідними процесуальними процедурами.

«Затримання» – багатозначний термін, яким залежно від контексту прийнято позначати різні правові явища [9, с. 49-50]. Найчастіше під затриманням мають на увазі затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, а щоб відмежувати його від інших видів затримання, підкреслюють, що це кримінально-процесуальне затримання, яке полягає в примусовому і короткочасному (на строк не більше 72 годин) позбавленні особи волі та здійснюється при провадженні дізнання або досудового слідства щодо особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, на підставах та в порядку, передбачених законом (статті 106, 1061, 115, 148, 149, 1652 та 434 КПК) [10, с. 830; 11, с. 1016-1017].

Кримінально-процесуальне затримання слід відрізнити від адміністративного затримання, яке згідно із законом застосовується для припинення деяких

адміністративних правопорушень (коли вичерпано інші заходи впливу), установлення особи, складання протоколу про адміністративне правопорушення за неможливості складання його на місці, забезпечення своєчасного та правильного розгляду справ і виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення. Разом з тим, адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, теж може провадитися лише уповноваженими на те органами (службовими особами) й тривати не більш трьох годин, якщо законодавчими актами не встановлено інші терміни. Таким чином, кримінально-процесуальне й адміністративне затримання мають багато спільного: обидва види – не покарання, не штрафні санкції, а превентивні заходи, застосовувані не за вчинення процесуального правопорушення, а для припинення матеріально-правового правопорушення, обидва види затримання можуть застосовуватися без попереднього одержання рішення суду [12, с. 17].

Проте суттєва відмінність одного виду затримання від іншого полягає в тому, що адміністративне затримання застосовується виключно за наявності даних про те, що особа вчинила адміністративне правопорушення, а кримінально-процесуальне – виключно до особи, яка обґрунтовано підозрюється в скоєнні кримінально караного діяння (злочину). При цьому слід зазначити, що умовою правомірності кримінально-процесуального затримання є підозра особи у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. З урахуванням цього не можна застосовувати адміністративне затримання, якщо є дані про вчинення злочину, як і, навпаки, не можна застосовувати кримінально-процесуальне затримання до особи, що вчинила адміністративний проступок [13, с. 22-23].

Не піддаючи сумніву саму точку зору про виключно кримінально-процесуальну природу затримання, яку незмінно наводять учені, що вивчали цей правовий інститут у рамках дослідження безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 371 КК України [14, с. 11; 6, с. 60; 15, с. 31; 16, с. 12], вважаємо, що в умовах правової реформи, яка наповнила новим змістом старі поняття, вона потребує дещо іншої аргументації. Пов'язано це насамперед з тим, що відповідно до ст. 124 Конституції України, ст. 1 Закону України «Про судоустрій» [17] та ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України [18] юрисдикція судів, поширюючись на всі правовідносини, що виникають у державі, реалізується також шляхом здійснення правосуддя у формі адміністративного судочинства. Це, у сукупості з раніше висловленою думкою окремих науковців², дозволяє вести мову про те, що суддя, розглядаючи справу про адміністративне правопорушення, також здійснює правосуддя. А з огляду на те, що адміністративне затримання може бути застосовано як превентивний захід, покликаний забезпечити розгляд справи про адміністративне правопорушення правопорушення в суді, цілком слушною виглядає позиція Ю.П.Попової, проголошена на користь віднесення такого затримання до числа правовідносин, охоронюваних кримінально-правовою нормою, передбаченою ч. 1 ст. 371 КК України [19, с. 21]. Раніше наведену точку зору також було висловлено в «Комментарии к Уголовному кодексу РФ: (Особенная часть) / Под ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева». Проте, коментуючи аналогічну норму, закріплену ст. 301 КК РФ, автори зробили висновок про те, що завідомо незаконне адміністративне затримання утворює об'єктивну сторону завідомо незаконного затримання, не наводячи на користь такого висновку будь-якої аргументації.

Полемізуючи з П.Л. Суріхіним про неможливість віднесення завідомо незаконного затримання до числа злочинів з формальним складом (а отже, і до злочину, передбаченого ч.1 ст. 371 КК України, – прим. наша) з причини недостатньої суспільної небезпеки наслідків, що настають при цьому [7, с.39], необхідно поставити єдине запитання: чи здатне незаконне адміністративне затримання, вчинене умисно, заподіяти шкоду охоронюваним кримінальним законом правам громадян настільки істотну, щоб бути суспільно небезпечним незалежно від настання матеріальних наслідків. Відповідь міститься в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26.12.2003 р. «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень», у якій зазначено, що порушення охоронюваного Конституцією України й іншими законами права людини на свободу й особисту недоторканність заподіює істотну шкоду нематеріального характеру охоронюваним законом інтересам [21].

Таким чином, єдиним аргументом, що пояснює неможливість віднесення адміністративного затримання особи до числа процедур, охоронюваних ст. 371 КК України, є те, що предметом правовідносин, що виникають при цьому, не є законодавчо визначене право особи на свободу та особисту недоторканність, яке змістовно звужене до права особи не бути підданою безпідставному затриманню саме у зв'язку з вчиненням злочину.

З наведених підстав не може бути визнана такою, що відповідає логіці закону, практика порушення кримінальних справ за ознаками ч. 1 ст. 371 КК України за фактами завідомо незаконних адміністративних затримань громадян. Так, прокуратурою Рівненської області 18.10.2005 р. було порушено кримінальну справу за фактами незаконного адміністративного затримання працівниками міліції області 188 громадян, яких, на порушення п. 5 ст. 11 Закону України «Про міліцію», протягом січня-травня 2005 р. незаконно, без складання протоколів про вчинення адміністративних правопорушень, утримували в приймальнику-розподільнику при Рівненському УМВСУ [22]. За аналогічних обставин прокуратурою тієї ж області 20.10.2005 р. за ознаками злочину, передбаченого ч.1 ст. 371 КК України, порушено кримінальну справу по факту незаконного адміністративного затримання працівниками ВКР Рокитнівського РВ УМВС України в Рівненській області гр. М. та Б., яких без складання протоколів про вчинення ними адміністративних правопорушень було протиправно поміщено до приймальника-розподільника [23].

З урахуванням наведених міркувань щодо сутності незаконного затримання в контексті кримінально-правової заборони вчинення зазначеного діяння, яка міститься у ч. 1 ст. 371 КК України, вважаємо за доцільне конкретизувати юридичну природу правовідносин, що поставлені під охорону цієї норми, шляхом використання в тексті закону терміна «кримінально-процесуальне затримання».

Усвідомлення того, що ст. 371 КК України на відміну від ст. 146 КК України встановлює відповідальність саме за порушення формально встановлених вимог щодо обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність, а не свободи та недоторканності особи як її фізичних і психічних властивостей, є визначальним для відокремлення фактичного позбавлення особи волі внаслідок її фізичного захоплення під час вчинення злочину або безпосередньо після цього, від обмеження її права на свободу та особисту недоторканність, яке відбувається

під час складання про це процесуального рішення відповідно до встановленої в законі процедури. Але при цьому треба враховувати, що таке рішення не може не тягнути за собою реального позбавлення примушованої особи індивідуальної свободи шляхом поміщення її до спеціально призначених приміщень (переважно ізоляторів тимчасового тримання), бо воно є не тільки процесуальною передумовою таких обмежень, але й виступає гарантом відповідності їх форми, змісту й інтенсивності вимогам закону [24, с. 135]. Тому утримання затриманої особи поза місцями попереднього ув'язнення (у кабінетах, коридорах, підвалах та ін.), навіть за умов оформлення рішення про затримання відповідно до законних підстав та з дотриманням процесуальної форми, робить затримання незаконним. Так, Апеляційним судом Дніпропетровської області було виявлено грубе порушення органами досудового слідства конституційних прав громадянина С., який був затриманий працівниками міліції 29 січня 2002 р. наприкінці дня й у ніч з 29 на 30 січня 2002 р. утримувався в одному з кабінетів УМВС, а з 30 до 31 січня 2002 р. перебував у приміщенні Кіровського РВ м. Дніпропетровська й лише 1 лютого 2002 р. був направлений до ізолятора тимчасового тримання та доставлений до суду через 6 діб після затримання [25].

Визначивши, що під «затриманням» у його кримінально-правовому аспекті слід розуміти захід процесуального примусу, який полягає в короткочасному обмеженні волі особи, підозрюваної у вчиненні злочину, слід зауважити, що в умовах сьогодення дослідження об'єктивної сторони аналізованого злочину шляхом з'ясування умов правомірності застосування цього примусового заходу має об'єктивно проблемний характер, зумовлений перш за все станом реформування, в якому перебуває зазначений кримінально-процесуальний інститут протягом останніх років. Так, трансформуючись, він уже «пройшов шлях» від невідкладної слідчої дії до тимчасового запобіжного заходу, але все ще залишається скупченням парадоксів. Причиною цього є стійке небажання законодавця інкорпорувати в галузеве законодавство положення ст. 29 Конституції України, яка чітко визначає в якості єдиної підстави затримання – рішення суду, одночасно вказуючи на винятковість випадків затримання без судового рішення в разі нагальної потреби запобігти злочину або його перепинити.

Проте, попри юридичній зверхності Основного Закону, чинний КПК все ще містить норми, які, викривляючи сутність конституційних вимог, установлюють інші підстави та порядок кримінально-процесуального затримання особи, чим, усупереч правовій позиції Конституційного Суду України, утворюють винятки з конституційних положень [27, с.176 – 178; 28, с. 42-43; 29, с. 20]. А враховуючи те, що кримінально-процесуальне затримання застосовується в понад третині випадків притягнення осіб до кримінальної відповідальності, таке становище не може залишати байдужим. Утім, як свідчить проведене нами опитування, у правозастосовні такий стан речей не викликає стурбованості, оскільки більшість з них (57%) вважає, що перелік підстав, наведений у ст. 106 КПК України, лише уточнює конституційну норму, тим часом, як 17% думають, що ця суперечність неістотна, а 11% упевнені, що йдеться про підстави затримань різних видів, і тільки 15% занепокоєні тим, що така суперечність є істотною.

Підстави затримання, визначені в ст. 106 КПК України, які залишилися майже незмінними з часів Статуту кримінального судочинства 1864 р., передба-

чають, що орган дізнання має право затримати особу, що підозрюється в скоєнні злочину:

1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;

2) коли очевидці, у тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин;

3) коли на підозрюваному або на його одягу, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

За наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли ці особа намагалася втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особу підозрюваного.

Виходячи зі змісту зазначеної норми, не можна не помітити, що передбачені в ній підстави є одночасно як підставами для підозри особи в скоєнні злочину, так і підставами для її затримання. Крім того, усупереч правилу оцінки доказів за внутрішнім переконанням суб'єкта, уповноваженого приймати рішення про застосування примусового заходу, законодавець, віддаючи данину традиції, по суті, підмінив цією нормою внутрішнє переконання формальною оцінкою, передбачивши, що закріплені в зазначеній статті підстави і є тими «достатніми підставами», які в розумінні ст. 148 КПК України обґрунтовують необхідність тримання особи під вартою. Разом з тим, слід визнати позитивний для правильної кваліфікації за ч. 1 ст. 371 КК України момент конкретизації таких підстав, що дозволяє визначити чіткі межі законності затримання підозрюваного на відміну від абстрактної категорії «достатності» при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту [12, с. 26]. Єдиною неконкретною категорією в цій нормі виступають «інші дані, що дають підставу підозрювати особу у вчиненні злочину».

Досліджуючи підстави, перелічені в ч. 1 ст. 106 КПК України, слід зазначити, що перша з них виникає, якщо особа захоплена на будь-якій стадії здійснення злочинного наміру, у тому числі в процесі готування і замаху на злочин за умови, що за своїм характером діяння мають бути такими, що під час спостереження за ними не повинно залишитися сумнівів щодо намірів особи вчинити протиправну дію. Належать їй випадки, коли особа намагалася втекти з місця злочину, але була схоплена в ході переслідування. За цією ж підставою іноді затримують осіб, захоплених недалеко від місця злочину. Проте більш слушною видається точка зору, що якщо запідозрену особу виявлено неподалік від місця злочину, то затримання можливе лише в тому випадку, якщо на її одязі чи при ній буде виявлено явні сліди злочину.

Друга підстава передбачає необхідність з'ясувати, чи спостерігали особи факт вчинення злочину і в чому конкретно виражалася діяння. Особливо ретельно необхідно аналізувати свідчення, отримані від потерпілого, оскільки останній під впливом емоційного потрясіння може сумлінно помилятися щодо оцінки подій або навмисно спотворювати факти. Третя підстава, як правило, з'являється в результаті проведення оглядів, обшуків та інших слідчих дій. Явними слідами злочину тут можуть визнаватися знаряддя злочину (зброя, відмички, підроблені документи), викрадене майно, частки речовини, виявленої на місці події. На підозрюваному, наприклад, може бути виявлено порізи, синці, укуси, подряпини; сліди

порохової кіптяви на руках у випадку застосування вогнепальної зброї тощо. На його одязі також можуть залишитися сліди крові, сліди боротьби та ін. [21, с.18-19]. Під явністю слідів злочину необхідно розуміти їхню очевидність, тобто відсутність будь-якого сумніву щодо того, що це саме сліди злочину. Виявлення їх повинне з достатнім ступенем імовірності вказувати на причетність цієї особи до вчиненого злочину.

Як уже відзначалося, процесуальний закон не розкриває поняття «інші дані», що з огляду на банкетний характер кримінальної норми суттєво утруднює оцінку фактичних обставин незаконного затримання та виділення з них, які мають кримінально-правове значення. Самі по собі ці дані не можуть слугувати підставою для затримання і є таким лише за наявності хоча б однієї з трьох додаткових умов, що свідчать про необхідність невідкладного затримання: коли ця особа намагалася втекти, коли вона не має постійного місця проживання або коли не встановлено особу підозрюваного. Вимога закону про додаткові умови пов'язана з тим, що інші дані як підстава для затримання відрізняються від інших підстав меншим ступенем визначеності відомостей про причетність конкретної особи до вчинення злочину, тимчасом як ця вимога є дуже важливою гарантією проти необгрунтованого застосування цього примусового заходу. На практиці це найчастіше дані, повідомлені свідками та потерпілими, що не є очевидцями злочину; показання обвинуваченого про співучасників злочину; збіг прикмет запідозреного з прикметами, що вказали свідок чи потерпілий; дані, отримані з матеріалів ревізії чи експертизи, та ін.

У юридичній літературі поширена думка, що іншими даними, які дають підстави підозрювати особу в скоєнні злочину, можуть виступати відомості, отримані оперативним шляхом [17, с. 34; 18, с. 60; 19 с. 155; 26, с. 101-102 ; 37, с. 76].

Для з'ясування цього питання насамперед варто звернути увагу на те, що закон не передбачає якоїсь особливої форми «інших даних». Отже, результати оперативно-розшукової діяльності, на перший погляд, можуть безперешкодно використовуватися для обґрунтування затримання підозрюваного на загальних підставах. Так, згідно з дослідженнями М.Й. Курочки, яке ґрунтується на вивченні 210-ти оперативно-розшукових справ, більше половини з них було реалізовано шляхом затримання особи за підозрою у скоєнні злочину, що безумовно свідчить про досить поширене на практиці використання результатів оперативно-розшукової діяльності саме з цією метою [27, с. 76]. Проте ця можливість обмежена положеннями Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», за яким результати ОРД можуть використовуватися в доказуванні лише відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства, що регламентує збирання, перевірку й оцінку доказів.

Таким чином, ми підтримуємо точку зору В.М. Григор'єва, згідно з якою в обґрунтування рішення про затримання особи може бути покладено лише ті відомості, отримані оперативним-розшуковим шляхом, які містяться в джерелах, доданих до кримінальної справи, і які можна перевірити відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Оперативні дані, джерело яких не підлягає розшифруванню, не можуть бути доданими до справи, а отже, використовуються лише як орієнтуюча інформація [9, с. 155]. До того часу коли слідчий чи дізнавач не дасть отриманим від оперативних служб предметам чи докумен-

там позитивну оцінку з позиції належності, допустимості, достовірності, вони залишаються носіями оперативно-розшукової, але не доказової інформації [27, с. 101-102].

Грунтуючись на вищевикладеному, кожний випадок затримання особи за підозрою у вчиненні злочину за відсутності до того перелічених у кримінально-процесуальному законі підстав слід розглядати як одну з форм незаконного затримання в кримінально-правовому аспекті.

Серед юристів, що досліджували затримання особи в його кримінально-процесуальному аспекті, відсутня єдина позиція щодо моменту, з якого виникають зазначені правовідносини, а отже, й щодо моменту, з якого затримана особа набуває статусу підозрюваного. Практичні працівники часто вважають, що особа набуває відповідного статусу саме з моменту складення протоколу затримання, тимчасом як деякі криміналісти наголошують на необхідності вважати таким моментом момент фактичного затримання, тобто захоплення особи на місці вчинення злочину [29, с. 80-81; 12, с. 61]. Прибічники іншої точки зору, спираючись на Положення 1976 р. «Про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину», указують на те, що строк затримання, а отже, і факт затримання, слід відлічувати з моменту доставлення особи до органу дізнання або слідчого, а якщо затримання цієї особи здійснюється на підставі постанови про затримання, винесеної органом дізнання або слідчим, – то з моменту фактичного її затримання [23, с. 33; 12, с. 29]. Утім неспроможність наведеної точки зору очевидна з огляду на те, що її нормативне підґрунтя суперечить ст. 29 Конституції України, яка виключає можливість затримання особи інакше як на підставі судового рішення.

Ми поділяємо точку зору, відповідно до якої особа набуває статусу підозрюваного саме з моменту складення про це відповідного протоколу в порядку ст. 106 КПК України, оскільки, перш ніж визнати конкретну особу підозрюваною у вчиненні злочину, слідчий, орган дізнання повинні провести ряд процесуальних дій, які потребують певного часу, а саме: порушити кримінальну справу, провести невідкладні слідчі дії, спрямовані на встановлення причетності затриманої особи до вчинення злочину, а також даних, які її характеризують [20, с. 19-20]. При цьому слушно видається позиція окремих науковців щодо необхідності законодавчого врегулювання строку складання протоколу, обчислюючи його, за аналогією з нормами кримінально – процесуального законодавства Російської Федерації, трьома годинами з моменту доставлення затриманого до органу дізнання або досудового слідства [11, с. 39].

Таким чином, протокол затримання особи за підозрою у вчиненні злочину не тільки виступає документальною підставою поміщення підозрюваного до місць тримання затриманих і засобом фіксації найбільш важливих з погляду обґрунтованості застосування цього запобіжного заходу обставин вчинення злочинного діяння, але й наділяє особу статусом підозрюваного, одночасно визначаючи початок перебігу строку затримання. Так, судова колегія з кримінальних справ не задовольнила клопотання підсудного В., що просив закрити кримінальну справу за обвинуваченням його у вчиненні завідомо незаконного затримання, оскільки незаконність зазначених дій полягала лише в нескладанні відповідного протоколу. Суд, постановивши своє рішення, указав на те, що підсудний грубо порушив вимоги процесуального закону [15, с. 38].

Отже, з огляду на те, що законодавча вимога документування факту затримання шляхом складання протоколу є суттєвою гарантією забезпечення прав і свобод особи в кримінальному судочинстві, безперечно помилковою виглядає позиція деяких науковців, які вважають, що нескладання протоколу затримання не є істотним порушенням кримінально – процесуального закону [7, с. 85]. Із цього випливає, що затримання особи за підозрою у вчиненні злочину без складання про це відповідного протоколу є однією з можливих форм незаконного затримання в розумінні ч. 1 ст. 371 КК України.

Визначаючи можливі форми вчинення завідомо незаконного затримання, слід відзначити, що обов'язковою умовою законності затримання, разом із наявністю визначених у законі підстав, у юридичних джерелах називаються мотиви затримання, тобто такі обставини, які спонукають правозастосовця піддати підозрювану особу короткочасному позбавленню волі, переконуючи його в тому, що саме цей захід спроможний забезпечити належну поведінку підозрюваного [22, с. 15; 9, с. 155]. Оскільки в законі, крім вимоги вмотивованості прийнятого рішення, не міститься будь-якого переліку можливих мотивів затримання, виходячи з того, що однією з цілей застосування цього примусового заходу є подальше взяття особи під варту, у теорії кримінального процесу мотиви затримання було пов'язано з підставами обрання цього запобіжного заходу [23 с. 25; 22, с. 16-17; 9, с. 156].

Погоджуючись із тим, що обґрунтованість підстав для підозри потребує таких спонукальних обставин, які роблять застосування затримання доцільним і виправданим у процесуальному плані, вважаємо, що законність затримання в порядку ст. 106 КПК України цілком може бути вмотивована наявністю однієї з підстав, що містяться в цій статті, без додаткової вказівки на мотиви затримання, тому що на момент прийняття рішення про затримання через брак часу, об'єктивно відсутня можливість одержати відомості про те, що особа, залишившись на свободі, укріється від слідства, перешкодить установленню істини в справі або продовжить злочинну діяльність. Цю думку підтримали 49% респондентів у ході інтерв'ювання співробітників слідчих підрозділів ОВС і прокуратури Луганської області. Крім того, 27% опитаних погодились з тим, що в більшості випадків наведення мотивів у протоколі затримання є формальністю й полягає лише в підкреслюванні одного чи декількох із запропонованих у ньому формулювань, а 30% вказали на відсутність мотивів затримання, як на форму незаконного затримання, що найчастіше трапляється в практичній діяльності. Протилежні ж твердження респондентів про те, що наведені в протоколі затримання мотиви як правило (40%) чи завжди (33%) ґрунтуються на матеріалах справи, не знайшли підтвердження при вивченні 100 кримінальних справ, у яких близько 87% від загальної кількості виявлених порушень склали порушення, пов'язані з наведенням у протоколах затримань, що були оформлені невдовзі після порушення кримінальної справи, мотивів, які не було підтверджено матеріалами розслідування.

Отже, ототожнення мотивів затримання з підставами обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, на наш погляд, є не виправданим і позбавленим практичного сенсу у зв'язку зі штучним віддаленням від правозастосовних реалій. Виходячи з правової природи затримання та його законодавчої регламентації, умотивованість короткочасного позбавлення підозрюваного особистої свободи зумовлюється наявністю однієї з перелічених у законі підстав, а також уз-

годженістю цього заходу з його цілями, однією з яких обґрунтовано виступає необхідність з'ясувати причетність особи до злочину, у вчиненні якого вона підозрюється. До речі, ще в 1975 р. З.Ф. Коврига у своєму монографічному дослідженні «Уголовно-процесуальное принуждение» висловила пропозицію про доцільність виключення з закону вимоги про зазначення мотивів затримання та її заміну вимогою про зазначення цілей затримання [22, с. 142].

З огляду на викладене віднесення до самостійної форми завідомо незаконного затримання випадків затримання особи за підозрою у вчиненні злочину на підставах, визначених у Кримінально-процесуальному кодексі, але за відсутності даних, що особа, залишившись на свободі, укриється від слідства, перешкодить установленню істини в справі або продовжить злочинну діяльність, є практично невинуватим, оскільки процесуальні вимоги щодо вмотивованості застосування цього запобіжного заходу, потребуючи законодавчого доопрацювання, не відповідають принципу правової визначеності, а отже, позбавляють правозастосовця можливості усвідомлювати незаконність вчинюваних дій.

Згідно з процедурою затримання особи за підозрою у вчиненні злочину безпосереднім учасником правовідносин, що виникають при цьому, є прокурор, якого з метою оперативного реагування на випадки безпідставного обмеження індивідуальної свободи громадян негайно сповіщають про кожний випадок затримання, надсилаючи йому копію протоколу. З огляду на те, що в оновленій редакції ст. 106 КПК України законодавець, відмовившись від 24 годинного строку сповіщення прокурора про факт затримання, використав більш гнучку термінологічну категорію – «негайно», якою вочевидь передбачено менш тривалий строк, ми не поділяємо позицію деяких авторів щодо необхідності повернення до 24 годинного строку як більш конкретного. Правильність наших міркувань певною мірою підтверджується змінами, внесеними до ч. 5 ст. 5 Закону України «Про міліцію», відповідно до яких сповіщення родичів про факт затримання або арешту особи провадиться негайно, але не пізніше як через дві години після затримання чи арешту. Таке сповіщення, незважаючи на те, що рішення про звільнення затриманого може бути прийнято ще до втручання прокурора, є обов'язковим, тому що наступна діяльність прокурора є одночасно як дієвим засобом поновлення порушеного права, так і формою реалізації наглядової функції прокуратури за дотриманням законності органами досудового розслідування. Проте, надаючи належне значущості цієї процесуальної гарантії забезпечення прав затриманої особи, ми не поділяємо думки окремих учених, які розглядають порушення вказаної законодавчої вимоги, навіть за наявності дотримання інших умов щодо законності затримання, як самостійну форму завідомо незаконного затримання [25, с. 327]. У цьому випадку варто вести мову лише про суттєві порушення кримінально-процесуального законодавства, які не становлять суспільної небезпеки в сенсі незаконного затримання як злочинної дії.

Згідно з особливою законодавчою побудовою механізму захисту прав особи від свавільних затримань і арештів, яка передбачає самостійність і достатність на початковому етапі правообмеження засобів прокурорського нагляду, сповіщення суду про факт затримання особи не потрібне. Протилежної думки з цього питання дотримується О. Дуванський, який, посилаючись на ч. 2 ст. 29 Конституції України, вважає, що повідомляти про затримання особи необхідно саме суд, тому

що Конституція чітко зобов'язує суд, а не прокурора перевіряти законність затримання [26, с. 8 -9].

Аргументація, наведена автором, на наш погляд, є помилковою, оскільки ґрунтується лише на текстуальному аналізі конституційної норми, тимчасом як системний аналіз інституту кримінально-процесуального затримання свідчить про те, що сповіщення суду про факт затримання ще до того, як з відповідною ініціативою до нього звернуться сторони, позбавлене не тільки практичного сенсу, бо не надає суду можливості скористатися контрольними повноваженнями, але й суперечить засадам судочинства, відповідно до яких чітко розмежовано функції суб'єктів процесу. Це принципово виключає суд із числа суб'єктів тих правовідносин, що виникають у зв'язку із затриманням особи не на підставі судового рішення та передують у часі розгляду подання або скарги безпосередньо в суді.

Таким чином, невтручання суду на даному етапі у процес протиправного застосування до особи цього запобіжного заходу не може розглядатися як злочинна бездіяльність, адже ні обов'язку, ні можливості процесуального впливу на дії та рішення органів розслідування він не має.

З урахуванням суттєво оновленої процедури обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту суд вправі прийняти рішення про затримання підозрюваного, обвинуваченого, що перебувають на волі, якщо стосовно цієї особи органами дізнання, досудового слідства чи прокурором внесено подання про взяття її під варту з метою забезпечення її участі в судовому засіданні або з метою забезпечення її належної поведінки в період додаткового з'ясування обставин, що мають значення для ухвалення рішення з цього питання. У кожному випадку суддя виносить про це вмотивовану постанову. Отже, затримання підозрюваного або обвинуваченого за відсутності відповідного подання або постанови суду, а так само невідповідність мети обрання цього заходу тим цілям, що прямо зазначені в законі, утворює можливі форми незаконного затримання як злочину, передбаченого ч. 1 ст. 371 КК України.

Слід звернути увагу на те, що, запровадивши новий інститут «затримання обвинуваченого», та, по суті, новий інститут «затримання підозрюваного, який перебуває на свободі», в ст. 1652 КПК України законодавець передбачив достатньо дієвий механізм забезпечення явки особи, що перебуває на волі, до суду для вирішення питання про взяття її під варту, забезпечивши цим дотримання умови щодо неможливості «заочного арешту». Про обов'язкову участь в судовому засіданні обвинуваченого або підозрюваного при розгляді подання органів розслідування про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту також зазначено в ч. 2 ст. 136 та ч. 3 ст. 137 Проекту Кримінально-процесуального кодексу України [17]. Тут слід відзначити, що в Модельному Кримінально-процесуальному кодексі держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав у ч. 3 ст. 326 міститься менш жорстка вимога щодо участі зазначених осіб у судовому засіданні, закладена у формулюванні «як правило, повинні бути доставлені».

Разом із тим, запроваджений інститут «затримання підозрюваного, який перебуває на свободі», має відчутні вади. По-перше, виникає проблема визначення правового статусу цієї особи з урахуванням того, що вона не затримувалась як підозрюваний і до неї ще не застосовувались інші запобіжні заходи. По-друге, оскільки чинний КПК не передбачає розшуку інших суб'єктів кримінального

процесу, крім обвинуваченого, то значно ускладнюється процедура встановлення місцеперебування такої особи. Слід зазначити, що перше зауваження повною мірою стосується й особи, стосовно якої до суду внесено подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту і яка не затримувалась, але також не має чітко визначеного статусу, хоча як сторона вона вже йменується підозрюваним та має право на захисника.

У контексті цього дослідження необхідність подолання нечіткості процесуального закону зумовлюється необхідністю запобігти можливостям завуальованого, а отже, часто безкарного порушення прав затримуваної особи з боку службових осіб, що має місце саме в умовах правової невизначеності. Виходячи з цього, вважаємо за доцільне визначити в кримінально-процесуальному законі статус зазначеної особи, доповнивши частину першу ст. 431 «Підозрюваний» п. 3 у такій редакції: «особа, стосовно якої до суду внесено подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого». Крім того, внести до найменування ст. 138 «Оголошення розшуку обвинуваченого» слово «підозрюваного» та доповнити її першу частину після слів «як обвинуваченого» словами: «або винесена постанова суду про затримання підозрюваного».

З огляду на специфічність ролі суду в процедурі затримання особи за підозрою в скоєнні злочину певну складність викликає кваліфікація дій судді, що ухвалив завідомо незаконне рішення про законність затримання при розгляді скарги особи на законність дій органів розслідування. Особливість зазначеної судової діяльності полягає в тому, що суддя дає тільки правову оцінку діям органів, які здійснювали затримання, не маючи при цьому безпосередньої можливості обмежити свободу й особисту недоторканність особи шляхом її затримання. Тут ми беремо до уваги застосування судом затримання у випадках, передбачених статтею 1652 КПК України, про які йшлося вище. Мовиться про затримання особи на підставах, визначених ст. 106 КПК.

Аналізуючи наведену ситуацію, слід зазначити, що правильність юридичної оцінки дій судді залежить передусім від того, чи перебувало подальше тримання затриманої особи під вартою в причинному зв'язку з рішенням суду. Так, якщо завідомо незаконний висновок про законність затримання, а отже, і законність поміщення затриманого під варту спричинив подальше незаконне перебування такої особи під вартою, такі дії повинні кваліфікуватися за ч. 2 ст. 371 КК України як завідомо незаконне тримання під вартою. У тому ж випадку, коли особа, яка звернулася до суду зі скаргою на незаконне затримання, уже перебувала на волі, завідомо незаконне рішення судді про законність її затримання слід кваліфікувати за ст. 375 КК України.

Вирішуючи питання про правомірність затримання, необхідно мати на увазі, що певні категорії осіб мають додаткові гарантії, передбачені Конституцією або законами України, і у випадку їх затримання вони повинні бути звільнені негайно після встановлення їх статусу. До числа таких осіб слід віднести Президента України; народних депутатів України (ст. 80 Конституції України); Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» № 776/97 – ВР від 23.12.1997 р.); професійних суддів (ст. 126 Конституції України); дипломатичних агентів

(ст. 29 Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18.04.1961 р., ратифікованої указом Президії ВР СРСР № 2208 – VI від 11.02.1964 р.); посадових осіб консульств, за винятком випадків затримання їх за вчинення тяжкого злочину (ст. 25 Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженого Указом Президента України № 198/93 від 10.06.1993 р.); а також членів спеціальних місій (ст. 29 Конвенції про спеціальні місії від 08.12.1969 р., Постанова ВР України «Про приєднання» № 3383 – XII від 14.07.1993 р.). На сьогодні Верховна Рада України вкотре доопрацьовує Закон «Про статус слідчих», відповідно до ч. 4 ст. 14 якого не може бути затриманий слідчий як службова особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої Кримінально-процесуальним кодексом України, провадити досудове слідство в кримінальних справах. Проте саме в частині надання слідчому гарантій недоторканності зазначений Закон, на думку Президента, суперечить ст. 24 Конституції України, за якою громадяни є рівними перед законом, а отже, гарантій недоторканності посадових осіб, які є Гарантіями вищого рівня (для депутатів, суддів та інших посадових осіб), оскільки вони допускають винятки із загального принципу рівності прав і свобод громадян, мають за логікою визначатися виключно Конституцією.

Отже, однією з форм незаконного затримання (як, до речі, й арешту) є затримання (або арешт) осіб, до яких, відповідно до норм міжнародного та національного законодавства цей запобіжний захід застосовано бути не може.

Узагальнюючи результати дослідження об'єктивної сторони завідомо незаконного затримання, слід визнати неприйнятними пропозиції деяких науковців і законодавчий досвід окремих країн щодо вдосконалення аналізованої норми шляхом конкретизації в її тексті ознак злочинності діяння або використання дефініцій (визначення понять). Так, у Кримінальному кодексі Республіки Узбекистан, у ч. 1 ст. 234, яка передбачає відповідальність за завідомо незаконне затримання, міститься законодавче визначення цього поняття як короткострокового обмеження свободи особи дізнавачем, слідчим або прокурором за відсутності законних підстав. Майже аналогічну редакцію диспозиції відповідної норми пропонує у своєму дисертаційному дослідженні П.Л. Суріхін, визначаючи завідомо незаконне затримання як умисне затримання особи за підозрою у вчиненні злочину без передбаченої на те підстави [7, с. 171].

Відаючи належне наведеним спробам подолати нечіткість положень кримінального закону в частині опису ознак завідомо незаконного затримання як кримінального караного діяння, слід зауважити, що використаний у теперішній редакції ч. 1 ст. 371 КК України прийом законодавчої техніки опису складоутворюючих ознак, характеризуючись високим рівнем узагальненості викладу кримінально-правової норми, дозволяє відповідним положенням кримінального закону охопити всю багатоаспектність тих правових ситуацій, які передбачені в кримінально-процесуальному законодавстві у зв'язку з застосуванням затримання, а отже, і весь спектр пов'язаних із цим порушень, які в узагальненому вигляді зводяться до таких форм незаконного затримання, як затримання за відсутності до того фактичних і (або) юридичних підстав; затримання за відсутності до того відповідних умов та затримання при суттєвому порушенні встановленої в КГЖ процедури. Природно, що особливо яскраво переважає текстуального забезпечен-

ня «гнучкості» семантичних конструкцій виявляється при конструюванні бланкетних диспозицій, які забезпечують незмінність редакції кримінально-правової норми навіть за умови суттєвих змін у нормативно – правовій базі інших галузей права. Викладена позиція під час експертного опитування співробітників слідчих підрозділів ОВС і прокуратури знайшла підтримку у 62% респондентів, і лише 34% погодилися з тим, що диспозиція аналізованої норми потребує конкретизації ознак злочинності завідомо незаконного затримання.

Висновки. Встановлення відповідальності за завідомо незаконний привід саме в диспозиції ч. 1 ст. 371 КК України суперечить принципу формування кримінально-правової норми через відмінність основного безпосереднього об'єкта цього злочину від основного безпосереднього об'єкта завідомо незаконних затримання, арешту та тримання під вартою, специфічною ознакою якого є особливий характер тих правовідносин, що поставлені під охорону кримінального закону.

Виходячи з того, що внаслідок неправомірного застосування до особи затримання або арешту завжди обмежується її особиста свобода, саме її слід визнати додатковим обов'язковим об'єктом злочинів, передбачених ст. 371 КК України.

За своїми об'єктивними ознаками склади злочинів, передбачені ст. 371 КК України, містять пряму вказівку на їхню протиправність – незаконність їх здійснення, що є ознакою бланкетної диспозиції кримінально-правової норми, а відповідно, потребує звернення до інших нормативних приписів, які містяться в правових актах інших галузей. При цьому всі ознаки складу злочину наводяться в статті Кримінального кодексу, а одержання правової інформації з інших нормативних джерел є лише їх певною деталізацією. Ураховуючи, що об'єктивна сторона досліджуваних злочинів може бути утворена лише такими порушеннями кримінально-процесуального закону, які б відповідали вимогам ст. 11 КК України, що визначає злочинність діяння його суспільною небезпечністю, критерієм заподіяння істотної шкоди при незаконному застосуванні до осіб принципів недоторканості особи, презумпції невинуватості та змагальності, адже це невідвратно спричиняє суспільно небезпечні наслідки у вигляді протиправного обмеження права особи на свободу та особисту недоторканість.

Діяння у вигляді незаконного затримання може бути вчинене у формах: 1) затримання всупереч умовам щодо правомірності застосування цього примусового заходу; 2) затримання за відсутності до того правових підстав. При цьому до умов правомірності застосування кримінально-процесуального затримання віднесено: порушення кримінальної справи; наявність обґрунтованої підозри у вчиненні злочину, що карається позбавленням волі; відсутність правових перешкод, пов'язаних зі статусом підозрюваної особи (наявність імунітету від затримань).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матвійчук В.К.* Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів: відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання: [монографія] / В.К. Матвійчук, В.М. Присяжний. – К.: КНТ, 2007. – 272с.

2. *Наумов А.В.* Российское уголовное право: курс лекций: [в 3т.] / Анатолий Валентинович Наумов. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 736 с.

3. *Коржанський М.* Цінність суспільних відносин / М.Й. Коржанський, О.М. Коржанська // Право України. – 2006. – № 12 – С. 20-22.

4. *Гришук В.К.* Кримінальне право України: Загальна частина: [навч. посіб. для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл.] / Віктор Климович Гришук. – К.: ІнЮре, 2006. – 586 с.
5. *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и её основания в советском уголовном праве / Яков Маркович Брайнин. – М.: Госюриздат, 1963. – 281 с.
6. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / Владимир Николаевич Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
7. *Музика А.А.* Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / Анатолій Ананійсич Музика. – К.: Логос, 1998. – 323 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посіб. / Л.В. Левицька, Т.О. Мудрак, О.В. Сіренко, П.В. Цимбал]. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2005. – 206 с.
9. *Савченко А.В.* Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. – К.: Паливода А.В., 2005. – 640 с.
10. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учеб. пособие / Валерий Константинович Матвейчук. – К.: НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 79 с.
11. *Лихова С.Я.* Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розд. V. Особливої частини КК України): Монографія / Софія Яківна Лихова. – К.: Київський ун-т, 2006. – 573 с.
12. *Емельянов В.П.* Терроризм и преступление с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / Вячеслав Павлович Емельянов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 219 с.
13. *Хохлова І.В.* Кримінальне право України (Загальна частина): Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / І.В. Хохлова, О.П. Шем'яков. – Донецьк: Норд-Прес, 2005. – 217 с.
14. *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посіб. / Василь Якович Тацій. – Х.: Українська юридична академія, 1994. – 80 с.
15. Курс советского уголовного права: В 6 т. / Под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. – М.: Наука, 1970. – Т.2: Общая часть. Преступление / авт. тема: Андрей Андреевич Пионтковский. – 1970. – 516 с.
16. *Бажанов М.И.* Преступление против правосудия / М.И. Бажанов // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Особенная часть / [А.Я. Светлов, М.И.Бажанов, В.В. Сташис и др.]. – К., 1985. – С. 307-333.
17. *Фесенко Є.В.* Злочини проти правосуддя / Є.В.Фесенко // Кримінальне право України: Особлива частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / [Г.В.Андусів, П.П.Андрушко, С.Я. Лихова та ін.]; за ред. П.С.Матишевського та ін. – К., 1999. – С.591-637.
18. *Александров Ю.В.* Злочини проти правосуддя / Ю.В. Александров // Кримінальне право. Особлива частина: Підруч. / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.]; відп. ред. В.І.Шакун: НАВСУ. – К., 1998. – С. 458-509.
19. *Наумов А.В.* Российское уголовное право: курс лекцій: В 3т. / Анатолий Валентинович Наумов. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – Т. 3: Особенная часть (главы XI-XXI). – 2007. – 656 с.
20. *Чуваков О.А.* Преступления против правосудия / О.А.Чуваков // Уголовное право Украины. Общая и Особенности части: Учебник / Под ред. засл. дек. науки и техники Украины, докт. юрид. наук, проф. Е.Л.Стрельцова. – К.: Одиссей, 2002. – С. 580-618.
21. Преступления против правосудия / [Александров А.Н., Антонов Ю.И., Галахова А.В. и др.]; под ред. канд. юрид. наук А.В. Галаховой. – М.: Норма, 2005. – 416 с.
22. *Кульберг Я.М.* Преступление против правосудия / Яков Моисеевич Кульберг. – М.: Госюриздат, 1962. – 63 с.
23. *Власов И.С.* Об объекте преступления против правосудия / И.С. Власов // Ученые записки Всесоюзного научно-исследовательского института советского законодательства. – М., 1964. – Вып. 1(18). – С. 90-96.

24. *Голоднюк М.Н.* Вопросы развития законодательства о преступлениях против правосудия / М.Н. Голоднюк // Весник МГУ. Сер.11. Право. – 1996. – №6. – С. 16-25.

25. *Фельдблюм В.С.* Уголовная ответственность за заведомо ложное показание : автореф. дисс...канд. юрид. наук: спец. 12.715. «Уголовное право и уголовный процесс» / В.С.Фельдблюм. – М., 1972. – 16 с.

26. *Рашковская Ш.С.* Преступления против правосудия : Учеб. пособие / Шарлотта Самойловна Рашковская; отв. ред. докт. юрид. наук, проф. Б.В.Здравомыслов. – К. : НИИРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1971. – 103с.

27. *Добровольская Т.Н.* Понятие советского социалистического правосудия / Т.Н. Добровольская // Ученые записки ВИЮН. – М., 1963. – №16. – С. 11-19.

28. Курс советского уголовного права : В 6 т. / Под. ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М.Чхиквадзе. – М. : Наука, 1970 – Т.6: Особенная часть. Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воинские преступления. – 1971. – 559 с.

29. *Пакутин В.Д.* Преступления против правосудия / В.Д. Пакутин // Уголовное право. Особенная часть / под ред. М.И. Ковалёва, М.А. Ефимова, Е.Н. Фролова. – М., 1969. – С. 321-329.

Шнипко О.С. Об'єктивні сторона складу злочину, передбаченого ст. 371 КК України

У статті розкрито об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 371 КК України. Проводиться самостійний аналіз об'єктивної сторони з діянь, передбачених ст. 371 КК України.

Ключові слова: об'єктивна сторона складу злочину, затримання, тримання особи під вартою, процесуальний закон.

Шнипко А.С. Объективная сторона преступления, предусмотренного ст. 371 УК Украины

В статье раскрыта объективная сторона состава преступления, предусмотренного ст. 371 УК Украины. Проводится самостоятельный анализ объективной стороны из деяний, предусмотренных ст. 371 УК Украины.

Ключевые слова: объективная сторона состава преступления, задержания, содержания лица под стражей, процессуальный закон.

Shnytko A.S. The objective of the offense under Art. 371 of the Criminal Code of Ukraine

The article revealed the objective side of the crime under Art. 371 of the Criminal Code of Ukraine. A separate analysis of the objective side of offenses under Art. 371 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: the objective side of the crime, arrest, detention, procedural law.

Стаття надійшла до редакції _____

**ОСОБЛИВИ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ
СЛІДЧОГО СУДДІ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ
ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ**

С.І. Дячук

*суддя Святошинського районного
суду міста Києва,
кандидат юридичних наук*

Постановка проблеми. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) стало важливим етапом на шляху вдосконалення вітчизняного процесуального законодавства, механізму судового захисту та посилення змагальних засад кримінального судочинства. Зокрема, новелою стало значне розширення змісту, наповнення принципово новими задачами та процесуальними можливостями такого самостійного елемента кримінального судочинства, як здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час здійснення досудового розслідування, – і як наслідок введення самостійного суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності – слідчого суддю.

Актуальність теми полягає у такому новому значенні, яке буде відігравати слідчий суддя для правильного, справедливого та своєчасного судового розгляду, адже існуючий аналіз практики застосування процесуального законодавства на стадії судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні засвідчує, що досить часто виникали певні труднощі із тлумаченням закону, інколи не достатньо уваги приділялося вчиненню всіх необхідних процесуальних дій, що, в свою чергу, провокувало, з одного боку, порушення чи обмеження прав сторін кримінального провадження, а з іншого – зловживання ними самими своїми правами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливо відмітити, що сама ідея передбачити у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час здійснення досудового розслідування далеко не нова і з'явилася набагато раніше обговорення проекту нового КПК. Серед українських правознавців вказаній тематиці присвячені роботи М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, В.Т. Малярєнка, В.П. Шибіко, Ю.М. Грошевого, В.Т. Нора, О.Р. Михайленка, О.С. Ткачука та ін. Не можна проігнорувати і той факт, що судова реформа у 2001 р. дала значний поштовх розвитку інституту такого контролю в кримінальному процесі, внаслідок чого останній набув нових процедур, які зробили національне процесуальне законодавство більш наближеним до міжнародних правових стандартів у сфері здійснення правосуддя.

Із закріпленням у КПК норм, що регулюють діяльність слідчого судді, в юридичній літературі з'явиться багато наукових статей з кримінального процесу, присвячених дослідженню даного правового явища. Попри це, вже на сьогодні має бути сформоване чітке уявлення про природу та значення суті процесуальних повноважень слідчого судді, процесуальної форми його діяльності. Саме цим питанням, не претендуючи на їх повне вирішення, присвячена дана стаття, яку, за таких обставин, правильніше було б розглядати як спробу введення в величезну проблему, яка ні в якій спосіб не може бути висвітлена в одній статті.

Мета статті. Практичне дослідження процесуального статусу слідчого судді через призму його повноважень, а також забезпечення правильного застосування кримінального процесуального законодавства в цій частині.

Основні результатами дослідження. Передбачена КПК самостійна процесуальна фігура слідчого судді спрямована забезпечити в рамках своїх процесуальних повноважень реалізацію насамперед таких завдань кримінального судочинства, визначених у ст. 2 КПК, як охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого судового розгляду з тим, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції визначається зборами суддів зі складу суддів цього суду.

Для того, щоб всебічно проаналізувати процесуальну роль слідчого судді, насамперед необхідно розв'язати питання його повноважень. При цьому складність такого дослідження як і сама специфіка побудови КПК полягає у необхідності системного вивчення його положень, адже встановлені у Законі правила, врегульовані процедури та наведені дефініції являють собою складну систему взаємозв'язків тверджень, приписів, дозволів, заборон та винятків з них, поєднаних з настанням багатьох умов, обмежень різного змісту та обсягу, обумовлених конкретними інколи на казуїстичному рівні обставинами.

Системний аналіз норм КПК вказує на те, що для реалізації слідчим суддею своїх повноважень не другорядне значення має процесуальний привід для їх здійснення. Так, у контексті реалізації принципу диспозитивності як однієї із загальних засад кримінального провадження (ч. 3 ст. 26 КПК) слідчий суддя у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами. При цьому процесуальна форма та порядок винесення таких питань на розгляд слідчого судді може бути різним.

Аналізуючи з цього приводу норми КПК, можна зробити такий проміжний висновок – процесуальним приводом для здійснення повноважень слідчого судді виступають звернення (заяви, повідомлення, скарги та клопотання) сторін кримінального провадження (з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники – п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК), в яких порушуються питання, що

виносяться на розгляд слідчого судді. Наприклад, заява про відвід слідчому, прокурору (ч. 2 ст. 81 КПК), про застосування насильства під час тримання під вартою (ч. ч. 6 та 7 ст. 206 КПК), повідомлення про безпідставне тримання особи під вартою (ч. 2 ст. 206 КПК), скарга на дії слідчого, прокурора (гл. 26 КПК), клопотання про передачу в певних випадках речових доказів для реалізації, знищення (п. п. 2 та 3 ч. 6 та ч. 7 ст. 100 КПК), про поновлення процесуального строку (ч. 1 ст. 117 КПК), про застосування певних заходів забезпечення кримінального провадження (розд. II КПК), про здійснення дистанційного досудового розслідування (ст. 232 КПК) та ін.

Однак, наведений вище висновок містить свої винятки. По-перше, окремі обов'язки слідчого судді щодо захисту прав людини, дозволяють слідчому судді діяти за власною ініціативою.

Так, кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади, службову особу забезпечити додержання прав такої особи (ч. 1 ст. 206 КПК). Слідчий суддя зобов'язаний забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи; доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження можливих фактів застосування до особи насильства під час її затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі; вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством, незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі (ч. 7 ст. 206 КПК). Слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для забезпечення особи, яка позбавлена свободи, захисником і відкласти будь-який розгляд, у якому бере участь така особа, на необхідний для забезпечення особи захисником час, якщо слідчий суддя за власною ініціативою вирішить, що обставини, встановлені під час кримінального провадження, вимагають участі захисника (ч. 9 ст. 206 КПК) тощо.

Слід мати на увазі, що права слідчого судді діяти самостійно за власною ініціативою зовсім не обмежуються передбаченими ст. 206 КПК обов'язками щодо захисту прав людини. Наприклад, рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування слідчий суддя також має право прийняти за власною ініціативою (ст. 232 КПК), під час досудового розслідування слідчий суддя може за власною ініціативою здійснити судовий виклик певної особи (ч. 1 ст. 134 КПК) тощо.

По-друге, слідчий суддя у кримінальному провадженні вирішує не будь-які питання, що можуть бути винесені на його розгляд сторонами, а виключно ті, які віднесені нормами КПК до його повноважень.

Таким чином, процесуальним приводом для здійснення повноважень слідчого судді виступають звернення (заяви, повідомлення, скарги та клопотання) сторін кримінального провадження, які містять питання, що віднесені нормами КПК до повноважень слідчого судді, а також у випадках, прямо передбачених процесуальним законом власна ініціатива слідчого судді, яка продиктована певними умовами кримінального провадження, обставинами його перебігу, а також необхідністю захисту прав людини.

Не менш важливим є питання змісту самих повноважень слідчого судді в суді. Для їх аналізу ці повноваження, на наш погляд, доцільно систематизувати в певні підсистеми, в залежності від стадій кримінального провадження та їх окремих етапів.

НГасамперед, слід зробити загальний висновок про те, що слідчий суддя втрачає право на здійснення своїх повноважень на стадії судового провадження, оскільки питання, віднесені Законом до його компетенції, на цій стадії вирішує виключно суд, в провадженні якого перебуває та чи інша кримінальна справа. Слідчий суддя, який брав участь у конкретному кримінальному провадженні під час досудового розслідування, не має права брати участі у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами.

Що стосується досудового розслідування, то діяльність слідчого судді в контексті його повноважень доцільно поділити на такі дев'ять напрямків: вирішення питання про відводи (гл. 3 КПК); вирішення долі речових доказів (гл. 4 КПК); вирішення питання про строки (гл. 7 КПК); застосування заходів забезпечення кримінального провадження (розд. II КПК); вирішення питання про проведення гласних слідчих (розшукових) дій (гл. 20, ст. 590 КПК); питання відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження (ст. 290 КПК); оскарження рішень, дій та бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування (гл. 26 КПК); вирішення питань під час кримінального провадження щодо неповнолітніх (гл. 38 КПК); вирішення питань, пов'язаних з реалізацією загальних обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини (ст. 206 КПК).

1. Вирішення питання про відводи.

Згідно з правилами ч. 2 ст. 81 КПК, усі відводи прокурору та слідчому (ст. 77 КПК), захиснику та представнику (ст. 78 КПК), спеціалісту, перекладачу, експерту, секретарю судового засідання (ст. 79 КПК) під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя. При розгляді відводу має бути вислухана особа, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті мотивованою ухвалою слідчого судді.

У разі задоволення відводу слідчого, прокурора у кримінальному провадженні повинні бути невідкладно призначені відповідно інший слідчий – керівником органу досудового розслідування або інший прокурор – керівником органу прокуратури, а відводу експерта, спеціаліста або перекладача – повинні бути залучені інші учасники у строк, визначений слідчим суддею (ч. ч. 1 та 2 ст. 83 КПК). У разі задоволення відводу захисника, представника слідчий суддя роз'яснює підозрюваному, потерпілому, цивільним позивачу та відповідачу їх право запросити іншого захисника, представника та надає їм для цього не менше 24 годин. Якщо підозрюваний у кримінальному провадженні, коли залучення захисника є обов'язковим, протягом цього часу не запросить іншого захисника, слідчий, прокурор, слідчий суддя самостійно залучають захисника в порядку, передбаченому ст. 49 цього Кодексу (ч. 3, ст. 83 КПК).

Якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження, слідчий суддя, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду.

2. Вирішення долі речових доказів.

З підстав, вичерпний перелік яких визначено ч. 6 ст. 100 КПК, за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або за клопотанням прокурора слідчий суддя може прийняти рішення про реалізацію, знищення чи технологічну переробку певного виду речових доказів, не зважаючи на заперечення з цього приводу їх власника. Якщо ж власник дав письмову згоду на вчинення таких дій, рішення слідчого судді з цього приводу законом не вимагається.

3. Вирішення питання про процесуальні строки.

Процесуальні строки – це встановлені законом, або відповідно до нього слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. Для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого цим Кодексом, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження. За клопотанням заінтересованої особи, подання якого не припиняє виконання рішення, оскарженого з пропусшенням строку, пропущений із поважних причин строк поновлюється ухвалою слідчого судді. Ухвала слідчого судді про поновлення чи відмову в поновленні процесуального строку може бути оскаржена в порядку, передбаченому ст. 117 КПК.

4. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Для підвищення дієвості кримінального провадження в КПК запроваджено вичерпний перелік заходів його забезпечення, такими визнано: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи.

Разом з тим, не всі з таких заходів застосовуються на підставі ухвали слідчого судді. Під час досудового розслідування рішення на підставі ухвали слідчого судді приймається у таких випадках: – про здійснення приводу за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи (ч. 2 ст. 140, 142 КПК); про накладення грошового стягнення за клопотанням слідчого, прокурора чи за власною ініціативою (ч. 2 ст. 144, 146, 147 КПК); про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом на строк не більше двох місяців за клопотанням прокурора або слідчого за погодженням з прокурором (ч. 2 ст. 148, 151, 152 КПК), а також про продовження тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом за клопотанням прокурора (153 КПК); про відсторонення від посади на строк не більше двох місяців за клопотанням прокурора або слідчого за погодженням з прокурором (ч. 2 ст. 154, 156, 157 КПК), а також про продовження строку відсторонення від посади за клопотанням прокурора (ст. 158 КПК); про тимчасовий доступ до речей і документів за клопотанням сторін кримінального провадження (ч. 2 ст. 159, 160, 163 - 165 КПК); про накладення арешту на майно у вигляді речей за клопотанням прокурора або слідчого за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – і цивільного позивача (ч. 2 ст. 170, 171-173 КПК), а також про скасування арешту майна за клопотанням підозрюваного, його захисника, законного представника, іншого власника, власника майна (ст. 174 КПК).

Натомість усі питання, пов'язані з обранням, забезпеченням виконання (дозвіл на затримання з метою приводу, виконання додаткових обов'язків, застосування електронних засобів контролю), продовженням, зміною будь-якого запобіжного заходу під час досудового розслідування (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою) вирішується тільки слідчим суддею на підставі клопотання прокурора чи слідчого за погодженням з прокурором (ст. ст. 176-205 КПК).

Якщо особу затримано, або інакше позбавлено свободи – вона обов'язково має бути доставлена до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість таких дій (ст. 12 КПК).

Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. До клопотання слідчого, прокурора про застосування, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання. Крім того, копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання, а до самого клопотання додаються: 1) копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує його доводи; 2) перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо запобіжного заходу; 3) підтвердження того, що підозрюваному надані копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу. Застосування запобіжного заходу до кожної особи потребує внесення окремого клопотання.

Застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що: 1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора; 3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

Для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя, суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні. Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони повинні надати слідчому судді докази обставин, на які вони посилаються.

5. Вирішення питання про проведення гласних слідчих (розшукових) дій.

Показання – є одним із найбільш поширених процесуальних джерел доказів і являє собою відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть зробити неможливим їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду (ст. 225 КПК).

Зазвичай, суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ч. 4 ст. 95 КПК). Значення процесуальної ролі слідчого судді в даному аспекті полягає в тому, що отримані в порядку ст. 225 КПК показання мають належне доказове значення, не залежно від того, що вони фактично отримані під час досудового розслідування і не тим складом суду, який провадитиме судові провадження у справі.

Процесуальний закон чітко регламентує порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи. Якщо на таке проникнення особа не дає добровільну згоду або відсутні умови невідкладної необхідності, пов'язаної із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, проникнення до житла чи іншого володіння особи може відбутися виключно на підставі ухвали слідчого судді.

Відповідно з дотриманням названої процедури звернення до слідчого судді з відповідним клопотанням вирішується питання про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи (ст. ст. 234, 237 та 240 КПК).

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук чи огляд житла чи іншого володіння особи, проведення в них слідчого експерименту, якщо прокурор, слідчий не доведе наявності достатніх підстав вважати, що: 1) було вчинено кримінальне правопорушення; 2) відшукувані речі і документи, огляд відповідного приміщення мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, приміщенні, що має оглядатися, можуть бути доказами під час судового розгляду; 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у вказаному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи.

Не менш важливою є роль слідчого судді при вирішенні питання призначення експертизи.

Так, сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого, хоча сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Проте, у разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання,

має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді. Вимоги щодо змісту та форми такого клопотання встановлені Законом (ч. 2 ст. 244 КПК). Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе, що: 1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте: сторона обвинувачення не залучила його або на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт унаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, що звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі. При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, що звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи.

Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи також здійснюється за ухвалою слідчого судді (ч. 3 ст. 242, ст. 590 КПК).

6. Питання відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження.

Сторонам, потерпілому надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів.

Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів з дня його надходження до суду з повідомленням сторін кримінального провадження. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час проведення судового засідання, не перешкоджає розгляданню клопотання (ч. 10 ст. 290 КПК).

7. Оскарження рішень, дій та бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування.

Процесуальним законом встановлено вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 303 КПК). Зокрема, такими є: 1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення (ч. ч. 1 та 4 ст. 214 КПК), неповер-

ненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк (напр., ч. 2 ст. 12, ч. 3 ст. 38, ч. 4 ст. 201, ч. 1 ст. 219, ч. 5 ст. 284, ч. 2 ст. 297, ч. 1 ст. 313 КПК тощо), – можуть бути оскаржені заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, володільцем тимчасово вилученого майна; 2) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування (гл. 23 КПК) – потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником; 3) рішення слідчого про закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК) – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником; 4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК) – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником; 5) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим (ч. 5 ст. 55 КПК) – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою; 6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом; 7) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 93 КПК) – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником; 8) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими гл. 39 КПК, – підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником.

Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами ст.ст. 314-316 КПК.

8. Вирішення питань під час кримінального провадження щодо неповнолітніх.

До неповнолітніх підозрюваних, крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи.

Питання передання неповнолітнього підозрюваного під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи розглядається при клопотанні прокурора за правилами обрання запобіжного заходу або за клопотанням сторони захисту під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу (ч. 6 ст. 493 КПК). До передання неповнолітнього підозрюваного під нагляд слідчий суддя зобов'язаний зібрати відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, їхні стосунки з неповнолітнім і впевнитися у тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім. При відібранні зобов'язання про взяття під нагляд батьки, опікуни, піклувальники, адміністрація дитячої установи попереджаються про характер підозри, обвинувачення неповнолітнього і про їхню відповідальність у разі порушення взятого на себе зобов'язання.

За наявності достатніх підстав вважати, що особа після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відпо-

відальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, вона може бути поміщена у приймальник-розподільник для дітей на строк до тридцяти днів виключно на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора згідно з правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ч. 4 ст. 499 КПК). Слідчий суддя зобов'язаний відмовити у поміщенні особи у приймальник-розподільник для дітей, якщо прокурор не доведе наявність достатніх підстав вважати, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, наявність ризиків, які дають достатні підстави вважати, що особа може здійснити: – переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду, або; – знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, або; – незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні, або; – перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, або; – вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується, та що жоден із більш м'яких заходів не може запобігти цьому.

Строк тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей може бути продовжено ухвалою слідчого судді ще на строк до тридцяти днів. Питання скасування чи продовження строку тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей вирішується в порядку, передбаченому для скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою відповідно.

9. Вирішення питань, пов'язаних з реалізацією загальних обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини.

Аналіз норм, які містить ст. 206 КПК, дає підстави стверджувати, що загальні обов'язки слідчого судді щодо захисту прав людини поділяються на такі напрями: захист прав людини на особисту свободу; захист прав людини на особисту недоторканість, здоров'я та життя; забезпечення права на захист позбавленої волі особи від висунутої підозри.

Так, у контексті першого напрямку діяльності слідчого судді, якщо він отримує з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варті після внесення застави в установленому КПК порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади, службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи. Слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади, службова особа, під вартою яких тримається ця особа, не доведе наявність чи не надасть судового рішення, яке набрало законної сили, або інших правових підстав для позбавлення особи свободи. Якщо до доставлення такої особи до слідчого судді прокурор, слідчий звернеться з клопотанням про застосування

запобіжних заходів, слідчий суддя зобов'язаний забезпечити проведення у найкоротший строк розгляду цього клопотання. Незалежно від наявності клопотання слідчого, прокурора, слідчий суддя зобов'язаний звільнити особу, якщо орган державної влади, службова особа, під вартою яких трималася ця особа, не доведе: 1) існування передбачених законом підстав для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду та 2) неперевищення граничного строку тримання під вартою та 3) відсутність зволікання у доставленні особи до суду (ч. ч. 2-5 ст. 206 КПК).

У контексті другого вказаного вище напрямку кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади, службову особу забезпечити додержання прав такої особи (ч. ч. 1 та 6, 7 ст. 206 КПК). Якщо під час судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі (орган державної влади, державна установа, яким законом надано право здійснювати тримання під вартою осіб), слідчий суддя зобов'язаний зафіксувати таку заяву або прийняти від особи письмову заяву та: 1) забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи; 2) доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження фактів, викладених у заяві особи; 3) вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством. Слідчий суддя зобов'язаний діяти в наведеному порядку, незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі.

І нарешті, третій напрямок діяльності слідчого судді. Він зобов'язаний вжити необхідних заходів для забезпечення особи, яка позбавлена свободи, захисником і відкласти будь-який розгляд, у якому бере участь така особа, на необхідний для забезпечення особи захисником час, якщо вона бажає залучити захисника або якщо слідчий суддя вирішить, що обставини, встановлені під час кримінального провадження, вимагають участі захисника.

Висновки. Запроваджена новим КПК процесуальна роль слідчого судді дозволяє належним чином здійснити всі необхідні процесуальні дії для реального забезпечення судового контролю на стадії досудового розслідування, забезпечити виконання вимог процесуального законодавства та гарантувати права та інтереси учасників кримінального провадження шляхом правильного і своєчасного судового розгляду окремих питань у межах визначеної законом компетенції.

Дячук С.І. Особливі процесуальні повноваження слідчого судді у суді першої інстанції за новим КПК України

У статті здійснено практичне дослідження процесуального статусу слідчого судді через призму його повноважень, а також забезпечення правильного застосування кримінального процесуального законодавства в цій частині.

Ключові слова: кримінальний процес, судовий розгляд, слідчий суддя.

Дячук С.И. Особенности процессуальные полномочия следователя судьи в суде первой инстанции по новому УПК Украины

В статье осуществлено практическое исследование процессуального статуса следователя судьи через призму его полномочий, а также обеспечения правильного применения уголовного процессуального законодательства в этой части.

Ключевые слова: *уголовный процесс, судебное рассмотрение, следователь судья.*

Dyachuk S.I. Special procedural powers of the investigator judges in the court of first instance on the new Code of Criminal Procedure

The paper carried out a case study the procedural status of the investigator judges through the prism of his powers, as well as ensuring the correct application of criminal procedural law in this area.

Keywords: *criminal procedure, judicial review, the investigator judge.*

Стаття надійшла до редакції 06.08.2012.

ПОВІДОМЛЕННЯ, ОПУБЛІКОВАНЕ В ПРЕСІ, ЯК ОДИН ІЗ ПРИВОДІВ ДО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

А.С. Симчук

*доцент кафедри кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії внутрішніх справ*

О.В. Александренко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Порухення кримінальної справи є першою, початковою стадією кримінального процесу. Суть її полягає в тому, що компетентні органи повинні встановити наявність чи відсутність передбачених законом приводів і підстав для того, щоб прийняти рішення про порушення або про відмову в порушенні кримінальної справи [1, с. 188].

Незважаючи на вказані завдання, стадія порушення кримінальної справи не повинна розглядатися як стадія другорядна, її не слід зводити лише до відповідного процесуального акта – винесення постанови про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи.

Враховуючи, що ще певний час, до набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України (2012 р.) правоохоронні органи прийматимуть рішення за чинним КПК, є необхідність у розгляді актуальних питань, пов'язаних із вказаним приводом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом 2000-2011 рр. проблеми, пов'язані з порушенням кримінальної справи, досліджувалися в роботах вчених-процесуалістів і криміналістів, таких як: Ю.П. Аленін, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошовий, В.С. Зеленецький, Є.Г. Коваленко, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, І.Б. Михайловська, Н.Н. Назаров, Г.М. Омеляненко, М.А. Погорецький, В.М. Тертишник, П.В. Цимбал, М.Є. Шумило, Л.Д. Удалова та ін.

Окремі питання щодо приводів до порушення кримінальної справи знайшли своє відображення у дисертаційних роботах вітчизняних і зарубіжних учених: Г.О. Душейко (Харків, 2001), О.В. Калиновського (Київ, 2009), В.В. Артемова (Москва, 2006), Т.П. Сазонова (Челябінськ, 2009).

Проте, з усіх приводів, зазначених у ст. 94 КПК України, найменше уваги дослідники приділили саме повідомленням, опублікованим у пресі. Зокрема, досі залишається дискусійним поняття такого приводу до порушення кримінальної справи.

Метою статті є розгляд сутності повідомлень, опублікованих у засобах масової інформації, питань, пов'язаних із їх використанням в якості приводів до порушення справи, а також формулювання пропозицій щодо поняття цього приводу.

Основні результати дослідження. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 94 КПК України, повідомлення, опубліковані в пресі, є одним із приводів до порушення кримі-

нальної справи. Такими повідомленнями є статті, замітки, листи, критичні зауваження, репортажі чи інформація з місця подій, інтерв'ю, нариси, протести, заяви окремих громадян або їх об'єднань, фейлетони, звернення, відкриті листи тощо. Зрозуміло, що в зазначених публікаціях повинні міститися відомості про вчинені злочини або злочини, що готуються.

Повідомлення, опубліковані в пресі є різновидом приводу передбаченого в п. 1 ст. 1 ст. 94 КПК «Заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян», але при цьому володіють особливою специфікою і, в зв'язку з цим, потребують самостійної характеристики [2, с. 62].

Інформація, яка викладена в пресі, має специфічний характер, що обумовлено способом її подання в розпорядження органів, які виконують функції кримінального переслідування. Особливість її в тому, що вказана інформація про злочини, що вчинені або готуються, не направляється безпосередньо прокуророві, слідчому, органу дізнання, судді або суду, а публічно оголошується, внаслідок чого і стає надбанням відповідних уповноважених органів.

Відповідно до Законів України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. [3] і «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. [4], всі засоби масової інформації (далі – ЗМІ) прийнято ділити на два самостійні, але функціонально взаємопов'язані види: друкарські (або преса) і телерадіомовні засоби.

Кожен з вказаних видів ЗМІ має певну специфіку, яка й відрізняє їх від інших інформаційних засобів, що не входять до системи засобів масової інформації. Зважаючи на це, їх повідомлення не можна розглядати як привід до порушення кримінальної справи, про який йде мова в даній статті.

У зв'язку з цим, з метою правильного формування юридичної практики і попередження (виключення) можливих помилок необхідно виробити адекватне уявлення про засоби масової інформації, як особливий різновид приводу для порушення кримінальної справи, що розглядається.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», щоб те чи інше інформаційне джерело могло розглядатися як засіб масової інформації, а значить, зі змісту ст. 94 КПК України – бути приводом до порушення кримінальної справи, воно повинно бути: 1) періодичним або таким виданням, що продовжується; 2) виходити під постійною назвою; 3) число випусків протягом року повинне бути не менш одного; 4) мати свідоцтво про державну реєстрацію як конкретний вид засобів масової інформації.

Додатки до друкарських ЗМІ, такі як «видання газетного і журнального типу, є окремими періодичними друкарськими виданнями, що продовжуються, друкованими виданнями...» [3]. Вказані друковані видання можуть включати до свого складу інші носії інформації (платівки, дискети, магнітофонні та відеокасети тощо), розповсюдження яких не заборонено чинним законодавством України. Друкований засіб масової інформації вважається виданим, якщо він підписаний до виходу в світ і надрукований будь-яким накладом. Сфера розповсюдження друкованого засобу масової інформації не обмежується. Таким чином, як останні не можуть розглядатися ті інформаційні джерела, які не відповідають усій сукупності названих вимог. Зокрема, не відповідають таким вимогам і матеріали стінної

газети, незалежно від того, яким способом (наприклад, машинописним або комп'ютерним) вони виготовлені.

Слід погодитися з тими вченими, які вважають: якщо такі матеріали стають відомі органам, що мають право порушувати кримінальні справи, то приводом до такого порушення буде виявлення даними органами ознак злочину. Статті, замітки, листи, які редакціями газет або журналів не опубліковані, але переслані прокурору, органу дізнання, слідства або до суду, можуть стати приводом до порушення кримінальної справи як повідомлення державних підприємств, установ або громадських організацій [5, с. 48; 2, с. 63; 6, с. 410; 7, с. 263].

Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України (1960 р.) фактично зобов'язав органи, які виконують функції кримінального переслідування, стежити за пресою й іншими засобами масової інформації. І це не думка лише авторів даної статті. Так, М.В. Жогін і Ф.Н. Фаткуллін зазначають, що «це покладає на органи... обов'язок систематично стежити за періодичною пресою, звертати найпильнішу увагу на опубліковані в ній статті, листи й замітки й негайно реагувати на кожне із цих повідомлень, якщо тільки в ньому наведені будь-які відомості про підготовлювані або вчинені злочини» [8, с. 108, 109]. Такої ж думки притримуються В.В. Назаров і Г.М. Омеляненко [9, с. 226, 227]. Проте, вважаємо за необхідне зазначити тут, що прямої вказівки на це в самому законі немає.

Оскільки інформація, опублікована в пресі, в результаті такого її поширення може бути прийнята до відома не одним, а багатьма державними органами, що здійснюють дослідчий кримінальний процес, то закономірно постає питання: який із цих органів зобов'язаний прийняти законне та обґрунтоване рішення, передбачене ч. 2 ст. 97 КПК України? В ч. 1 ст. 97 КПК законодавець вимагає від прокурора, слідчого, органу дізнання, або судді приймати заяви і повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини, у тому числі й у справах, що не підлягають їх віданню. Виконання цієї вимоги щодо повідомлень, опублікованих у друкованих засобах масової інформації, означало б одночасний початок декількох дослідчих проваджень та в подальшому, за наявності достатніх даних, які вказують на наявність ознак злочину порушення декількох кримінальних справ.

Слідча практика в Україні складається таким чином, що за повідомленнями, опублікованими в пресі, кримінальні справи, як правило порушують прокурори – з метою недопущення паралельних кримінальних проваджень. Проте, вважаємо за доцільне на законодавчому рівні встановити правило, щоб прийняття такого роду інформації здійснював один із органів, на який цей обов'язок покладений законом. Враховуючи зазначене, О.Р. Михайленко, зокрема, пропонує «...встановити правило, щоб вирішення питання про порушення кримінальної справи за повідомленням, опублікованим у пресі, координувалось (виділено нами – А.С., О.А.) з відповідним прокурором» [5, с. 46]. З огляду на те, що на даний час у функції прокурора, крім інших, входить також і нагляд за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства, доцільно, щоб рішення відповідно до ч. 2 ст. 97 КПК України про подію, що містить ознаки злочину, опубліковану в пресі, приймалося відповідним прокурором за місцем вчинення цього діяння.

За таких умов прийняття прокурором зазначеної інформації важливе значення має вирішення питання про час і процесуальний порядок її прийняття. погоджуємося з твердженням Є.І. Макаренко, В.М. Тертишника, Л.М. Лобойко,

В.В. Лупинського, А.Г. Шияна про те, що моментом прийняття інформації, опублікованої у пресі, є час, коли прокурор повністю ознайомився зі змістом повідомлення. Процесуальне оформлення такої інформації полягає в реєстрації прокурором у відповідному журналі (книзі) реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються оригіналу або копії опублікованого матеріалу про злочин. Виконання прокурором таких дій свідчить про те, що мета органу преси, яка полягала у доведенні інформації про злочин до відома посадових осіб компетентних правоохоронних органів, досягнута [10, с. 45].

Повідомлення в органах преси про злочини не можуть бути приводом до порушення кримінальних справ приватного та приватно-публічного обвинувачення. Але текст такого повідомлення може бути доданий до матеріалів провадження, здійснюваного суддею за особистою заявою потерпілого.

Вивчення якісної визначеності даного приводу показало, що публікації у пресі також можуть бути як істинними, так і помилковими. Тому приймати рішення по суті, без попередньої перевірки відомостей, що містяться у пресі, неприпустимо. Ті спростування або вибачення, які іноді публікуються редакціями газет у пресі, є достовірним підтвердженням сказаному.

Особливості планування і здійснення перевірок опублікованих відомостей нерідко обумовлюються специфікою літературного жанру, обсягом матеріалу, покладеного автором в основу публікації тощо. Тут виникає проблема взаємин органів дізнання, досудового слідства і прокуратури – з одного боку, з редакцією газети, а також з автором публікації – з іншою. В одних випадках і редакція газети, і автор надають найактивніше сприяння органам дізнання або прокуратури в перевірці та підтвердженні опублікованих фактів; у інших, навпаки, ухиляються від надання такої допомоги, а іноді й перешкоджають цьому.

У зв'язку з такими ситуаціями виникає питання, з одного боку, про обов'язок редакцій газет і відповідного автора надавати органам дізнання, досудового слідства або прокуророві сприяння у встановленні істини, з іншого – про право правоохоронного органу вимагати від названих редакцій і авторів публікацій надання необхідного сприяння. Вважаємо, що такий обов'язок повинен лежати як на редакції даного ЗМІ, так і на авторові, оскільки і ті, й інші зобов'язані публікувати тільки достовірні відомості. У разі ж виникнення яких-небудь сумнівів і редакція, і автор зобов'язані обґрунтувати, підтвердити істинність надрукованої ними публікації. Проте, поряд з цим, такого обов'язку журналіста редакції у зазначеному законі не визначено.

Автор публікації у пресі не попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, тому що публікація вже відбулася. Якщо ж буде встановлено, що свідомо надано неправдиве повідомлення, всупереч п. 2 ч. 2 ст. 26 Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» про обов'язок подавати для публікації об'єктивну і достовірну інформацію, його автор має нести кримінальну відповідальність за ст. 383 Кримінального кодексу за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину.

На наш погляд, доволі спірним є положення, закріплене в п. 3 ч. 2 ст. 26 вказаного Закону, що передбачає можливість ненадання редакцією, головним редактором відповідного засобу масової інформації на вимогу прокурора, слідчого

або органу дізнання необхідних їм документів і матеріалів, що підтверджують повідомлення про злочин, а також даних про особу, яка надала вказану інформацію, у разі, коли ця особа поставила умову про збереження в таємниці джерела інформації. На нашу думку, це питання повинно вирішуватися таким чином: оскільки повідомлення про злочин, що поширене в засобах масової інформації, не має автора, за своєю суттю воно схоже з анонімною заявою, а відповідно до КПК України анонімна заява про злочин не може слугувати приводом до порушення кримінальної справи.

Слід погодитися з Є.М. Козіловим, який вважає, що в даному випадку «залишається можливість для прояву свавілля з боку конкретної особи або групи осіб (редакції) відносно особи, оскільки ані головний редактор засобу масової інформації, ані інші співробітники редакції не нестимуть відповідальності за завідомо неправдивий донос, який фактично може мати місце в даному випадку. Редакція засобу масової інформації, як якась штучне утворення (юридична особа), не є суб'єктом кримінально-правових відносин. А тому відкривається широкий простір для розповсюдження різного роду свідомо неправдивих, наклепницьких повідомлень, що за великим рахунком і спостерігається в останні роки» [11, с. 137].

Дійсно, гарантом від необґрунтованого залучення особи до орбіти кримінального судочинства є передбачена законодавцем відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинений або підготовлюваний злочин.

Враховуючи викладене, вважаємо недоцільним надання можливості редакції, головному редакторові відповідного засобу масової інформації не надавати на вимогу прокурора, слідчого або органу дізнання документи і матеріали, що підтверджують повідомлення про злочин, а також дані про особу, яка надала вказану інформацію у разі, коли ця особа поставила умову про збереження в таємниці джерела інформації. У зв'язку з цим необхідно в даному законі скасувати можливість ненадання редакцією, головним редактором відповідного засобу масової інформації на вимогу прокурора, слідчого або органу дізнання документів і матеріалів, що підтверджують повідомлення про злочин, а також дані про особу, що надала вказану інформацію, у разі, коли ця особа поставила умову про збереження в таємниці джерела інформації.

У даний час головну роль у публічному поширенні будь-якої інформації, у тому числі й про злочин, відіграють такі засоби масової інформації, як телебачення та радіомовлення. Ці засоби виробляють і поширюють інформацію за допомогою оповіщення – передачі на відстань звукової або зорової інформації, що приймається будь-якою (невизначеною) кількістю телерадіоприймачів [4].

Враховуючи зазначене, теле- або радіо- (а точніше – аудіовізуальна інформація, тобто зорова інформація, що супроводжується звуком або звукова) інформація повинна бути занесена у відповідний журнал обліку заяв про злочини, прокурором (можливо, у випадках прийняття доповнень до КПК – органами дізнання та слідчим), а потім відомим чином перевірена, і лише після цього на основі отриманих фактичних даних можна приймати рішення про порушення кримінальної справи або про відмову в цьому.

Чинне законодавство створює для цього цілком прийнятні умови. Відповідно до пп. 1-4 ст. 48 Закону «Про телебачення і радіомовлення», «...Кожна телерадіоорганізація-ліцензіат зобов'язана вести журнал обліку передач, які телерадіо-

організація транслювала чи ретранслювала або забезпечувала їх трансляцію чи ретрансляцію у повній та незмінній формі третьою особою (оператором телекомунікацій)». У журналі обліку передач фіксуються: дата випуску, час початку і закінчення передачі; назва і тема передачі; прізвище авторів і ведучих передачі; мова передачі. Журнал обліку передач зберігається телерадіоорганізацією протягом року з дня останнього запису в ньому. Всі передачі, які телерадіоорганізація транслювала чи ретранслювала або забезпечувала їх трансляцію чи ретрансляцію у повній та незмінній формі третьою особою (оператором телекомунікацій), повинні бути записані і зберігатися протягом 14 днів від дати їх розповсюдження, якщо у цей строк не надійшло скарги щодо їхнього змісту.

У разі подання скарги щодо змісту передачі її записи зберігаються до того часу, поки скаргу не буде розглянуто і рішення стосовно неї не буде прийнято у визначеному порядку.

Передачі, записані в повному об'ємі на магнітну плівку, можуть бути розмагнічені після закінчення десятиденного терміну з часу останньої трансляції, якщо в цей термін не поступила заява про спростування відомостей, що в них містяться. У разі виникнення суперечки вони розмагнічуються лише після його дозволу (прийняття судового рішення, укладення мирової угоди тощо).

Як видно із наведеного, органи дізнання, слідства, прокуратури та суд, отримавши теле- або радіоінформацію про вчинений або злочин, що готується, мають реальну можливість не тільки в часі і в просторі, але і по перерахованих вище каналах перевірити достовірність переданих до ефіру повідомлень і, залежно від отриманих результатів перевірки, прийняти обґрунтоване рішення про порушення кримінальної справи або про відмову в цьому. Те ж саме слід сказати про можливість перевірки кіноінформації, отриманої компетентними посадовими особами в результаті перегляду документальних фільмів, що містять відомості про вчинені або злочини, що готуються.

З огляду на такі комунікативні можливості телебачення і радіомовлення, повідомлення в них, що містять інформацію про злочини, необхідно включити до числа приводів до порушення кримінальної справи.

Оскільки інформація про злочини може мати місце в повідомленнях, опублікованих у пресі або переданих по телебаченню чи радіомовленню, які у своїй сукупності утворюють засоби масової інформації, доцільно у зв'язку з цим внести відповідні зміни в п. 4 ч. 1 ст. 94 КПК, виклавши його в такій редакції: «...4) повідомлення в засобах масової інформації...».

З метою законодавчого закріплення порядку прийняття цих повідомлень, у гл. 8 КПК слід передбачити нову статтю «Повідомлення в засобах масової інформації» такого змісту:

«Ч. 1. Повідомлення засобів масової інформації може слугувати приводом до порушення кримінальної справи, коли воно опубліковано в газеті чи журналі або розповсюджено по телебаченню чи радіомовленню і містить достатні дані, які вказують на наявність ознак злочину.

Ч. 2. Рішення про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи приймає прокурор, у районі діяльності якого відбулась та чи інша подія, інформація, яка відповідним чином оприлюднена у засобах масової інформації».

У ч. 3 ст. 188 проекту КПК України йдеться про те, що «керівники установ, підприємств та організацій, засобів масової інформації, а також автори заяв і повідомлень, у тому числі оприлюднених у засобах масової інформації, зобов'язані на вимогу особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора надати документи та інші матеріали, які є в них і підтверджують зроблені заяви чи повідомлення, за винятком випадків, коли конфіденційність чи таємність цих матеріалів гарантується законом» [12].

Цей момент дуже «поріднює» названий привід з безпосереднім виявленням ознак злочину органом дізнання, у випадку, коли останній використовував для цього оперативно-розшукові засоби і методи.

Відповідно до ст. 191 проекту КПК оприлюднені в засобах масової інформації або в документальних кіно- чи відеофільмах повідомлення можуть бути приводами до початку попередньої перевірки в тому разі, якщо в них містяться дані про вчинений чи підготовлюваний злочин [12].

Для порівняння вказаних норм можна, наприклад, навести ст. 181 КПК Республіки Казахстан «Повідомлення в засобах масової інформації».

1. Повідомлення в засобах масової інформації може служити приводом для порушення кримінальної справи, коли воно опубліковане в газеті або журналі або поширено по радіо або телебаченню.

2. Особи, що виконують управлінські функції в засобі масової інформації, яке опублікувало або розповсюдило повідомлення про злочин, на вимогу особи, правомочної порушити кримінальну справу, зобов'язані передати документи, що знаходяться в їх розпорядженні та інші матеріали, підтверджуючі зроблене повідомлення, а також назвати особу, що представила ці відомості, за виключенням випадків, коли ця особа представила їх з умовою збереження в таємниці джерела інформації» [13].

У зв'язку із розглядом питання щодо одного з приводів до порушення кримінальної справи, не можемо залишити поза увагою окремі положення нового Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.). Так, на нашу думку, в новому КПК України від 1 липня 2011 р., в якому, на наш погляд, передчасно й недоречно скасована стадія порушення кримінальної справи. Тут принагідно процитувати М. Погорецького, що стадія порушення кримінальної справи «... яка понад півстоліття тому була введена до вітчизняного кримінального процесу з метою зменшення можливості при прийнятті певних рішень застосовувати «революційну, класову, пролетарську, партійну правосвідомість», яка за своєю антилюдяністю є не меншим злом, ніж пролетарська свідомість сучасного корупціонера органів кримінальної юстиції. З огляду на те, що на практиці ця стадія довела свою ефективність, вона має бути залишена та вдосконалена і в новому КПК України [14, с. 33].

Відповідно до ст. 214 нового КПК (2012 р.), досудове розслідування як початкова стадія кримінального процесу, розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше одного дня після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових

розслідувань та розпочати розслідування [15]. Надалі описуються дії посадових осіб при прийнятті заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення.

Проте, в ст. 214 нового КПК взагалі відсутні вимоги до заяв та повідомлень, також не визначено, які саме із заяв і повідомлень можуть бути приводом до початку досудового розслідування. На відміну від чинного КПК (1960 р.), у новому КПК про інші приводи зовсім нічого не говориться, лише зазначено про «...самостійне виявлення ним (слідчим, прокурором – А.С., О.А.) з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення» (ч. 1 ст. 214) та про «...інше (курсив наш – А.С., О.А.) джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення» (п. 3 ч. 5 ст. 214). На наш погляд, таке положення неминуче призведе до неоднакового тлумачення правової норми органами досудового розслідування, прокурором, стороною захисту чи судом, а разом з тим – до порушення прав фізичних та юридичних осіб, які вже і так постраждали внаслідок злочину. Вочевидь, що будь-який закон, тим більше кримінально-процесуальний, не повинен допускати таких неконкретних, невизначених, таких, що допускають різне тлумачення норм. Таке законодавче положення потребує свого розгляду, вивчення і внесення відповідних змін на краще.

Знову звернемося до слів вченого: «Очевидно, що нинішній порядок порушення провадження кримінальної справи та відмови в ньому за чинним КПК України 1960 р. (ст.ст. 94-100 КПК у редакції 2006 р.)... потребують суттєвого вдосконалення, оскільки допускають можливість як незаконного гальмування кримінального процесу з боку осіб, які мають у ньому інтерес, так і порушення прав та законних інтересів його учасників, а також прав осіб, які до нього залучаються» [14, с. 33]. Можна лише приєднатися до сказаного відомим процесуалістом.

Висновок. Підводячи підсумок вищевикладеному, слід зазначити, що необхідною умовою діяльності правоохоронних органів у кримінальному судочинстві є наявність приводу до порушення кримінальної справи. Тільки за його наявності виникають відповідні правовідносини, пов'язані із розглядом і вирішенням повідомлення про злочин. У даній статті нами була лише здійснена спроба позначення «гострих кутів» у визначенні сутності і значення одного з приводів у кримінальному процесі. Питання, яких ми торкалися у роботі, вимагають подальшого теоретичного осмислення і дослідження. Задля правильного розуміння і вірного тлумачення приводу для порушення кримінальної справи, що має велике значення в правозастосовній діяльності, необхідно внести відповідні корективи до кримінально-процесуального законодавства з урахуванням пропозицій, внесених авторами даної статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
2. Зеленецький В.С. Возбуждение уголовного дела. – Харьков: Изд-во «КримАРТ», 1998. – 340 с.
3. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №1. – Ст. 1.
4. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

5. Михайленко А.Р. Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. Под. ред. А.Л. Цыпкина. Саратов: Издательство Саратовского университета, 1975. – 150 с.
6. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К. : А.С.К., 2002. – 1096 с.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – Вид. четверте, перероблене та доповнене. – К. : Юрисконсульт, КНТ. – 2007. – 896 с.
8. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Возбуждение уголовного дела. – М. : Государственное издательство юридической литературы. – 1961. – 206 с.
9. Назаров В.В., Омеляненко Г.М. Кримінальний процес України: Навчальний посібник. – Вид. – 2-ге, доп. і переробл. – К. : Атака, 2008. – 584 с.
10. Макаренко Є.І., Тертишник В.М., Лобойко Л.М., Ліпінський В.В., Шиян А.Г. Дізнання в міліції та митних органах: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ : ПП «Ліра ЛТД». – 2003. – 452 с.
11. Ларин А.М., Мельникова Э.Б., Савицкий В.М. Уголовный процесс России. Лекции – очерки. – М. : БЕК, 1997. – 242 с.
12. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, реєстр. №1233 від 13 грудня 2007 р. // <http://www.rada.gov.ua>.
13. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан от 13.12.1997 N 206-I // www.pavlodar.com.
14. Погорецький М. Новий КПК України: політичні та юридичні питання // Право України. – 2009. – № 2. – С. 29-35.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України (текст): – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 254 с.

Симчук А.С., Александренко О.В. Повідомлення, опубліковане в пресі, як один із приводів до порушення кримінальної справи

Стаття присвячена розгляду дискусійних питань, пов'язаних із визначенням поняття такого приводу до порушення кримінальної справи, як «повідомлення, опубліковане в пресі». Розглянуто поняття, зміст та види повідомлень у засобах масової інформації.

Ключові слова: *привід до порушення кримінальної справи; повідомлення, опубліковане в пресі; засоби масової інформації; повідомлення в засобах масової інформації.*

Симчук А.С., Александренко Е.В. Сообщение, опубликованное в прессе, как один из поводов к возбуждению уголовного дела

Статья посвящена рассмотрению дискуссионных вопросов, связанных с определением понятия такого повода для возбуждения уголовного дела, как «сообщения, опубликованные в прессе». Рассмотрены понятия, содержание и виды сообщений в средствах массовой информации.

Ключевые слова: *повод для возбуждения уголовного дела; сообщения, опубликованные в прессе; средства массовой информации; сообщения в средствах массовой информации.*

Simchuk A.S, Aleksandrenko O.V. The report, published in the press as one of the reasons for instituting criminal proceedings

The article is devoted to the discussion of issues related to the definition of a cause for criminal prosecution as a «message, published in the press.» We consider the concept, content and types of messages in the media.

Keywords: *cause for a criminal case, the messages published in the press, media, messages in the media.*

Стаття надійшла до редакції 08.08.2012

**МІЖНАРОДНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКО-ПРАВОВА
УНІФІКАЦІЯ ТА ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ І ПРАВИЛ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВОЧИНІВ: ВИСНОВКИ
ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВЦЯ**

О.О. Гайдулін

*кандидат філософських наук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та
європейського права ДВНЗ
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»;
старший науковий співробітник відділу
міжнародного приватного і порівняльного права
Інституту приватного права і підприємництва НАПрН України*

Постановка проблеми. Закріплені в Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 р. (далі ЦКУ) правила тлумачення правочинів (ст. 213) та договорів (ст. 637) явно суперечать підходам до інтерпретації контрактів, запровадженим у законодавстві європейських країн. Це зумовлює необхідність з'ясувати ці розбіжності в контексті процесу міжнародної та європейської уніфікації та гармонізації інтерпретаційних процедур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання тлумачення цивільно-правових та господарських договорів почали системно досліджуватися на пострадянському просторі тільки останніми роками. Серед існуючих робіт варто виділити кандидатську дисертацію російської дослідниці Степанюк Н.В. (2008 р.), в якій з'ясовуються питання тлумачення змісту загальноцивільного договору [1]. Методологічні проблеми тлумачення договорів дослідив український вчений З. М. Юдін у своїй кандидатській дисертації [2] та монографії «Загальна теорія інтерпретації договору» [3]. Однак порівняльне правове дослідження проблеми інтерпретації договору ще не здійснене.

Мета статті полягає в з'ясуванні основних тенденцій у міжнародній та європейській уніфікації та гармонізації правил інтерпретації контрактів та відповідності змісту ст. 213 та ст. 637 ЦКУ цим процесам.

Основні результати дослідження. Головною засадою міжнародної уніфікації інтерпретаційних процедур є настанова тлумачення змісту контракту на підставі здорового глузду, яка націлює на те, що «до справедливого розгляду здатний кожен, хто занурюється в дану справу за всієї її конкретності» [4, с. 389].

Саме така позиція, зокрема, зафіксована в ст. 8 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Відень, 1980 р.; далі – Віденська кон-

венція), Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг (Оттава, 1988 р.), Принципах міжнародних комерційних договорів УНІДРУА (ст. 4.1, 4.2, 4.7) (далі – Принципи УНІДРУА), ст. 6 Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг та інших міжнародно-правових актах і актах нового *lex mercatoria*. Конкретні рекомендації щодо інтерпретації міжнародних правочинів у руслі концепції буквального тлумачення містяться в публікаціях Правил Міжнародної торгової палати (приміром, публікація 1993 р. № 500, ст. 16,39, 46) [5].

Необхідно підкреслити, що, незважаючи на те, що в актах міжнародної та приватноправової уніфікації розширене тлумачення прямо не згадується, у процесі реалізації норм, що в них містяться, переважає саме такий – розширений підхід. Показовими для з'ясування механізму тлумачення умов контракту на основі положень Віденської конвенції є три рішення, два з яких були винесені Міжнародним арбітражним судом Федеральної торгової палати Відня, і одне – Арбітражним судом Міжнародної торгової палати в Парижі.

Перші дві справи стосувалися суперечок, що виникли з двох договорів на постачання сталі, укладених між австрійським продавцем і німецьким покупцем. Оскільки Віденська конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р., застосовувана до цих двох договорів, не визначала належної до застосування процентної ставки за користування коштами, арбітри усунули вказану прогалину відповідно до статті 7 (2) Конвенції. З урахуванням того, що один із основних принципів Конвенції полягає в необхідності повного відшкодування заподіяного збитку, в обох випадках арбітрами була стягнута з винної сторони сума відсотків у розмірі звичайної банківської ставки за короткостроковими кредитами в країні кредитора (оскільки платіж мав бути здійснений саме там), і для обґрунтування цього рішення судом було зроблено посилання на положення ст. 7.4.9 (2) Принципів УНІДРУА.

У третій справі розглядається спір з приводу договору купівлі-продажу між австрійською і швейцарською компаніями. Так само, як і в попередніх двох справах, до договору застосовувалися положення Віденської конвенції, і в цьому разі арбітр, заповнюючи прогалину в тексті контракту, застосував до відносин сторін річну Лондонську міжбанківську ставку (ЛІБОР) плюс 2 %, також посилаючись на положення ст. 7.4.9 (2) Принципів УНІДРУА (і на аналогічне правило, що міститься в ст. 4:507 (1) Принципів європейського контрактного права), які були розцінені судом як «одні з основних принципів відповідно до ст. 7.2 Віденської конвенції 1980 р.» [6].

Європейсько-правова уніфікація інтерпретаційних процедур значно випереджає процес міжнародно-правової інтеграції в цій сфері й відрізняється більшою конкретністю.

Особлива роль у цьому процесі належить одному з найважливіших актів європейського *lex mercatoria* – «Принципам Європейського контрактного права» (англ. *the Principles of European Contract Law*) (далі – Європейські принципи) – «загальному ядру Європейського контрактного права» [7, с. 109], які були створені за результатами майже 20-річної роботи академічних юристів у 1995-2002 рр.

Так, у Європейських принципах позначені такі засади інтерпретації:

1. Текст повинен тлумачитися, а висновки з нього виводитися відповідно до цілей даного документа та ідей, що становлять його основу.

2. Особливу увагу під час здійснення тлумачення потрібно приділяти реалізації принципів:

- добросовісності та чесної ділової практики (good faith and fair dealing);
- упевненості в договірних відносинах (certainty in contractual relationships);
- однаковості в застосуванні (uniformity of application) (ст. 1:106 Європейських принципів).

Європейські принципи не зупиняються на врегулюванні процесу інтерпретації контрактів лише на рівні загальних засад, а й встановлюють загальні правила тлумачення:

1. Договір має тлумачитися відповідно до загальної волі сторін, навіть у тому разі, якщо вона не збігається з буквальним значенням слів і висловів, що містяться в договорі.

2. Якщо встановлено, що сторона договору вклала в нього конкретний зміст, а інша сторона в момент укладення договору не могла не знати про це, то договір тлумачиться відповідно до волі першої сторони.

3. Якщо воля сторін не може бути встановлена згаданими раніше способами, то договір тлумачиться згідно зі змістом, який би мали інші розумно діючі особи (reasonable persons) за аналогічних обставин (ст. 5:101 Європейських принципів) [8].

Особливе місце в європейському контрактному праві займає розширене тлумачення. Якщо Віденська конвенція не містить жодної норми про такий вид інтерпретації, то Європейські принципи, навпаки, його прямо передбачають (6:102). Сутність способу тлумачення, що пропонується, полягає в тому, що на підставі логічних умовиводів за аналогією усуваються прогалини в змісті контракту. Під прогалинами тут розуміються такі умови, які об'єктивно необхідні, але передбачалися лише в уяві контрагентів і не матеріалізувалися в тексті контракту. Задум умов, позначених у тексті угоди, екстраполюється на інші умови, що мали передбачатися. Отже, такі формально «прогальні» умови набувають певного сенсу та реально розширюють зміст домовленості сторін.

Для більш детального розуміння особливостей інтерпретації в європейському контрактному праві слід звернутися до такого поняття, як «віднесені знання і наміри» (imputed knowledge and intention). Так, якщо певна особа брала участь у контрактних правовідносинах і знала про обставину або передбачала її, чи повинна була знати або передбачати її; або діяла навмисно, або з грубою недбалістю, або всупереч принципам добросовісності та чесної ділової практики, зазначені знання, уявлення, а також поведінка належать до зазначеної сторони (ст. 1:305 Європейських принципів). Тобто поведінка сторін тісно пов'язується з їхніми знаннями та намірами.

Особливу роль у визначенні таких знань і намірів мають раніше зроблені сторонами заяви (parties' prior statements). Вони можуть використовуватися для тлумачення договору. Дане правило не може бути виключене або якимось чином обмежене, крім як через індивідуально обговорене положення договору (п. 3, ст. 2:105 Європейських принципів).

Отже, воля сторони бути юридично зв'язаною договором, має з'ясуватися з її заяв чи поведінки, що розумно оцінюються (reasonably understood) іншою стороною (ст. 2:102 Європейських принципів).

У зв'язку з застосуванням загальних правил тлумачення в Європейських принципах згадуються так звані істотні обставини (*relevant circumstances*), що насамперед мають брати до уваги під час тлумачення договору. До них належать:

- обставини, за яких був укладений договір, включаючи попередні переговори;
- поведінка після укладення договору;
- природа і мета договору;
- тлумачення подібних положень, які вже висувалися сторонами, а також практика, що склалась у взаємовідносинах сторін;
- значення, що звичайно надається умовам і висловам у цій сфері діяльності, а також тлумачення подібних положень, що могло існувати раніше;
- звичаї;
- принципи добросовісності та чесної ділової практики (ст. 5:102 Європейських принципів).

У разі сумніву щодо значення умов договору, які не обговорювалися індивідуально, застосовується правило *Contra Proferentem*. Згідно з цим правилом перевага надається тлумаченню, протилежному інтересам сторони, яка таку умову встановила (ст. 5:103 Європейських принципів).

Наступне правило передбачає перевагу обговорених умов (*preference to negotiated terms*). Воно встановлює, що індивідуально обговорені умови мають перевагу перед умовами, що індивідуально не обговорювалися (ст. 5:104 Європейських принципів).

Окреме правило передбачає необхідність посилання на договір у цілому (*reference to contract as a whole*). Відповідно до нього умови тлумачаться в контексті всього договору, до якого вони включені (ст. 5:105 Європейських принципів).

Особливу перевагу має так зване тлумачення, що сприяє чинності (*interpretation which renders the terms of the contract lawful, or effective*). Так, тлумачення, відповідно до якого умови договору є правомірними або чинними (*lawful or effective*), має перевагу перед тлумаченням, через яке це не досягається (ст. 5:106 Європейських принципів).

Доктрина європейського контрактного права особливо наголошує, що під час тлумачення міжнародних контрактів слід брати до уваги той факт, що між текстами, складеними різними мовами ймовірно існують значні розбіжності, які не можуть бути усунені. Принципи УНІДРУА (ст. 4.7) і Європейські принципи (ст. 5:107) містять таке правило: якщо контракт виконаний у двох і більше мовних версіях, і жодна з них не є переважною, то в разі суперечності перевага віддається тій версії, у якій текст складений спочатку. Тобто буде взята до уваги і буквально тлумачитиметься тільки первинна версія. Отже, у тлумаченні договору, складеного різними мовами, береться до уваги текст того примірника договору, який був складений у місці його підписання й укладення, і тією мовою, яка на цій території має статус державної [9].

Попередній аналіз принципів та правил тлумачення в європейських країнах та Європейському Союзі, дозволяє дійти висновку про те, що в сучасній західній цивілістиці питанням інтерпретації контрактів, зокрема обтяжених іноземним елементом, приділяється особлива увага. Узагальнюючи різні концепції тлумачення правочинів, можна констатувати, що нині в Європі провідними є три

теорії інтерпретації контрактів: (1) літералізму (англ. *literalism*), яка суворо обмежує інтерпретатора словниковими значеннями вживаних у тексті контракту слів; (2) об'єктивізму (англ. *objectivism*), яка вимагає досліджувати документ у цілому, обов'язково враховуючи об'єктивні обставини його укладення, головними серед яких є призначення договору, торгівлі звичаї, чинне законодавство; (3) суб'єктивізму (англ. *subjectivism*), для якої визначальними є свідчення сторін про власні наміри та їх реалізацію під час переддоговірних переговорів [10].

Однак ст. 213 ЦКУ («Тлумачення змісту правочину») побудована виключно на основі теорії літералізму. У ч. 3 цієї статті встановлюється, що «при тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів». Далі уточнюється: «Якщо буквально значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів не дає змоги з'ясувати зміст окремих частин правочину, їхній зміст встановлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, намірами сторін». Стаття 637 ЦКУ («Тлумачення умов договору») містить відсылну норму, яка вказує, що «тлумачення умов договору здійснюється відповідно до ст. 213 цього Кодексу» [11].

Необхідно підкреслити, що подальше зближення контрактного права країн – членів ЄС буде здійснюватися за допомогою так званої «Загальної системи координат» (англ. *Common Frame of Reference [CFR]*), – документа, у якому міститимуться норми щодо укладання, дії, виконання та інтерпретації контракту. В основу цієї системи покладено «Проект загальної системи координат» (англ. «*Draft Common Frame of Reference (DCFR)*»), до створення якого було залучено групу фон Бара (англ. *Study Group on a European Civil Code*) й дослідну групу з приватного права (англ. *Research Group on EC Private Law [Acquis Group]*) [02].

У кн. 2 (ст. 8:101) цього акта викладені загальні правила тлумачення контрактів, які принципово не відрізняються від правил, передбачених у ст. 5:101 Принципів Європейського контрактного права. Зокрема, п. 1 цієї статті практично відтворює суб'єктивістську максиму інтерпретації: «договір повинен тлумачитися відповідно до загального наміру сторін, навіть якщо він відрізняється від буквального змісту слів» [120].

Важливо підкреслити: такий підхід, що заперечує інтерпретаційний літералізм і закріплює настанови об'єктивізму та суб'єктивізму в процесі тлумачення правочинів, був реалізований не тільки в законодавстві майже всіх європейських країн та праві ЄС, а й в універсальних міжнародних конвенціях, зокрема чинних для України. Приміром, у вже згадуваній ст. 8 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р., яка набула чинності для України 1 лютого 1991 р., прямо передбачено, що інтерпретаційна діяльність має будуватися на основі не буквального тлумачення юридичних фактів, а на основі здорового глузду як критерію добросовісності. Так, серед усіх критеріїв інтерпретації будь-яких заяв та поведінки певної сторони на перше місце ставиться її намір, який відомий іншій розумній стороні. А якщо про такий намір ця сторона не знала і не могла знати, то тлумачення заяв та поведінки здійснюється згідно з тим розумінням, яке мала б розумна особа, яка виступає в тій самій якості, що й інша сторона за аналогічних обставин [13].

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на дві дуже важливі обставини: (1) вимога адаптації законодавства України до законодавства ЄС закріплена на рівні відповідної Загальнодержавної програми [14], (2) чинні міжнародні договори, які є частиною чинного цивільного законодавства України в випадку невідповідності їх норм нормам певних актів цивільного законодавства мають над ними перевагу (ст. 10 ЦКУ).

На цій підставі ст. 213 ЦКУ потребує істотних змін. Зокрема, у ній має бути передбачено, що зміст правочину тлумачиться відповідно до того розуміння, яке мала б розумна особа, яка виступає в тій самій якості, що й інша сторона за аналогічних обставин. Варто також додати, що при встановленні наміру сторін також беруться до уваги весь зміст правочину, однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів, а також дії сторін під час підготовки та укладення правочину.

Висновки. Як свідчить здійснений аналіз, провідну тенденцію міжнародної уніфікації процесу інтерпретації контрактів визначає позиція, яка полягає у поступовій відмові від легального закріплення правила буквального тлумачення. Тому істотне зближення інтерпретаційних процедур, що реалізуються в країнах – членах ЄС та в Україні можливе тільки, якщо вітчизняні суди будуть при тлумаченні правочинів керуватися не доктриною літералізму, а постійно шукатимуть компроміс між теоріями об'єктивізму й суб'єктивізму, керуючись при цьому критеріями здорового глузду. Однак це можливо лише за умови вдосконалення чинного законодавства, зокрема шляхом унесення відповідних змін до ст. 213 Цивільного кодексу України, як це пропонується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Степанюк Н.В.* Толкование гражданско-правового договора : дис....канд. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Наталья Вацлавовна Степанюк. – М., 2008. – 213 с.
2. *Юдін З.М.* Тлумачення договору: Автореф. дис....канд. юрид. наук. 12.00.01 / Зореслав Михайлович Юдін ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2004. – 20 с.
3. *Юдін З.М.* Загальна теорія інтерпретації договору: Монографія / Зореслав Михайлович Юдін. – О. : Фенікс, 2008. – 156 с.
4. *Гадамер Х.-Г.* Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. [пер. с нем.] / Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
5. Унифицированные правила и обычаи для документарных аккредитивов. Ред. 1993 г. Публикация Международной торговой палаты №500. Сер.: Издания Международной Торговой Палаты. На русском и английском языках. – М. : Консалтбанкир, 1994.
6. *Кукин А.В.* Практика применения принципов УНИДРУА / Артем Владимирович Кукин // Законодательство и экономика. – 1999. – № 12. – С. 41-44.
7. *Castronovo C.* Contract and the Idea of Codification in the Principles of European Contract Law / Carlo Castronovo. // Festschrift til Ole Lando. -Copenhagen, 1997. – P. 109.
8. The Principles of European Contract Law. Parts I, II and III / Prepared by the Commission on European Contract Law [Electronic resource]. ? Mode of access : <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/>.
9. *Белопольский Э.* Язык ничтожной сделки // Бизнес-адвокат. – 1997. – № 22. – С. 61-68.
10. *Burton, Steven J.* Elements of contract interpretation / Steven J. Burton. – Oxford University Press, 2009. – С. XIII.

11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року N 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.3 56.

12. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition + GRATIS Outline Edition / Study Group on a European Civil Code, Research Group on EC Private Law (Acquis Group) (Author), edited by: Christian Von Bar, Eric Clive, Hans Schulte-Nolke. – Sellier European Law Publishers, 2009 – 648 pp.

13. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до документа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_118&c=1#Card

14. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України від 16.07.2004 – 2004 р., № 29, стаття 367.

Гайдулін О.О. Міжнародна та європейсько-правова уніфікація та гармонізація принципів і правил інтерпретації контрактів: висновки для українського законодавця

У статті розглядається проблема відповідності чинного Цивільного кодексу України (ст. 213 та ст. 637) традиції інтерпретації контрактів в Європі та у всьому світі. За підсумками аналізу з'ясується, що для гармонізації чинних в Україні правил тлумачення правових актів з нормами міжнародного та європейського права необхідно насамперед подолати виявлені невідповідності.

Ключові слова: тлумачення, інтерпретація, контракт, цивільне законодавство, гармонізація законодавства.

Гайдулін А.А. Международная и европейско-правовая унификация и гармонизация принципов и правил интерпретации контрактов: выводы для украинского законодателя

В статье рассматривается проблема соответствия действующего Гражданского кодекса Украины (ст. 213 и ст. 637) традиции интерпретации контрактов в Европе и во всем мире. По итогам анализа выясняется, что для гармонизации действующих в Украине правил толкования сделок с нормами международного и европейского права необходимо прежде всего преодолеть выявленные несоответствия.

Ключевые слова: толкование, интерпретация, контракт, гражданское законодательство, гармонизация законодательства.

Gaydulyn O.O. International and European legal unification and harmonization of principles and rules of interpretation of contracts: Implications for the Ukrainian legislator

The problem of matching the current Civil Code (Art. 213 and Art. 637) the tradition of interpretation of contracts in Europe and worldwide. As a result of analysis shows that for the harmonization of existing rules of interpretation in Ukraine deals with international and European law must first overcome the identified discrepancies.

Keywords: interpretation, interpretation, contract, civil law, harmonization of legislation.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2012.

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ВЧЕННЯ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ
КІНЦЯ XVIII – СЕРЕДИНИ XIX СТ.**

С.І. Присухін

доцент кафедри суспільних наук

ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ;

доцент кафедри філософії

*ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Досвід викладання навчальної дисципліни «Філософія права» дозволяє зробити висновок, що висвітлення теми «Філософсько-правові вчення Західної Європи кінця XVIII – серед. XIX ст.» викликає певні складності, які зумовлені необхідністю опрацювання великих за обсягом і глибиною філософської рефлексії першоджерел німецької класичної філософії І. Канта, Ф. Шеллінга, Й. Фіхте, Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха та ін. Не менш відповідальним стає неупереджене дослідження філософсько-правових ідей К. Маркса і Ф. Енгельса. Ось чому ознайомлення широкого загалу студентської молоді з творчими доробками філософів права кінця XVIII – серед. XIX ст. залишається актуальним дослідницьким завданням і водночас складає зміст лекції, пропонованої слухачам магістерського рівня підготовки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема становлення і розвитку філософсько-правових учень Західної Європи кінця XVIII – серед. XIX ст. була репрезентована в працях Л.Д. Байрачної, В.А. Бачиніна, В.П. Горбатенка, О.Г. Даниляна, К.К. Жоля, В.С. Журавського, Г.І. Іконнікової, Ю.Я. Касяненка, О.В. Кукуруза, В.П. Ляшенка, Є.Н. Мануйлова, О.М. Мироненка, І.В. Музики, В.С. Нерсисянца, М.І. Панова, Н.С. Прозорова, Ю.І. Римаренка, Ю.С. Симона, Ю.С. Шемшученка та ін.

Мета дослідження полягає у висвітленні засадових питань становлення і розвитку філософсько-правових учень Західної Європи кінця XVIII – серед. XIX ст. у межах лекційного курсу з дисципліни «Філософія права».

Основні результати дослідження. В лекції за темою «Філософсько-правові вчення Західної Європи кінця XVIII – середини XIX ст.» до розгляду пропонується три головних питання: 1) Філософсько-правові ідеї представників німецької класичної філософії (І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель); 2) Історична школа права (Г. Гуго, Ф. Савіньї, Г. Пухта); 3) Марксистська філософія права (К. Маркс, Ф. Енгельс).

1. Філософсько-правові ідеї представників німецької класичної філософії (І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель). При висвітленні першого питання слід зазначити, що

філософсько-правова думка Нового часу та епохи Просвітництва продовжила свій розвиток в межах німецької класичної філософії та марксизму.

Відомо, що німецька класична філософія стала вищою точкою розвитку філософської думки Нового часу. На її формування і розвиток вплинули щонайменше три чинники: а) досягнення природознавства XVII – першої половини XIX ст.; б) філософія Нового часу (особливо доби Просвітництва); в) уроки Французької буржуазної революції XVIII ст. У такому контексті поняття «класика» філософії означає найвищий професійний рівень філософів, які її розробляли, а також її визначальний вплив на подальший розвиток світової філософії загалом.

Репрезентували німецьку класичну філософію такі мислителі, як І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель, Л. Фейєрбах, які незважаючи на оригінальність власних філософських підходів, мали низку спільних ідей та загальне спрямування – продовжували розвиток раціоналізму та просвітницької ідеології. Завдяки їх зусиллям предметний інтерес філософії з вивчення природи переноситься на дослідження сутності людини, навколишнього світу, розвитку суспільства та історії. Важливим результатом стало усвідомлення того факту, що людина живе не стільки в світі природи, а насамперед у світі культури [3, с. 134].

Одним із перших проблемами філософії права в межах німецької класики став перейматися Іммануїл Кант (1724-1804 рр.) – видатний німецький філософ і вчений, член Берлінської, Петербурзької та Сієнської академії наук. Його філософсько-правове вчення було викладено в чисельних працях і насамперед у «Критиці чистого розуму» (1781 р.), «Критиці практичного розуму» (1788 р.), «Критиці здатності судження» (1790 р.), «До вічного миру» (1795 р.), «Метафізиці звичаїв» (1797 р., складається з двох частин «Метафізичні начала вчення про право» та «Метафізичні начала вчення про чесноти») та ін. У цих та інших працях були викладені основи німецької школи «суспільного договору», природних прав людини, правової держави, нормативізму, громадянського суспільства, свободи особистості, права і моралі, права і держави, поділу влади, мистецтва політичного управління, зовнішньої політики.

Домінуюче місце у політико-правовому вченні І. Канта займає людина. Як істота емпірична вона підпорядковується закону причинності. Як істота моральна людина діє за законами категоричного імперативу¹. Всі імперативи (моральні закони) Кант поділяв на два різновиди: гіпотетичні і категоричні. Гіпотетичні імперативи – це правила людської поведінки, які залежать від поставленої мети і наявних умов її досягнення конкретними людьми. Прикладом гіпотетичного імперативу слугує правило: «Щоб досягнути преференцій в житті, необхідно багато працювати!» Але, на думку Канта, поведінка (дії і вчинки) людини у відповідності до гіпотетичного імперативу ще не є моральною (навіть у тих випадках, коли вона не суперечить існуючій моралі). Власне моральні вчинки мають місце тоді, коли людина вмотивована апіорним, необхідним, загальнозначущим законом, який відображується поняттям «категоричного імперативу».

І. Кант пропонує декілька формулювань категоричного імперативу: «Чини так, щоб максими (правила), якими керується твоя воля, могли б стати принци-

---

¹ Імператив (від лат. «наказовий») – термін, що відбиває загальний закон, найвищу вимогу, головний принцип, який визначає, що необхідно робити та як виконувати обов'язкове.

пами загального законодавства» (так звана «формула універсалізації»); «Чини так, що б ти завжди ставився до людства як у своїй особі, так і в особі будь-кого іншого також, як до мети й ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу» (так звана «формула персональності») [5, с. 272].

Категоричний імператив вимагає, щоби в своїй поведінці і вчинках людини керувалася моральним законом, який має необхідний і всезагальний характер, значимий для всіх людей на всі часи. Категоричний імператив є непоборним аргументом, що обґрунтовує тезу, згідно з якою існування людини має найвищу мету, яка знаходиться в самій людині, а отже, людина як особа є найвищою цінністю. Обов'язком людини, згідно з категоричним імперативом, стає моральне самовдосконалення як гарантія власного та чужого щастя.

Кант наголошує на тому, що, послуговуючись категоричним імперативом, можна змінити соціальне життя людей, створити новий соціальний устрій. Він зазначав, що люди живуть ніби в двох вимірах, з одного боку, серед регламентованих і встановлених державою норм і принципів, а з іншого, беруть участь у процесі організації власного життя на основі індивідуальної моральності. Світ, в якому живе людина, жорстко регламентований нормами і принципами, виробленими державою і церквою. Цей світ І. Кант не вважав істинно людським, бо в ньому існують марновірство, обман, злочини тощо. Лише таке суспільство, в якому поведінка людей керуватиметься добровільними моральними законами (категоричним імперативом), може дати людині справжню свободу, а отже, і щастя.

Категоричний імператив вимагає, щоб держава стала суто правовою організацією, де влада належить суверенному народові. Мета держави полягає в тому, що вона як «об'єднання великої кількості людей, підпорядкованих правовим законам» покликана стати зразком торжества ідеї права.

Вчення про право поряд із іншими положеннями філософії права І. Кант розвиває в праці «Метафізика звичаїв». Філософ визначає право як зовнішні практичні відносини між особами, які дозволяють поєднувати свободу одного суб'єкта зі свободою іншого. Цю необхідність у поєднанні індивідуальних свобод мислитель кваліфікує як загальний правовий закон, тобто закон зовнішньої повинності, примусу (примус застосовується державою для відновлення порушеної справедливості). Кант розмежовує природне і позитивне, публічне і приватне право. Природне право засновано на апріорних принципах, позитивне право ґрунтується на волі законодавця. Найважливішим серед усіх природних прав Кант вважає право людини бути своїм власним господарем, або право на свободу.

Велику увагу в зазначеній праці Кант приділяє проблемі взаємодії приватного і публічного права. У розділі «Приватне право» Кант розмірковує про право власності, права подружжя і батьків, договірні правовідносини, а також переваги громадянського або правового стану над природним. У розділі «Публічне право» Кант досліджує проблеми державного і міжнародного права. Під державою Кант розуміє об'єднання багатьох людей, які підкоряються потрібній владі: верхівній, яка видає закони, виконавчій, яка править цими законами та судовій, що присуджує кожному своє, згідно з законом.

Із прав і обов'язків держав по відношенню одна до одної витікає галузь міжнародного права, в якому домінує право на війну і право на мир. З єдності земної території витікає право кожної людини спілкуватися з іншими людьми і

усвідомлювати себе громадянином світу. Кант формулює думку про необхідність загального і постійного миру як найбільш повного і точного втілення загального правового закону.

Тема соціального миру отримала подальше обґрунтування в праці «До вічного миру» (1795 р.), і в розвитку концепції світового союзу незалежних правових держав. Такий союз, на думку Канта, міг би виступати в ролі охоронця свободи і незалежності суверенних держав, захисником і гарантом вічного миру. Свій омріяний союз Кант називав «державою народів» та «федерацією вільних держав» (конфедерація вільних і незалежних держав, яка могла бути розпущена в будь-який час). Така позиція Канта була аргументом на користь тези про єдність роду людського і необхідності утвердження принципу самовизначення і рівноправ'я народів.

Досить оригінальною була ідея Канта про всесвітнє громадянство (право будь-якої людини на перебування і проживання у будь-якому куточку земної кулі, а також право на гостинність з боку місцевого уряду і народу). Однак це право не поширювалось далі можливості чужинців встановлювати дружні стосунки з корінним населенням, що виключало загарбницькі наміри (завоювання та експлуатацію). При цьому Кант посилався на право спільного володіння землею поверхнею, але визначальною вважав ідею права кожного народу на власну територію.

Обґрунтовуючи доцільність введення права всесвітнього громадянства, Кант висноував, що тісне спілкування між народами землі розвинулось всюди настільки, що порушення права в одному місці відчувається у всіх інших. Показово, що філософ не протиставляв право всесвітнього громадянства праву державного громадянства і не заперечував останнє. Отже, йшлося не про космополітизм, а про нові форми співжиття народів і людей в умовах переходу до епохи істинного національного спілкування.

Загалом філософсько-правові ідеї Канта значно випередили свій час і стали величезним внеском в розвиток права як науки і згодом перетворились на загально людську духовну цінність.

Філософсько-правові погляди іншого представника німецької класичної філософії, правознавця, педагога Йоганна Готліба Фіхте (1762-1814 рр.) в основному співвідносяться з ідеями І. Канта. До основних праць мислителя належали «Система вчення про моральність», «Про призначення вченого» (обидві 1794 р.), «Основи природного права у відповідності з принципами науковчення» (1797 р.), «Замкнена торгівельна держава» (1800 р.) та ін. У системі філософських поглядів він зосередився на практичному значенні філософії як вченні про моральність, право і державу [9, с. 286].

В основі філософсько-правових поглядів Фіхте лежить ідея свободи. Людина, як наголошував філософ, повинна підкорятися законам, але не сліпо, не вимушено, а на основі усвідомленої необхідності. Для гарантій свободи необхідна сила закону, тобто сила примусу. Засобом такого правового примусу, а отже, гарантом свободи, на думку Фіхте, стає держава (як колективне волевиявлення громадян). Водночас держава в особі державної влади (чиновників) несе відповідальність перед народом і народ має право помінати владу, якщо вона не забезпечує свободу своїм підданам. Зміна влади, на його думку, може проходити за

допомогою насильства, тобто революційним шляхом. Ідеальна держава, яку Фіхте мріяв побачити через п'ятдесят років, була засобом реалізації ідеї справедливості, інтелектуального і морального потенціалу людського співтовариства.

Найвищим рівнем розвитку німецької класичної філософії стала філософія Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770-1831 рр.). Автор праць «Феноменологія духу» (1807 р.), «Наука логіки» (1812-16 рр.), «Енциклопедія філософських наук» (1817 р.), «Філософія права» (1821 р.) тощо. Власне філософсько-правові ідеї Гегеля найбільш рельєфно викладені в працях «Конституція Германії», «Про наукові способи дослідження природного права, його місце в практичній філософії та його відношення до науки про позитивне право», «Філософія права» та «Енциклопедія філософських наук».

Державу, право та всі суспільні явища Гегель розглядав як прояви розвитку абсолютної ідеї (першооснови світу) – об'єктивного духу. Абсолютна ідея (об'єктивний дух) – це форма суспільної свідомості (на відміну від суспільної реальності), це ідеальні розумні ідеї, що закладені в абсолюті і є основою дійсності. У передмові до «Філософії права» Гегель цю ідею висловив у афоризмі «Що розумне, то дійсне, що дійсне, то розумне» [6, с. 548].

Відомо, що «Філософія права» стала однією з основоположних робіт, в якій мислитель реалізував відповідно до вимог права свою головну філософську концепцію – ідеалістичну діалектику. Грунтуючись на останній, Гегель розділяв дух на три частини: суб'єктивний дух (антропологія, філософія духу і психологія), об'єктивний дух (право, моральність, етика) і абсолютний дух (мистецтво, релігія одкровення і філософія), всіх їх об'єднує ідея свободи. Під суб'єктивним духом Гегель розумів свободу особистості «в собі», під об'єктивним духом – свободу не тільки «в собі», але й «для себе», тобто наявне буття. Якщо свобода «в собі» – це лише ідея права, то свобода «в собі і для себе» – це правова реальність (як інобуття ідеї права). Тому Г. Гегель розумів філософію права як науку про свободу, як філософське осмислення всього того, що пов'язано з правом, з необхідним, нормативним.

Право, згідно з вище згаданою тріадою, існує в трьох іпостасях: ідея права (як прояв свободи волі); особливе право (конкретні права соціальних суб'єктів: особистості, сім'ї, держави); позитивне право як система законів. Предметом філософського аналізу права мислитель вважав тільки першу іпостась права – ідею права. В процесі свого діалектичного розвитку ідея права також проходить три щаблі.

Абстрактне право як право вільної правоздатної особистості «право як таке є формальне, абстрактне право» абстрактної особи. На цій стадії ще немає позитивних законів, тут діє принцип «будь особою і поважай інших в якості особи». Особистість реалізує свою свободу через власність і відношення власності, що веде до подальшого розвитку такої ідеї права, як домовленість. Водночас велика кількість взаємостосунків, випадкових домовленостей, зв'язків можуть створити імітацію права (неправо). Інколи люди вважають неправу правом, помилково приймаючи за право те, що хочуть отримати. До основних форм неправу Гегель відносить неумисне порушення права, обман.

В процесі розвитку права стає реальною різниця між абстрактним правом і суб'єктивним волевиявленням, яке знімається наступним рівнем – моральні-

стю. Моральність з'являється вже не в думках, а в справах, бо людина має право на свободу вчинку. Завдяки моральній свободі людина отримує можливість розрізнити добро і зло і здійснити моральний (свободний) вибір. Основними формами моральності Гегель називав умисел, намір, благо, добро і зло.

Третій рівень розвитку ідеї права (моральність) існує в формі сім'ї, громадянського суспільства і держави. Це рівень розвитку свободи, яка стає природою (сім'єю), формальною спільністю (громадянським суспільством) і наостанок органічною дійсністю (державним устроєм) [2, с. 341]. В сім'ї, як вважав Гегель, все пронизано моральністю. Шлюб – це моральні взаємовідношення і моральний союз, а сімейна власність ґрунтується на моральному інтересі.

Громадянське суспільство Гегель розумів як соціальний лад, який будується на особистісному економічному інтересі, де кожний для себе – мета, всі інші – суть ніщо. Субстанцією особистості в громадянському суспільстві є приватна власність. Специфіка потреб і можливість їх задоволення, оригінальність мети, інтересів, духовного розвитку особистості стає основою для розподілу праці, виникнення формальної культури, виховання і освіти різноманітних соціальних прошарків і формального права. Громадянське суспільство, на думку філософа сформуватися лише тоді, коли більшість населення належить до середнього соціального прошарку з високим рівнем правосвідомості. В такому суспільстві особистість покладається на силу закону – значимого для всіх і відомого всім.

Завершальною стадією розвитку ідеї права є вища форма моральних взаємовідношень – держава. Право в державі може бути внутрішнім (конституція), зовнішнім і всесвітнім. Останнє є правом абсолютним, як народний дух, як справжня моральність [2, с. 370-373].

Всю сферу права Гегель розумів як прояв свободи: право – це свобода, сваволя – це зміщення свободи і несвободи, а закон – це розум і свобода. Будь-які вияви свободи (в тому числі і права) мають різноманітну сферу абстрактності, але в своїй сукупності, шляхом «зняття» дають можливість реалізувати свободу як певне благо. Власне в останньому акумулюються і уособлюються будь-який вияв свободи – свобода волевиявлення особи, свобода громадянського суспільства, свобода держави.

Право і свобода у Гегеля нероздільні і залежать від державного устрою. Власне право віддзеркалює стан суспільного розвитку. Якщо суспільство не стабільне, то суворі покарання мають на меті укріпити його, а якщо воно економічно і політично стабільно, то воно більш-менш поблажливо ставиться до правопорушників. Згідно з Гегелем, право необхідно розуміти тільки через принцип розвитку, через взаємозв'язок з іншими соціальними феноменами, тобто діалектично.

Помітне місце у філософсько-правових поглядах Г. Гегеля займали проблемами міжнародного (за Гегелем, «зовнішньо державного») права, питання війни і миру. Держава, на його думку, повинна дотримуватися угод, які сприяють захисту суверенітету. Суперечки, в яких міжнародне право не вирішує конфлікт суверенності, зазвичай вирішує війна. Війна, за Гегелем, містить «етичний момент», який віддзеркалює розвиток ідеї права в суверенності держави.

Водночас Гегель під впливом І. Канта вірив у можливість досягнення вічного миру, але згодом почав сумніватися у можливостях запобігання війні. Гегель намагався обґрунтувати «високе значення війни», завдяки якій зберігається «мо-

ральне здоров'я народу». Розмірковуючи про незворотність війн, Гегель закликав не сіяти ворожнечу ненависті між народами ворогуючих країн, не вести воєнні дії проти мирного населення, а якщо вже воювати, то «людяно». Водночас він обстоював принцип невтручання у внутрішні справи інших держав.

Філософсько-правове вчення Г. Гегеля справило значний вплив на розвиток не тільки філософської, а й світової державно-правової думки, в тому числі і в Україні.

2. *Історична школа права* (Г. Гуго, Ф. Савіньї, Г. Пухта). При висвітленні другого питання слід зазначити, що історична школа права зародилася в Німеччині в кінці XVIII ст. Відомо, що вона була спрямована проти надмірного раціоналізму Просвітництва та ідей Великої французької революції. Головною науковою проблемою, яку прагнули вирішити представники історичної школи, стало питання генези становлення і розвитку права. Засновниками цього напрямку юриспруденції називають німецьких юристів – професора Гетінгенського університету Густава Гуго (1768-1844 рр.), Фрідріха Карла фон Савіньї (1779-1861 рр.) – міністра Пруссії по перегляду законів, професора Берлінського університету та його учня, німецького юриста, також професора Берлінського університету Георга Фрідріха Пухта (1798-1866 рр.).

Загалом засновники цієї школи критикували природно-правову доктрину, обґрунтовуючи виникнення і розвиток права як закономірний історичний продукт. Право (приватне і публічне), на їх погляд, виникає спонтанно. В своїй праці «Підручник природного права як філософії позитивного права, особливо приватного права» (1788 р.) Г. Гуго доводив, що юриспруденція складається з «юридичного ремесла», тобто юридичної догматики, у сфері якої перебуває чинне позитивне право, і елегантної юриспруденції (філософії та історії позитивного права). На думку Г. Гуго, позитивне право є штучною конструкцією, філософія та історія права складають розумну основу наукового пізнання права.

Закон не єдине джерело права. Як уважав Гуго, право виникає подібно до правил гри, під час якої гравці встановлюють порядок вирішення того чи того завдання, а з часом вони перетворюються на узагальнені й узгоджені правила, які приймаються наступними гравцями. Таким чином, люди майже не вникають у зміст законів, але добре з ними обізнані як з необхідними правилами гри. Незважаючи навіть на те, що інколи приписи закону не співпадають із процесами і подіями реального життя.

Послідовниками історичної школи були Ф. К. фон Савіньї, який виклав свої погляди у працях «Правоволодіння» (1803 р.), «Про визначення нашого часу в галузі законодавства і юриспруденції» (1814 р.) та ін. та його учень і колега Г. Ф. Пухта, автор двохтомного «Звичаєвого права» (1828-37 рр.), трьохтомного «Курсу інституцій» (1841-47 рр.) та ін., які розробляли і пропагували концептуально новий напрям юридичної науки під гаслом «Право не робиться, воно існує і проходить становлення разом з народом» [7, с. 730].

Ф. Савіньї обґрунтовував ідею, згідно з якою змістовні характеристики правових систем можуть бути розкриті лише через вивчення їх історичних коренів і способів подальшої трансформації. Право, на думку вченого, як і державу неможна конструювати штучно. Право не може творити законодавець, його творить сам народ. Власне народ як духовна спільнота і є носієм позитивного права.

Савіньї висноував, що найсуттєвішою характеристикою духовних функцій народу (як джерела права) є правовий звичай (звичаєве природне право). Таким чином, Савіньї актуалізував дослідження змісту правових звичаїв, їх вплив на становлення і розвиток права. Його авторитет в історії філософії права дозволив вважати його засновником юридичної герменевтики [8, с. 402-403].

Г. Ф. Пухта прагнув аргументувати тезу про об'єктивність поняття «народний дух», визначаючи його як силу, що діє в організмі народного життя, існує незалежно від свідомості окремих представників народу. «Народний дух» творить усе, в тому числі і право. Таким чином, окрема особистість не приймає участі в процесі творення права. Всю історію розвитку народу Пухта тлумачив як відкриття того, що все з самого початку було закладено в «народному духові». Як рослина розвивається з зерна, так право органічно розвивається з «народного духу». Подібно виникає і держава: «дух народу» творить державу і право, але держава на відміну від народу не просто природний союз, вона утворюється загальною волею, що організує народ у державу. Вона безпосередньо не творить право, але є безпосереднім виявом загальної волі.

Пухта висноував, що національні системи права передумовами мають «загальні» засади права. Завдяки цьому кожний окремий народ може запозичувати чуже право і брати його за основу розвитку власної системи права (прикладом слугує генеза римського права). Водночас Пухта наголошує на недоцільності штучного конструювання і нав'язування народам надуманих прав, законів, створених окремо від «історії життя народного духу», тому що вони не пристосовані до конкретного суспільства [8, с. 204].

Отже, представники історичної школи віддавали перевагу правому звичаю перед законом, що об'єктивно слугувало подальшому розвитку права як науки. Завдячуючи історичній школі, правничі науки отримали принцип історизму і водночас ідею нерозривного розвитку суспільства, держави і духовної культури. До недоліків цієї школи відносять надмірний консерватизм, який характеризувався тим, що заперечував роль суб'єктивізму в правотворчості, значення нових законів у прогресивній зміні життя суспільства.

3. Марксистська філософія права (К. Маркс, Ф. Енгельс). При розгляді третього питання слід наголосити на тому, що засновники діалектико-матеріалістичного розуміння історії Карл Маркс (1818-1883 рр.) і Фрідріх Енгельс (1820-1895) надавали великого значення філософським проблемам права (його сутності і перспективам розвитку).

Відомо, що К. Маркс навчався на юридичному факультеті спочатку Боннського, а згодом Берлінського університетів (під час навчання в Берліні мав можливість слухати лекції Ф. Савіньї), завершив освіту в м. Єні. Головними працями, які містять філософсько-правові ідеї, є «Німецька ідеологія» (1845-46 рр.), «Маніфест комуністичної партії» (1848 р.), «Капітал» (перший том видано 1867 р.), «Критика Готської програми» (1875 р.) та ін.

К. Маркс вважав, що світ соціального буття має бути не об'єктом споглядання, а об'єктом перетворення за допомогою радикальних революційних засобів. Людська цивілізація пройшла три суспільно-економічні формації: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну. Сучасний К. Марксу етап – етап перманентної кризи капіталізму – характеризувався реальною можливістю знищення не-

справедливих соціальних відносин (соціалістична революція). Це завдання покладається на революційний клас – пролетаріат, який, встановивши під час революції власну диктатуру, почне будувати безкласове суспільство – комунізм.

Про своє вчення Маркс писав так: «Те, що я зробив нового, полягало в наступному: 1) що існування класів пов'язано лише з певними історичними фазами розвитку виробництва, 2) що класова боротьба незворотно веде до диктатури пролетаріату, 3) що ця диктатура сама складає зміст переходу до знищення будь-яких класів і побудови суспільства без класів» [4, с. 530].

Важливе місце в працях Маркса посідає вчення про класову сутність держави і права. Держава, на його думку, виникла з надр родового суспільства і в епоху активного класового розшарування перетворилася в могутній механізм влади. Державні інститути стали знаряддям придушення експлуатованих мас, органами насильства, провідниками соціальної несправедливості. Такого ж характеру набуло й право, що своїм змістом віддзеркалює волю панівного класу, закріплену законами держави, що привласнила собі право на законотворчу діяльність і здійснювала її в напрямі, далекому від інтересів широких народних мас. Пролетаріат повинен в процесі революції зруйнувати буржуазну державну машину і тим самим створити передумови народного самоврядування [1, с. 188-189].

У системі міжнародних відносин К. Маркс запропонував чітку систему прогресивних вимог права, адаптованих до вирішення міжнародних проблем, водночас розробляв питання про право націй на самовизначення, роль федерації в національному питанні, значення інститутів буржуазної демократії для трудящих в умовах капіталізму тощо. Сьогодні ідеологія марксизму в контексті правової культури має як своїх прихильників, так і критиків.

Фрідріх Енгельс – німецький мислитель, соратник К. Маркса, брав активну участь у створенні соціально-філософської теорії, яка отримала назву «марксизм». Набув широких знань шляхом самоосвіти. У співавторстві із Марксом написав праці «Свята родина», «Німецька ідеологія» (1844-46 рр.), до власних філософських творів належать: «Діалектика природи» (1873-86, видана 1925 р.), «Анти-Дюринг» (1878 р.), «Походження сім'ї, приватної власності і держави» (1884 р.), «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії» (1886 р.) [3, с. 147].

Для Енгельса вихідним історичним пунктом генезису держави і права є розпад патріархальних відносин, виникнення приватної власності, соціальної нерівності та антагоністичних класів. Панівний клас власників створює для захисту своїх інтересів спеціальний апарат насильства – державу. Наділена власними функціями, маючи у своєму розпорядженні спеціальні загони озброєних людей (поліцію), систему судочинства і кримінальних покарань, держава спрямовує їх проти експлуатованих мас, аби тримати їх у покорі.

Держава як соціальний інститут орієнтована на несправедливі соціальні цілі. Настільки ж далеким від ідеалів соціального блага і справедливості є право в антагоністичному суспільстві. Тому в майбутньому в безкласовому суспільстві держава і право зникнуть. Регулятивну функцію буде виконувати моральний суд індивідуальної совісті, звернений особистістю на власну адресу.

Межею, яка відокремлює несправедливий державний устрій з його неправдивим і продажним буржуазним правом від справедливого комуністичного суспільства, є пролетарська революція [1, с. 117-118]. Сутність і завданням про-

летарської революції є знищення інституту приватної власності і відчуження людини. Майбутнє суспільство повинно бути безкласовим, високоорганізованим (самокерованим), де вільний розвиток кожної людини, ставав би гарантією вільного розвитку всіх членів людського співтовариства.

Висновки. Розроблена І. Кантом проблема категоричного імперативу мала велике значення для обґрунтування сутності природного права. Це підтверджується тим фактом, що принципи природного права і моралі є одні й ті ж самі. Вони набувають лише різних форм виразу, позаяк мораль є сферою внутрішньої мотивації індивіда, а право – галуззю практичних дій відповідно до зовнішнього стандарту, встановленого законом.

Філософія права Г. Гегеля віддзеркалює специфіку природно-правового мислення, яке ґрунтується на ідеалістичному світосприйнятті. Логічно розвиваючи філософсько-правові ідеї І. Канта, Г. Гегель прагне використати принцип суб'єктивності в аналізі джерел права і пошуку його критеріїв у людській свідомості, сфері духу. Загалом Гегель створив універсальну методологію права, засновану на ідеї саморозвитку. Будь-який ступінь розвитку духу як волі отримує своє віддзеркалення в понятті права (абстрактне право, мораль, моральність).

Перехід від домінування ідеалістичних поглядів до об'єктивізму в поясненні сутнісних характеристик права починається з історичної школи права (Г. Гуго, К. Савіньї, Г. Пухта). За цією концепцією право виникає спонтанно з надр «народного духу», вважалося, що воно є невід'ємною частиною духовної культури народу.

Філософія права К. Маркса і Ф. Енгельса визнає об'єктивний причинно-наслідковий характер права, який віддзеркалює вплив соціальних умов на суб'єкт соціальних відносин. Акцентуючи на значенні суспільних, насамперед економічних відносин, марксистський підхід не порушує питання про особливу сутність права і знаходить її лише в соціально-економічному змісті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І.* Філософія права: Словник. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 408 с.
2. *Гегель Г.* Сочинения в 3 тт.: Т. 3. Энциклопедия философских наук – М., 1977.
3. *Присухін С.І.* Філософія: Навч. посіб. / С.І. Присухін. – К. : КНЕУ, 2008. – 361 с.
4. *Философский словарь.* – К. : А.С.К., 2006. – 1056 с.
5. *Філософський енциклопедичний словник.* – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
6. *Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 1: А-Г / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.].* – К. : Вид-во «Юридична думка», 2011. – 656 с.: іл.
7. *Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 2: Д-Й / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.].* – К. : «Українська енциклопедія», 1998. – 744 с.: іл.
8. *Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 5: П-С / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.].* – К. : Українська енциклопедія, 2003. – 736 с.: іл.
9. *Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 6: Т-Я / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.].* – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 768 с.: іл.

Присухін С. І. Філософсько-правові вчення Західної Європи кінця XVIII – середини XIX ст. (конспективний виклад лекції у контексті обміну досвідом викладання навчальної дисципліни «Філософія права»)

Стаття пропонує конспективний виклад лекції за темою «Філософсько-правові вчення Західної Європи кінця XVIII – середини XIX ст.» у контексті обговорення досвіду

викладання дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ.

Ключові слова: категоричний імператив, природне право, позитивне право, абстрактне право, мораль, держава, принцип історизму, «народний дух», соціально-економічний детермінізм.

Присухин С. И. Философско-правовые учения Западной Европы конца XVIII – середины XIX вв. (конспективное изложение лекции в контексте обмена опыта преподавания учебной дисциплины «Философия права»)

Статья предлагает конспективное изложение лекции «Философско-правовые учения Западной Европы конца XVIII – середины XIX вв.» в контексте обсуждения опыта преподавания дисциплины «Философия права» на юридическом факультете Национальной академии управления, г. Киев.

Ключевые слова: категорический императив, природное право, позитивное право, абстрактное право, мораль, государство, принцип историзма, «народный дух», социально-экономический детерминизм.

Prisuhin S.I. philosophical and legal teachings of Western Europe at the end of XVIII – XIX centuries the middle. (concise presentation of the lecture as an exchange of experience in teaching discipline, «Philosophy of Law»)

The article offers a concise presentation of the lecture «Philosophical and legal teachings of Western Europe at the end of XVIII – XIX centuries the middle.» In the context of discussing the experience of teaching the subject «The Philosophy of Law» at the Faculty of the National Academy of Management, Kiev.

Keywords: Categorical Imperative, the natural law, positive law, an abstract right, morality, government, the principle of historicism, the «national spirit», the socio-economic determinism.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2012.

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ
ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ
DISCUSSIONS AND DEBATE

**ГРОМАДЯНИ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ – ГОЛОВНІ
СУБ'ЄКТИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ**

С.В. Петков

*Український правознавець.
Доктор юридичних наук, професор,
лауреат Державної премії України.
Спеціаліст в галузі адміністративного права.
Працює над розробкою проблем,
пов'язаних з адміністративно-правовою
реформою в Україні, управлінням
в ОВС України, профілактикою
злочинності серед неповнолітніх через
діяльність молодіжних організацій.*

Специфіка виборчого та референдного процесів, їх швидкоплинність, використання у цій справі значних фінансових ресурсів держави, кінцева значущість для розвитку суспільства потребують нового осмислення цих процесів та явищ суспільної дійсності.

«Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо, через органи державної влади й органи місцевого самоврядування». Стаття 5 Конституції України

Про розвиток демократії у країні свідчить не лише рівень збалансованості гілок влади у функціональному плані та завданнях, але й ефективність діяльності окремих з них (виконавчої, судової) під час здійснення народного волевиявлення. Зокрема, питання щодо форм, методів і суб'єктного складу адміністративно-правового забезпечення форм народного волевиявлення, адміністративно-правових засобів цієї діяльності виходять на передній план на самому початку виборчого та референдумних процесів.

У зв'язку з цим, безумовно, існує потреба в поглибленому науковому дослідженні питань, пов'язаних зі здійсненням адміністративно-правового забезпечення народного волевиявлення, питань, які стосуються адміністративної відповідальності за проступки у цій сфері, а також потреба у виробленні теоретичних і практичних положень щодо вдосконалення діяльності органів, які використовують адміністративно-правові засоби під час виборчого та референдумного процесів.

Конституція України надає пріоритетну роль у регулюванні суспільного розвитку саме безпосередньому волевиявленню громадян, найвищим проявом і

однією з основних конституційних форм якого є вибори. Перетворення народовладдя з формального атрибуту держави на реальний політичний суспільно-правовий інститут, яким встановлюється право народу на вільне волевиявлення й забезпечується легітимність, стабільність, поступовість і наступність його влади, надзвичайно актуалізувало проблеми реформування виборчого права й виборчого законодавства України як правової основи формування і функціонування державних органів та органів місцевого самоврядування. Сьогодні українське суспільство остаточно ще не визначилося з типом виборчої системи і поки що не має стабільного виборчого законодавства. За цих умов першочергового значення набувають дослідження в галузі виборчого права. Кожний із законів про вибори на відповідному етапі становлення української державності був визначальним законодавчим актом у правовому регулюванні організації системи народовладдя.

Зазначені питання й аспекти окресленої проблематики свідчать про актуальність питання як з боку теорії, так і з огляду на потребу вдосконалення чинного адміністративного, виборчого та референдумного законодавства й підвищення ефективності його практичного застосування.

Сьогодні на території України діють тисячі громадських організацій, асоціацій та об'єднань. Цей факт свідчить, що в Україні вже з'явилися паростки громадянського суспільства. Суспільства, в якому громада, в цілому, і кожен громадянин, зокрема, бере на себе всю повноту відповідальності за все те, що відбувається у державі.

Базовими для проведення виборів в Україні є статті 69, 70, 71 Конституції України:

Стаття 69 Конституції України наголошується: народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Стаття 70. Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

Стаття 71. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення.

Чергові вибори 2012 року так само як і всі попередні – це відповідь на питання, які постали перед українським суспільством протягом останніх чотирьох років, це питання, які суспільство буде розв'язувати впродовж наступного виборчого терміну. Сьогодні в наших руках можливість отримати більше відповідей та уникнути зайвих та недоречних питань.

Кожен громадянин розуміє, що водночас побудувати те, що руйнувалось протягом десятків років, не можливо. Але ми живемо тут і зараз, а отже, повинні спробувати...

Розглянемо деякі можливості громадських організацій, та небайдужих до долі країни громадян на різних етапах проведення виборів регіонального рівня.

Підготовка до виборів. Громадські організації під час підготовки мають приділити найбільшу увагу інформації, насамперед перевірці даних Виборчого реєстру та зіставленні його даних з Реєстром актів цивільного стану. Закон забо-

роняє розголошувати відомості про громадян. Але представники громадськості мають право разом з посадовими особами органів державної влади створити пункти в яких будуть контролювати правильність подання та виконання по зверненнях громадян, щодо неточностей у записах в Реєстрі. Такі пункти зможуть надавати правову допомогу громадянам, пояснюючи їм особливості проведення виборів, права людей з обмеженими можливостями, пенсіонерів, громадян, які виїжджають у відрядження тощо. Всі ці дії проводяться з метою залучення більшої кількості громадян до голосування під час виборів.

Організація діяльності щодо проведення виборів. На цьому етапі громадські організації повинні сконцентрувати свої зусилля на інформаційній роботі. Інформування про діяльність політичних партій, про порушення, які допускають представники політичних партій, рухів і блоків, а також кандидати в народні депутати мають знаходити правову оцінку в засобах масових інформації. Всі дії проти кандидатів у народні депутати мають фіксуватись та доводитись до громади.

Проведення виборів. Найбільшу увагу слід зосередити на діяльності виборчих комісій. По можливості максимально сприяти їх формуванню. Всіляко допомагати державній владі, особливо представникам правоохоронних органів, які чергують на виборчих дільницях. Сприяти виконанню законодавчих приписів, які забороняють проведення агітації під час вибоів. Проводити опитування громадян, які проголосували.

Захист результатів виборів. Під час виборів, як і при будь-якій діяльності можуть виникати помилки. Вчасне розв'язання проблем та суперечок за допомогою правозахисних організацій та юридичних об'єднань, фірм та агентств усуне можливість звинувачень про фальсифікацію виборів. Наразі в Україні є достатньо юристів, які зможуть надати фахову допомогу громадянам. Така безкоштовна допомога є виявленням громадянської позиції фахівця.

Кожен громадянин має розуміти, що саме від нього залежить усе що відбувається в його країні, саме він формує Парламент та Уряд, обирає Президента. Представники органів державної влади несуть персональну відповідальність перед кожним українцем за виконання законів. Громадяни та громадські організації – головні суб'єкти виборчого процесу в Україні.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2012.

ПРИВІТАННЯ З НАГОДИ ДНЯ ЮРИСТА

8 жовтня в Україні відзначається чергова річниця професійного свята – **Дня юриста**, встановленого згідно Указу Президента України від 16.09.1997 року № 1022/97.

Історія його започаткування в Україні відноситься до жовтня 1994 року, коли Українська Правнича Фундація виступила ініціатором запровадження в Україні традиції щорічного відзначення «Відкриття Року Права». Як відмічалось у привітанні до всіх учасників урочистої церемонії 22 жовтня 1994 року під час проведення у місті Києві другого Світового Конгресу українських юристів, започаткування цієї нової національної традиції та її утвердження в українському суспільстві сприятиме піднесенню ролі Права, правничої професії, в цілому, і Судової влади, зокрема.

На підтримку ініціативи юридичної громадськості та з метою відновлення історичного зв'язку між поколіннями – носіями тисячолітньої української культурно-правової спадщини, сприяння формуванню високої правосвідомості громадян, утвердженню принципу верховенства права та незалежності судівництва, з метою піднесення ролі права в життя суспільства і держави, Указом Президента України від 17 жовтня 1994 року № 615/94 було встановлено щорічне відзначення «Відкриття Року Права».

Історичну традицію відкриття Року Права було відновлено в Європі і запроваджено в країнах Північної Америки наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть. Кожна держава, запроваджуючи урочисту церемонію відкриття Року Права, докладала своїх зусиль до її вдосконалення, враховувала свої національні традиції, історичні події, символи.

Україна, запроваджуючи традицію щорічної урочистої церемонії «Відкриття Року Права», також визнала високе покликання Права і Суду в суспільстві. Одночасно віддавалася шана і глибока повага тим знаменним датам, подіям, ушлявленим історичним особам і місцям, з якими пов'язаний розвиток права і суду нашої держави: «Руська Правда» Ярослава Мудрого (1016 рік), Собор Святої Софії, пам'ятник Володимирі Великому.

За припущенням учених саме в жовтні 1016 року відбулася битва Ярослава зі Святополком, після якої Ярослав дав новгородцям «правду і статут написав», сказавши: «... по сій грамоті живіте, як написав вам, так і держіте». Число «8» взято умовно шляхом додавання цифр року, коли була дана новгородцям «Руська Правда» (1016). Такий метод встановлення умовних дат загальноприйнятій у випадках, коли неможливо встановити точну дату.

Враховуючи суспільну значимість у нашому житті професії юриста, на підтримку ініціативи Міністерства юстиції України, Спілки юристів України, Спілки адвокатів України зазначеним вище Указом Президента України і було встановлено в Україні 8 жовтня професійне свято – День юриста. Ця подія стала важливим кроком на шляху консолідації працівників юридичної професії, піднесення ролі юристів у побудові демократичної, соціальної, правової держави в Україні, що закріплено в статті першій Конституції нашої держави.

З нагоди професійного свята – Дня юриста члени редакційної колегії наукового юридичного журналу «Юридична наука» щиро вітають всіх юристів України з цим святом, бажають всім міцного здоров'я, невичерпної наснаги і натхнення в усіх добрих звершеннях і справах на користь нашої держави.

З повагою, редакційна колегія.

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України № 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні відповідати таким вимогам:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати такі необхідні елементи:

- постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;
- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
- формулювання цілей статті;
- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
- висновки з даного дослідження;
- внутрішню структурування (розділи з назвами або виділені частини).

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська). Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотації, ключові слова) не повинен перевищувати 20-30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

- **До наукової статті необхідно додавати:**

- електронний варіант статті у форматі Word;
- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами;
- прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;
- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;
- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;
- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).

- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05 / 1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:

- постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими заданиями;
- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

проблеме;

- формулирование целей статьи;
- изложение основных обоснованных результатов исследования;
- выводы из данного исследования;
- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20-30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;
- информационная справка об авторе на украинском и английском языках;
- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;
- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;
- фото автора (ов) в формате jpg, tif;
- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

GUIDELINES TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

According to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», the articles to be published in the «Juridical Science» *journal*, **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring / titled sections or parts underlined;

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English). The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively.

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20-30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;
- information about the author in Ukrainian and English;
- full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author(s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author(s) in the JPG or TIF format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the Chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

No material published in the journal may be reproduced without the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.

ОГОЛОШЕННЯ

до 20 вересня 2012 року

У ВНЗ «Національна академія управління» проводиться **прийом документів до аспірантури за спеціальністю 12.00.08** – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Підготовка науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації здійснюється в академії на юридичному факультеті **за спеціальністю 12.00.08** – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

До аспірантури на конкурсних засадах приймаються особи, які мають повну вищу юридичну освіту освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст або магістр. Терміни навчання – до 3-х років на денній формі та до 4-х років на заочній формі навчання. Навчання платне.

Документи:

- заява;
- особовий листок з обліку кадрів;
- медична довідка про стан здоров'я за формою № 086-у;
- копія диплома із зазначенням одержаної кваліфікації спеціаліста або магістра;
- 4 фото (3x4);
- список опублікованих наукових праць, вступний реферат (до 30 арк.) з обраної наукової спеціальності.

Вступні іспити:

- філософія;
- іноземна мова (англійська, німецька, французька). Іспит з іншої іноземної мови складається за спеціальним рішенням Вченої ради ВНЗ «Національна академія управління» у разі, коли знання цієї мови необхідне для роботи над дисертацією;
- спеціальність (в обсязі навчальної програми для спеціаліста або магістра, яка відповідає обраній науковій спеціальності);
- захист вступного реферату.

Результати вступних іспитів до аспірантури дійсні протягом календарного року. Вступники, які на час вступу до аспірантури склали всі або декілька кандидатських іспитів, звільняються від відповідних вступних іспитів, їм зараховуються оцінки кандидатських іспитів. На підставі результатів вступних іспитів до аспірантури приймальна комісія Академії приймає рішення щодо кожного вступника. У разі одержання однакових оцінок переважне право мають ті вступники, які рекомендовані Вченою радою Академії. Вступні іспити проводяться в жовтні за встановленим графіком.

Інформація щодо умов вступу, змісту навчальних програм і консультації здійснюються індивідуально за адресою:

м. Київ, вул. Вінницька, 10, к. 314, тел.: (044) 246 24 46

e-mail: office@nam.kiev.ua

тел.: (044) 246 24 38

e-mail: aspirant@nam.kiev.ua

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»

IV рівень акредитації

*м. Київ, 03151, вул. Вінницька, 10,
тел. (044) 246-24-34*

- Маркетинг
- Фінанси
- Міжнародна економіка
- Облік і аудит. Банківська справа
- Правознавство
- Комп'ютерні науки

Форми навчання:

денна; заочна; друга вища освіта.

Кваліфікаційні рівні:

бакалавр; спеціаліст; магістр

Аспірантура за спеціальностями:

- Гроші, фінанси і кредит
- Економіка та управління національним господарством
- Економіка та управління підприємствами
- Кримінальне право та кримінологія
- Кримінально-виконавче право